

**GUIA PER AL RESPECTE
A LA DIVERSITAT DE CREENCES
ALS CENTRES SANITARIS
DE CATALUNYA**

**Generalitat
de Catalunya**

**GUIA PER AL RESPECTE
A LA DIVERSITAT DE CREENCES
ALS CENTRES SANITARIS DE CATALUNYA**

Col·lecció “Guies sobre la Diversitat Religiosa”, 2
Guia per al respecte a la diversitat de creences als centres sanitaris de Catalunya
(edició revisada i ampliada de la *Guia per al respecte a la pluralitat religiosa en l'àmbit hospitalari*,
editada el 2005)
Barcelona, maig de 2015

© Generalitat de Catalunya
Departament de Governació i Relacions Institucionals
Departament de Salut

Han participat en l'elaboració de la Guia:

Josep M. Busquets
Clara Fons
Anna Massallé
Joan Padrós

Coordinació:

Carme Bañeres
Isabel Escandell

Assessorament lingüístic:

Antònia Fernández

Producció:

Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions

Maquetació i impressió:

ARGRA Trading, s.l. - Tordera 38, 08012 Barcelona

Dipòsit legal: B 16559-2015

1. PRESENTACIÓ	7
2. MARC JURÍDIC	11
3. PRINCIPIS D'ACTUACIÓ	13
3.1. PRINCIPIS GENERALS	13
3.2. PRINCIPIS EN L'ÀMBIT SANITARI	14
4. RECOMANACIONS	17
4.1. RECOMANACIONS GENERALS	17
4.2. RECOMANACIONS RELATIVES A L'INGRÉS EN UN CENTRE HOSPITALARI	19
4.3. L'ASSISTÈNCIA RELIGIOSA ALS CENTRES HOSPITALARIS	19
4.4. L'ESPAI MULTICONFESSIONAL ALS CENTRES HOSPITALARIS	23
4.5. L'ALIMENTACIÓ EN L'ÀMBIT DE LA SALUT I LA DIVERSITAT RELIGIOSA	24
4.6. VESTUARI I SÍMBOLS RELIGIOSOS	27
4.7. RECOMANACIONS RELATIVES A LA CONSULTA MÈDICA	29
4.8. LA NEGATIVA A REBRE DETERMINATS TRACTAMENTS PER MOTIUS RELIGIOSOS	30
4.9. RECOMANACIONS RELATIVES A L'ACOMPANYAMENT DE PERSONES QUE ESTAN PROPERES A LA MORT	36
5. BONES PRÀCTIQUES PER AL RESPECTE A LA DIVERSITAT DE CREENCES EN L'ÀMBIT SANITARI	39
5.1. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'INGRÉS EN UN CENTRE HOSPITALARI	40
5.2. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'ASSISTÈNCIA RELIGIOSA ALS CENTRES HOSPITALARIS	42

5.3. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'ESPAI MULTICONFESSIONAL ALS CENTRES HOSPITALARIS	46
5.4. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'ALIMENTACIÓ I LA DIVERSITAT RELIGIOSA	48
5.5. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A LA NEGATIVA A REBRE DETERMINATS TRACTAMENTS I A LA DEMANDA DE TRACTAMENTS AMB LIMITACIONS PER MOTIUS RELIGIOSOS	50
5.6. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'ACOMPANYAMENT A PERSONES QUE ESTAN PROPERES A LA MORT	54
5.7. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A LA FORMACIÓ DE LES PERSONES QUE TREBALLEN EN L'ÀMBIT SANITARI.....	55
6. ANNEXOS	58
ANNEX I. REFERÈNCIES LEGALS	58
• Declaració universal dels drets humans	58
• Pacte internacional de drets civils i polítics de les Nacions Unides	59
• Carta de drets fonamentals de la Unió Europea	59
• Constitució espanyola	60
• Estatut d'autonomia de Catalunya (2006)	61
• Llei orgànica 7/1980, de llibertat religiosa	63
• Codi civil català	64
• Llei 41/2002, de 14 de novembre, bàsica reguladora de l'autonomia del pacient i dels drets i obligacions en matèria d'informació i documentació clínica	66
• Llei 21/2000, de 30 de desembre, dels drets d'informació concernents a la salut i l'autonomia del pacient	69
• Instrucció 05/2012, d'11 de juny. Rebuig dels malalts al tractament	70
• Carta dels drets i deures dels ciutadans en relació amb la salut i l'atenció sanitària, aprovada pel Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya el 24 de juliol de 2001	74

• Instrument de ratificació de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre afers jurídics, firmat el 3 de gener de 1979 a la Ciutat del Vaticà	79
• Acord marc sobre assistència religiosa catòlica als centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública (1986)	79
• Conveni entre l'Institut Català de la Salut i la Conferència Episcopal Tarraconense, per a l'aplicació de l'acord sobre assistència religiosa catòlica als centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública, de 8 de maig de 1986	83
• Llei 24/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de cooperació de l'Estat amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya	88
• Conveni marc de col·laboració entre l'Administració de la Generalitat de Catalunya, mitjançant el Departament de Governació i Relacions Institucionals i el Departament de Salut, i el Consell Evangèlic de Catalunya per tal de garantir l'assistència religiosa evangèlica als centres hospitalaris inclosos en la Xarxa de Centres d'Internament d'Utilització Pública de Catalunya	89
• Llei 25/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de cooperació de l'Estat amb la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya	92
• Llei 26/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de cooperació de l'Estat amb la Comissió Islàmica d'Espanya	93
ANNEX II. INFORMACIÓ SOBRE CONFESIONS RELIGIOSES	95
ESGLÉSIA CATÒLICA	95
ESGLÉSIES EVANGÈLIQUES	103
ISLAM	107
TESTIMONIS CRISTIANS DE JEHOVÀ	115
BUDISME	120
ESGLÉSIES ORTODOXES	126
HINDUISME	131
ESGLÉSIA ADVENTISTA DEL SETÈ DIA	137

ESGLÉSIA DE JESUCRIST DELS SANTS DELS DARRERS DIES	141
FE BAHÁ'Í	145
SIKHISME	149
TAOISME	154
JUDAISME	160
ANNEX III. QUADRE RESUM	167
ANNEX IV. CALENDARI DE FESTIVITATS RELIGIOSES	177
ANNEX V. RECURSOS	179
• Llibres i Publicacions	179
• Webgrafia	186

1. PRESENTACIÓ

Un dels trets més característics del nostre país és el pluralisme creixent de la societat. Aquesta diversitat en augment es fa visible, també, en la dimensió religiosa. A casa nostra, la diversitat religiosa ha crescut, en quantitat i en pluralitat, durant les darreres dècades i ho ha fet, en part, a causa dels fluxos migratoris que s'han produït durant els últims temps.

Actualment a Catalunya es calcula que hi ha establertes tretze confessions religioses, a banda d'altres tradicions espirituals menys institucionalitzades. D'aquestes tretze confessions, l'Església catòlica és, de llarg, la que té una presència més notòria al país: el 83% dels llocs de culte són catòlics. La resta de centres de culte pertanyen a altres religions que, tot i ser minoritàries, no deixen d'augmentar.

Tanmateix, la diversitat religiosa no es limita a la coexistència de persones vinculades a confessions religioses diferents, sinó que també es fa palesa dins de cada confessió religiosa. Totes les tradicions religioses tenen una pluralitat interna molt àmplia que deriva de la gran varietat de maneres de *creure* que trobem en cada religió. Si bé en aquesta guia expliquem les característiques principals i les pràctiques pròpies de cada confessió religiosa, cal tenir en compte que els creients de cada religió no són tots iguals i que la seva manera d'entendre la religió no és homogènia. Podem parlar, doncs, de diversitat dins la diversitat.

L'augment de la diversitat religiosa suposa un repte per al manteniment de la cohesió social del país; no obstant

això, esdevé, també, un element clau de la riquesa cultural de la nostra societat, una riquesa que cal saber valorar, mantenir i respectar. Per valorar aquesta riquesa i alhora mantenir la cohesió social és imprescindible establir un marc de convivència i de legalitat que posi en valor i garanteixi l'exercici real dels drets de llibertat religiosa.

Això es tradueix, en l'àmbit sanitari, en la necessitat de tenir en compte i respectar la dimensió espiritual i religiosa de les persones que hi són ateses. Perquè les creences o conviccions profundes de les persones i les pràctiques religioses que duen a terme poden incidir de diverses maneres en l'àmbit sanitari: tant en l'acceptació parcial o el rebuig de determinats procediments diagnòstics i tractaments com en la manera singular de viure l'ingrés hospitalari (en allò relatiu a l'alimentació, a la manera de vestir, al calendari religiós i als rituals de naixement i de mort).

A més, en moments de malaltia i fragilitat és habitual que les persones ens fem preguntes sobre el sentit del món i de la nostra existència. En altres paraules, és possible que en aquests moments donem més importància a l'espiritualitat. I, si bé l'espiritualitat no es limita a la religió, cal tenir en compte que sovint la religió esdevé un canal d'expressió de l'espiritualitat. També cal tenir en compte que l'expressió de l'espiritualitat és sempre quelcom personal, que cadascú viu d'una manera única i particular. En aquest sentit, és important que les institucions públiques treballin per garantir l'exercici dels drets de llibertat religiosa i que promoguin una posició equidistant respecte de les diferents creences o idearis en l'atenció sanitària. La reedició revisada d'aquesta guia va en aquesta direcció.

Aquesta guia és una actualització de la *Guia per al respecte a la pluralitat religiosa en l'àmbit hospitalari*, editada l'any 2005, i s'adreça especialment a totes les persones que treballen en l'àmbit sanitari per tal que aquest col·lectiu pugui oferir una atenció integral de més qualitat als seus pacients i pugui fer-ho des del coneixement de les diverses creences. I perquè, en definitiva, pugui millorar la qualitat de vida de les persones a qui vetlla.

La guia ha estat elaborada a partir de la col·laboració entre la Direcció General d'Asser Religiosos del Departament de Governació i Relacions Institucionals i la Direcció General d'Ordenació i Regulació Sanitàries del Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya, i ha comptat amb el coneixement especialitzat i l'experiència de la sociòloga Clara Fons i del metge internista Joan Padrós. Alhora, cal posar en relleu i agrair la col·laboració dels comitès d'ètica assistencial dels diferents centres hospitalaris, així com de diferents institucions sanitàries, les quals han aportat experiències i informacions rellevants durant el procés d'elaboració d'aquesta publicació.

La present guia traspasa l'àmbit hospitalari de la guia editada l'any 2005 i s'adreça a totes les persones relacionades amb l'àmbit sanitari. S'estructura en cinc apartats, acompanyats de cinc annexos: inicialment trobem la descripció del marc jurídic que envolta la temàtica religiosa en l'àmbit sanitari. Seguidament, s'indiquen els principis d'actuació que garanteixen el respecte i la igualtat entre totes les persones, dins del marc legal citat. A continuació, es presenten recomanacions que pretenen orientar una bona gestió de la diversitat religiosa en l'àmbit sanitari.

L'apartat de “Bones pràctiques” recull experiències reals amb la intenció que serveixin d'exemple o model a altres centres que es trobin amb casos similars.

Finalment, en forma d'annexos, trobem una recopilació de les referències legals més importants en matèria de llibertat religiosa i de la seva aplicació en l'àmbit sanitari, un recull de fitxes on es descriuen els aspectes més significatius de diferents confessions presents a Catalunya, un quadre resum de les fitxes esmentades i un calendari de festivitats religioses. Per acabar, es proposen un seguit de recursos que permeten entendre i aprofundir una mica més en alguns dels aspectes tractats en la guia.

Esperem que aquest document sigui una eina útil per a totes les persones que treballen en l'àmbit sanitari i que atenen, cada dia, persones amb creences i conviccions ben diferents. Aquest recurs hauria de servir per donar a conèixer la realitat religiosa de Catalunya, amb les seves manifestacions i expressions quotidianes, i la seva incidència en l'àmbit sanitari. Es pretén, en última instància, oferir algunes pautes de gestió que ajudin a millorar la qualitat de vida de les persones que necessiten atenció sanitària i a garantir l'exercici dels seus drets de llibertat religiosa.

2. MARC JURÍDIC

El dret de llibertat religiosa, de pensament i de consciència ha estat reconegut i desenvolupat tant per acords internacionals com dins la legislació espanyola. El trobem recollit com un dret fonamental en la Declaració universal dels drets humans, en la Carta dels drets fonamentals de la Unió Europea i en la Constitució espanyola. Alhora, el dret a l'assistència religiosa en l'àmbit sanitari s'ha reconegut en diversos acords entre l'Estat espanyol i algunes de les principals confessions, així com en alguns acords i actuacions que ha dut a terme la Generalitat en aquest sentit.

En l'àmbit concret de la salut, la legislació tant d'àmbit estatal com català ha establert la necessitat d'una atenció no discriminadora per motius de religió i el dret al respecte de les pròpies conviccions i a l'assistència espiritual en situacions d'internament. Alhora, s'han establert diversos preceptes i disposicions relacionats amb els drets d'autonomia de les persones, els quals garanteixen que les persones puguin ser informades i escollir entre diverses opcions de tractament d'acord amb la seva voluntat i, per tant, amb les seves creences i conviccions. També s'ha establert el dret a viure la mort d'acord amb el concepte de *dignitat* que té cada persona.

A l'annex I farem un repàs de les principals disposicions legals que regulen els drets de llibertat religiosa i aquells que recullen els drets a la informació i a l'autonomia de les persones quan entren en contacte amb l'àmbit sanitari. Es tracta, doncs, de les disposicions més impor-

En l'àmbit concret de la salut, la legislació tant d'àmbit estatal com català ha establert la necessitat d'una atenció no discriminadora per motius de religió i el dret al respecte de les pròpies conviccions i a l'assistència espiritual en situacions d'internament.

tants que configuren el marc legal on cal inscriure les demandes que les persones poden fer per raó de les seves creences en l'àmbit de la salut.

3. PRINCIPIS D'ACTUACIÓ

3.1. PRINCIPIS GENERALS

En el marc d'una societat laica, la gestió pública de la diversitat religiosa s'ha de basar en l'existència d'uns principis ètics d'actuació que garanteixin la igualtat de totes les persones, així com una gestió respectuosa amb totes les opcions espirituals i/o religioses. En aquest sentit, el Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa proposa, al document *La diversitat religiosa en les societats obertes. Criteris de discerniment*, els principis generals d'actuació següents, basats en la Declaració universal dels drets humans (1948):

1. El respecte mutu.
2. La mútua coneixença i benvolença.
3. La desconstrucció de prejudicis negatius i ofensius.
4. L'equitat en la dignitat de les persones, independentment de les seves opcions espirituals i/o religioses.
5. La llibertat de creences i d'expressió de les creences i de les conviccions.
6. El respecte a la integritat física i moral de totes les persones.
7. La cura dels grups minoritaris, perquè puguin expressar-se en el conjunt social.

La gestió pública de la diversitat religiosa s'ha de basar en l'existència d'uns principis ètics d'actuació que garanteixin la igualtat de totes les persones, així com una gestió respectuosa amb totes les opcions espirituals i/o religioses.

8. La condemna de qualsevol forma d'extremisme i de violència en qualsevol de les seves formes.

3.2. PRINCIPIS EN L'ÀMBIT SANITARI¹

Respecte a la qüestió concreta de la gestió de la diversitat religiosa en l'àmbit sanitari, caldrà tenir en compte, a més, alguns principis propis bàsics que han de garantir la igualtat, la no-discriminació i el respecte a la voluntat, l'espiritualitat, les creences i les conviccions de totes les persones.

Accés just i igualitari a l'atenció sanitària

Per bé que l'accés a l'atenció sanitària es garanteix a totes les persones, en ocasions apareixen barreres invisibles que dificulten l'accessibilitat d'algunes persones o col·lectius determinats. Així, el desconeixement de les dinàmiques sanitàries, les dificultats idiomàtiques o altres qüestions de tipus cultural o religiós poden dificultar l'accés a l'atenció sanitària a algunes persones. Per això cal que els centres sanitaris treballin per oferir un servei d'informació i de primera acollida que sigui clar, exhaustiu i inclusiu.

Sensibilització sobre les diferents opcions diagnòstiques i de teràpia

El respecte a les diferents opcions diagnòstiques i/o terapèutiques en l'atenció sanitària és un dels requisits essencials per a una atenció a les persones eficaç i respectu-

¹ - Aquests principis estan basats en els que apareixen a la publicació COMITÈ CONSULTIU DE BIOÈTICA DE CATALUNYA. (2007): *Orientacions sobre la diversitat cultural i la salut*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.

osa amb els seus valors, les seves opcions de pensament i consciència i les seves creences religioses.

Diferents perspectives sobre la bondat i l'adequació de les opcions terapèutiques poden ser font de conflicte en la relació entre els professionals sanitaris i els ciutadans que són atesos. En aquestes situacions és aconsellable entendre el punt de vista de la persona que està sent atesa i mantenir una actitud respectuosa amb els seus valors i les seves opcions religioses.

Exercici real de l'autonomia de la persona i del dret a la informació

Un principi d'actuació fonamental en l'àmbit sanitari és el de respecte a l'autonomia de la persona i del seu dret d'informació. Això implica acceptar que les persones que són ateses són autònomes per prendre les decisions que creuen oportunes sobre les proves diagnòstiques i els tractaments als quals se sotmeten, i que, a més, tenen el dret de rebre tota la informació sobre la seva salut i sobre aquests tractaments.

El respecte a l'autonomia de les persones implica tenir en compte la seva capacitat, informació i voluntarietat. Per tant, els ciutadans que són atesos als centres sanitaris poden decidir lliurement sobre l'acceptació o el rebuig de les proves diagnòstiques i els tractaments que se'ls proposa fer, sempre que es valori que tenen la capacitat i maduresa suficients per decidir, que disposen d'una informació precisa, veraç i comprensible i que prenen les decisions per voluntat pròpia i no pas d'altri. Alguns procediments, per l'especial transcendència que tenen, requereixen que

És aconsellable entendre el punt de vista de la persona que està sent atesa i mantenir una actitud respectuosa amb els seus valors i les seves opcions religioses.

Els ciutadans que són atesos als centres sanitaris poden decidir lliurement sobre l'acceptació o el rebuig de les proves diagnòstiques i els tractaments que se'ls proposa fer.

hi hagi constància escrita d'aquest consentiment. Igualment, quan es preveu la impossibilitat d'expressar-se en un futur, les persones poden deixar constància de la seva voluntat futura mitjançant el document de voluntats anticipades.

4. RECOMANACIONS

4.1. RECOMANACIONS GENERALS

- Cal oferir un mateix tracte qualitatiu envers totes les persones, siguin quines siguin les seves creences i opcions de pensament, amb els mateixos criteris i amb el mateix respecte, sense que els possibles idearis dels centres sanitaris puguin suposar un impediment en aquest sentit.

- Tots els centres sanitaris han de reconèixer els drets a què fan referència els principis anteriors i tenir-los presents.

- Tots els centres sanitaris públics de Catalunya han de respectar els acords subscrits per l'Estat espanyol i per la Generalitat de Catalunya amb diferents confessions religioses.

- Els professionals dels centres sanitaris de Catalunya han de rebre formació general sobre els drets i deures de les persones que són ateses en aquests centres, que inclogui formació en matèria dels drets d'autonomia personal i dels de no-discriminació en l'atenció sanitària i també en relació amb els drets i deures dels mateixos professionals. Alhora, és convenient que també rebin formació específica relativa als drets i deures en matèria de diversitat i de llibertat religiosa, de pensament i de consciència.

- Cal respectar al màxim les peticions que formulin, per raó de les seves creences, les persones que són ateses en centres sanitaris i satisfer-les en la mesura del possible,

Cal respectar al màxim les peticions que formulin, per raó de les seves creences, les persones que són ateses en centres sanitaris i satisfer-les en la mesura del possible.

sempre que s'ajustin a la legalitat i no suposin cap molestia per a la resta de persones malaltes ni cap despesa pública extraordinària.

- En cap cas no s'ha d'importunar ningú ni entrar en cap discussió per raó de les seves creences. Només per motius de salut, d'higiene, de seguretat, i per respecte als altres, es pot demanar amb delicadesa que les persones malaltes renunciïn a pràctiques derivades de les seves conviccions.

- El sistema sanitari públic ha de ser sensible a les particularitats culturals i religioses de les diferents persones i col·lectius. Tanmateix, no està obligat a finançar les despeses originades per les pràctiques mèdiques i pels tractaments requerits per la particularitat de les creences que no siguin considerats mèdicament d'interès per a la salut de tothom. I això sobre la base del principi de justícia segons el qual hi ha el deure de repartir amb equitat els mitjans disponibles.

- Cal recordar que els drets de llibertat religiosa tenen com a límits els drets fonamentals de les altres persones, la seguretat, la salut i la moralitat públiques i les lleis del país.

- Hi ha la possibilitat d'adreçar-se a la Direcció General d'Afers Religiosos per sol·licitar més informació, o per demanar assessorament sobre qüestions religioses diverses.

4.2. RECOMANACIONS RELATIVES A L'INGRÉS EN UN CENTRE HOSPITALARI

- En el moment de l'ingrés, els centres hospitalaris han de proporcionar informació a les persones sobre:

- El dret de rebre assistència religiosa.
- El procediment per sol·licitar assistència religiosa de la seva pròpia religió.
- Les confessions religioses que tenen ministres assignats a aquell centre hospitalari.
- Les opcions alimentàries a les quals poden optar.
- El procediment per sol·licitar una opció alimentària determinada.

- Cal que els centres hospitalaris disposin d'un procediment mitjançant el qual les persones internes puguin sol·licitar assistència religiosa, especificar la religió de la qual demanen l'assistència i fer constar si volen rebre l'assistència de la persona responsable assignada al centre o bé d'una altra persona, de la qual n'haurien d'indicar la identitat.

4.3. L'ASSISTÈNCIA RELIGIOSA ALS CENTRES HOSPITALARIS

Cal tenir en compte que l'assistència religiosa pot complementar la tasca assistencial que es duu a terme als centres hospitalaris i esdevenir una eina útil per a l'assistència de les persones que hi estan ingressades.

Cal evitar que sigui exclusivament el responsable d'una determinada confessió religiosa qui hagi de facilitar l'assistència als pacients i acompanyants d'altres confessions religioses.

El dret a l'assistència religiosa i el dret a no rebre-la

- Els centres hospitalaris han de poder facilitar que qualsevol persona que hi està ingressada pugui rebre, si ho sol·licita, assistència religiosa de la religió que especifiqui.

- Els centres hospitalaris han de garantir el dret dels pacients que no desitgin cap mena d'assistència religiosa a no ser visitats per cap agent de cap confessió i a no rebre díptics o materials de cap religió sense que ho hagin demanat.

- Els centres hospitalaris han d'atendre les sol·licituds d'assistència religiosa amb la màxima celeritat.

Protocols i organització de l'assistència religiosa als centres hospitalaris

- És convenient que els centres hospitalaris estableixin acords de col·laboració amb les instàncies o federacions representatives de les diferents confessions religioses o bé amb les comunitats religioses locals per tal d'assignar a cada centre les persones responsables de l'assistència religiosa de cada confessió. Aquests acords explicitaran les condicions pactades de l'assistència religiosa. L'establiment d'aquests acords ha de ser proporcional al nombre real de sol·licituds d'assistència religiosa que rep cada confessió per part de les persones internes.

- Cal evitar que sigui exclusivament el responsable d'una determinada confessió religiosa qui hagi de facilitar l'assistència als pacients i acompanyants d'altres confessions religioses.

- Les persones internes que sol·licitin assistència religiosa han de poder escollir si la desitgen rebre per part de l'agent religiós assignat al centre, o bé per part d'una altra persona de la seva pròpia elecció.

- En cas que una persona interna en un centre hospitalari sol·liciti assistència religiosa per part d'un agent o ministre de culte no assignat al centre, aquesta sol·licitud pot ser atesa en forma de visita privada. Per tal de localitzar l'agent o ministre sol·licitat, l'equip o la persona encarregada de coordinar l'assistència religiosa pot comptar amb la informació i el suport dels acompanyants de la persona interna, de les federacions i instàncies representatives de les diferents confessions, i de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya.

- Els agents responsables de l'assistència religiosa han de poder tenir accés en tot moment als usuaris del centre, sempre que les seves actuacions no interfereixin en la tasca sanitària que s'hi duu a terme.

- Cal evitar que els ministres de culte o agents designats per proporcionar l'assistència religiosa es presentin directament i indiscriminada a les habitacions per oferir els seus serveis.

- Les sol·licituds d'assistència religiosa han de ser posades en coneixement dels ministres de culte o agents assignats al centre de la forma que disposi l'equip o la persona que coordini l'assistència religiosa a cada centre hospitalari.

- Cal evitar que els ministres de culte o agents responsables de l'assistència religiosa rebin llistats indiscriminats de noms de persones internes al centre hospitalari. Igualment, cal evitar que s'assabentin de sol·licituds d'assistència religiosa de manera informal.

- Els centres hospitalaris poden expedir autoritzacions o acreditacions per als ministres de culte o agents d'assistència religiosa assignats, d'acord amb les federacions o instàncies representatives de cada religió, o bé amb les comunitats religioses locals corresponents.

La informació del servei d'assistència religiosa als centres hospitalaris

- Els centres hospitalaris han de facilitar informació relativa a:

- El dret a rebre assistència religiosa.

- El procediment per sol·licitar-la.

- Quotidianament, les persones internes han d'estar informades del procediment pel qual poden sol·licitar assistència religiosa i participar en els cultes col·lectius, si se'n fan.

L'assistència religiosa col·lectiva

- El centre hospitalari ha de facilitar la celebració de cultes col·lectius regulars de les tradicions religioses que tinguin reconegut aquest dret i de les que hagin rebut una quantitat de sol·licituds que ho justifiqui.

- Cal tenir en compte que, en alguns casos, la celebració de cultes col·lectius requereix l'ús de determinats objectes o aliments. En aquest sentit, podem citar-ne els següents:

- Pa i vi per a determinades celebracions cristianes.
- Catifes.
- Instruments musicals per a l'acompanyament de cultes.
- Indumentària religiosa.
- Llibres sagrats o de temàtica religiosa.
- Determinades espècies (encens, etc.).

- Cal que els centres hospitalaris permetin l'entrada d'aquests elements a mans del personal religiós degudament acreditat i que s'estableixin els mecanismes necessaris per tal que això no suposi cap risc per a la seguretat, la higiene i la salut dels interns al centre.

4.4. L'ESPAI MULTICONFESSIONAL ALS CENTRES HOSPITALARIS

Característiques de l'espai multiconfessional

- Cal preveure un espai multiconfessional que s'adeqüi a les necessitats de culte de les diverses confessions. És recomanable que aquest espai tingui les característiques següents: mobilitat de les cadires i de la taula o altar –han de ser fàcils de treure–, absència de signes externs religi-

Cal preveure un espai multiconfessional que s'adeqüi a les necessitats de culte de les diverses confessions.

osos fixos i existència d'armaris o d'un petit magatzem on desar els símbols o objectes propis de cada confessió. Convé que la sala sigui adequada per fer-hi oracions a peu dret, asseguts o utilitzant el terra.

Convé que la sala sigui adequada per fer-hi oracions a peu dret, asseguts o utilitzant el terra.

Informació i ús de l'espai multiconfessional

- Qualsevol persona interna ha de tenir accés a l'espai multiconfessional per poder-hi dur a terme pràctiques religioses prescrites per la seva confessió.

- Els ministres de culte o representants religiosos assignats al centre han de poder celebrar actes de culte col·lectius a l'espai multiconfessional de manera periòdica, amb la sol·licitud prèvia a l'equip o persona encarregada de coordinar l'assistència religiosa del centre. Altres ministres de culte també hi han de poder fer actes de culte si hi ha un nombre significatiu de sol·licituds en aquest sentit per part de persones internes al centre.

4.5. L'ALIMENTACIÓ EN L'ÀMBIT DE LA SALUT I LA DIVERSITAT RELIGIOSA

Respecte a les opcions alimentàries als centres hospitalaris

- Pot haver-hi persones que, en funció de les seves creences religioses, desitgin no menjar determinats aliments o plats. Quan el nombre de sol·licituds ho justifiqui, cal que el centre hospitalari intenti oferir menús adaptats, en la mesura del possible, a les peticions alimentàries de les diverses confessions, sempre que això no comporti una despesa econòmica extraordinària.

- Quan no sigui possible oferir menús adaptats a les peticions alimentàries específiques de les diverses confessions, el centre hospitalari pot oferir, sempre que no signifiqui una despesa econòmica extraordinària, un menú alternatiu vegetarià al qual es podrien acollir molts membres de diverses comunitats religioses.

- Els dejunis i les abstinències alimentàries són quelcom comú a diverses tradicions religioses. En funció de cada confessió, aquests dejunis o abstinències poden comportar:

- Rebuig total de l'aliment en determinades jornades.

- Rebuig total de l'aliment només durant algunes hores del dia.

- Rebuig de determinats aliments.

- Algunes persones internes en centres hospitalaris poden voler seguir alguns dejunis o abstinències. En aquest cas cal considerar:

- La possibilitat de confeccionar menús lliures de determinats aliments.

- La possibilitat d'establir mecanismes per tal que les persones internes que segueixen determinats dejunis puguin alimentar-se fora de l'horari habitual, sempre que això no signifiqui una despesa econòmica extraordinària i que no hi hagi motius mèdics o d'organització que ho desaconsellin.

El centre hospitalari pot oferir, sempre que no signifiqui una despesa econòmica extraordinària, un menú alternatiu vegetarià al qual es podrien acollir molts membres de diverses comunitats religioses.

- Algunes comunitats religioses commemoren determinades diades consumint uns aliments concrets. En ocasions, algunes entitats religioses s'ofereixen per proporcionar aquests aliments a les persones internes. Es pot valorar la conveniència de l'entrada d'aquests productes, amb la comprovació prèvia que no suposen cap risc per a la salut de les persones internes.

Recomanacions relatives al restaurant dels centres sanitaris

- És aconsellable que els restaurants dels centres sanitaris tinguin una oferta de menús respectuosa amb les diferents opcions religioses i de consciència que puguin tenir tant els professionals del centre com els familiars de les persones internes. En aquest sentit, es recomana incloure, en l'oferta del restaurant, un menú vegetarià al qual es podrien acollir molts membres de diverses comunitats religioses.

Dejunis i abstinències en processos de tractament mèdic

- La pràctica de dejunis o abstinències pot ser contraproduent si es fa paral·lelament a certs tractaments mèdics. Hi ha medicaments que no es poden prendre en dejú, per exemple. En aquest sentit, cal recordar que en la majoria de confessions religioses la pràctica de dejunis és opcional. A més, en alguns casos els malalts queden exempts de seguir aquesta pràctica.

- Alhora, d'acord amb el principi de l'exercici real de l'autonomia de les persones i del consentiment informat, cal que cada persona pugui decidir lliurement si fa o no determinats dejunis o abstinències, amb ple coneixement

És aconsellable que els restaurants dels centres sanitaris tinguin una oferta de menús respectuosa amb les diferents opcions religioses.

de les conseqüències sobre la salut que puguin derivar de la seva decisió.

- És important informar de la durada dels tractaments i, en la mesura del possible, detectar si la persona que l'ha de seguir té previst fer algun tipus de dieta o dejuni durant aquest temps. És convenient que el personal mèdic informi sempre de les interaccions i recomanacions alimentàries vinculades als tractaments que es proposen, i les conseqüències que pot tenir per a la salut no seguir aquestes recomanacions, així com no seguir el tractament.

És convenient que el personal mèdic informi sempre de les interaccions i recomanacions alimentàries vinculades als tractaments que es proposen.

4.6. VESTUARI I SÍMBOLS RELIGIOSOS

El respecte als símbols religiosos dels ciutadans

- L'ús de determinada indumentària o altres signes externs de motius religiosos és una forma de manifestació pública o d'actuació conforme a les pròpies creences i, per tant, una forma d'exercir el dret fonamental de llibertat religiosa que cal respectar i protegir. Així ho entenen el Comitè de Drets Humans de les Nacions Unides² i la Jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans,³

2 - El dictamen del Comitè de Drets Humans de 5 de novembre de 2004 diu, en l'apartat 6.4, que "El Comitè considera que la llibertat de manifestar la pròpia religió comprèn el dret de portar en públic indumentària que estigui en consonància amb la fe o la religió de la persona. A més, considera que impedir a una persona que porti peces de roba religioses en públic o privat pot constituir una violació del paràgraf 2 de l'article 18 del Pacte [internacional de drets civils i polítics]". Però més endavant diu: "El Comitè recorda que la llibertat de manifestar la pròpia religió o les pròpies creences no és absoluta i pot estar subjecta a limitacions prescrites per la llei i que siguin necessàries per protegir la seguretat, l'ordre, la salut o la moral pública o els drets i llibertats fonamentals dels altres".

3 - El Tribunal Europeu de Drets Humans ha declarat en nombroses ocasions que l'ús de robes i signes per motius religiosos és una expressió de la llibertat religiosa prevista a l'article 9.1 del Conveni europeu de drets humans, si bé ha avalat la imposició de limitacions establertes per la llei a aquesta pràctica. Segons l'apartat 9.1 del mateix Conveni, es poden establir limitacions sempre que siguin "necessàries en una societat democràtica per a la

S'ha de respectar l'ús d'indumentària i de signes religiosos dels ciutadans als centres sanitaris.

L'ús de determinada indumentària o altres signes externs de motius religiosos és una forma de manifestació de les pròpies creences i, per tant, una forma d'exercir el dret fonamental de llibertat religiosa.

com també la jurisprudència dels tribunals espanyols.⁴ Per tant, com a criteri general, s'ha de respectar l'ús d'indumentària i de signes religiosos dels ciutadans als centres sanitaris.

- Quan, per prestar l'atenció sanitària adequadament, convingui que la persona es desprengui momentàniament d'indumentària vinculada a les seves creences religioses, cal que el personal sanitari informi d'aquesta necessitat i de les raons que la sustenten.

Símbols i vestimentes del personal sanitari

- L'ús de determinada indumentària o altres signes externs de motius religiosos és una forma de manifestació de les pròpies creences i, per tant, una forma d'exercir el dret fonamental de llibertat religiosa. Entenem que el ciutadà sempre és titular d'aquest dret i que, per tant, el personal sanitari no en queda desposseït quan està exercint.

- Amb tot, cal fer compatible la llibertat religiosa personal amb la laïcitat de les institucions públiques. En aquest sentit, si bé no es pot exigir a ningú que amagui o dissimuli les seves conviccions personals, l'expressió de les creences o conviccions no pot implicar exaltació, apologia o proselitisme de cap mena.

protecció de l'ordre, de la salut o de la moral públiques o per als drets i llibertats d'altri". Així, entre moltes d'altres, les sentències següents: *Dablab contra Suïssa*, de 15 de febrer de 2001; *Leyla Sabih contra Turquia*, de 10 de novembre de 2005; *Dogru contra França* i *Kervanci contra França*, de 4 de desembre de 2008.

4 - Diferents sentències han protegit el dret a portar determinades peces de roba per motius religiosos, sobre la base del dret fonamental a la llibertat religiosa, com ara la Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Balears número 457/2002, de 9 de setembre de 2002, o la Sentència del Tribunal Suprem, Sala del Contenciós Administratiu, número 693/2013, de 14 de febrer de 2013.

- Cal recordar que l'exercici del dret de llibertat religiosa està limitat per la protecció de l'ordre i de la salut i la moralitat públiques. Per tant, cal limitar o moderar l'ús d'indumentària vinculada a les conviccions del personal sanitari, quan el seu ús posi en risc qualsevol d'aquests factors.

4.7. RECOMANACIONS RELATIVES A LA CONSULTA MÈDICA

- En ocasions, s'interpreten certes sol·licituds que es produeixen en el marc de les consultes mèdiques com a sol·licituds vinculades a les creences religioses o conviccions de les persones. Tanmateix, moltes vegades es tracta de qüestions més vinculades a altres elements culturals –com pot ser el sentit de la vergonya i el pudor– que no pas a la religió. Davant d'això, recomanem, en primer lloc, no treure conclusions anticipades sobre l'origen de les peticions que es reben a les consultes mèdiques i evitar relacionar-les, en tot cas, amb les idees prèvies i els prejudicis que cadascú pugui tenir.

A continuació analitzem algunes d'aquestes sol·licituds que es produeixen amb freqüència en la consulta mèdica.

L'acompanyament de la parella a la consulta

- Quan es demana l'acompanyament de la parella a la consulta, és convenient que el personal sanitari permeti la seva presència sempre que no comporti un risc considerable per a la salut de qualsevol membre de la parella.

- Alhora, cal que els professionals sanitaris fomentin l'autonomia en la presa de decisions dels pacients i que

rebutgin les situacions de coacció que es puguin produir en el marc de la consulta.

El desig de ser atès per una persona del mateix sexe

- La Carta de drets i deures del ciutadà en relació amb la salut i l'atenció sanitària preveu que els usuaris dels serveis sanitaris públics puguin escollir metge i centre, tant en l'atenció primària com en l'especialitzada i sociosanitària, d'acord amb les condicions que s'estableixin i les disponibilitats de la xarxa sanitària d'ús públic.

En algunes ocasions, l'opció terapèutica que el sanitari considera més adequada en una determinada situació és considerada totalment inapropiada per la persona atesa, d'acord amb les seves creences religioses.

D'acord amb aquesta previsió, es recomana que, davant la sol·licitud dels usuaris que vulguin ser atesos per personal del mateix sexe, el centre orienti aquests usuaris sobre la possibilitat d'exercir aquest dret i els procediments per sol·licitar-lo i exercir-lo.

4.8. LA NEGATIVA A REBRE DETERMINATS TRACTAMENTS PER MOTIUS RELIGIOSOS

- Davant d'una situació de malaltia, el personal sanitari proposa les actuacions i els tractaments que considera adequats per millorar la salut i la qualitat de vida de les persones. No obstant això, en algunes ocasions, l'opció terapèutica que el sanitari considera més adequada en una determinada situació és considerada totalment inapropiada per la persona atesa, d'acord amb les seves creences religioses o conviccions. Per això, sempre cal que el personal sanitari informi clarament de l'opció que considera més indicada, però també de les opcions alternatives i de les conseqüències d'optar per cadascun dels tractaments possibles.

- Les decisions que les persones prenen sobre els tractaments que els són proposats i que estan basades en raons de caire religiós no han de ser relativitzades ni qüestionades per aquesta raó. En aquestes situacions és aconsellable que els professionals sanitaris promoguin una deliberació empàtica amb la persona malalta, sempre evitant imposar el seu propi criteri i respectant les decisions preses per la persona afectada sense debatre ni qüestionar les seves creences, conviccions o opcions de pensament.

- Davant d'una negativa de les persones a rebre un tractament recomanat, la institució sanitària ha de garantir la continuïtat de l'atenció a la persona i, en la mesura que sigui possible, oferir-li un tractament alternatiu, o fins i tot pal·liatiu, sempre que sigui acceptat.

L'autonomia dels ciutadans en l'àmbit de la salut

- La llibertat de les persones és un fonament important del model actual de convivència, que no es pot veure limitat pel sol fet de patir una malaltia. El consentiment informat garanteix l'autonomia de la persona en una situació de malaltia i la seva llibertat de decisió davant de les opcions terapèutiques que se li proposen.

- Es considera que les persones poden exercir la seva autonomia pel que fa a les decisions clíniques i terapèutiques que les afecten directament quan tenen la plena competència i la capacitat legal per fer-ho i prenen la decisió en llibertat, de manera informada i dialogada i complint amb els requisits d'autenticitat i d'actualitat de la decisió.⁵

El consentiment informat garanteix l'autonomia de la persona en una situació de malaltia i la seva llibertat de decisió davant de les opcions terapèutiques que se li proposen.

5 - Per aprofundir en aquests aspectes es recomana la lectura del document "Recomanacions

- Davant la negativa d'una persona adulta i capaç a rebre determinats tractaments per motius religiosos, és convenient que el personal sanitari respecti aquesta voluntat i permeti l'exercici real de l'autonomia de les persones, així com l'exercici del dret de llibertat religiosa d'aquesta persona.

- No obstant això, és aconsellable que el personal sanitari s'asseguri que es tracta d'una opció personal, presa amb total llibertat i sense trobar-se sota coacció de cap persona ni comunitat. La decisió ha de ser individual de la persona afectada, no col·lectiva.

- Cal que els professionals sanitaris informin de manera clara i concreta sobre els riscos, els avantatges, les conseqüències i les possibles repercussions en la pròpia vida i la de tercers (fills, etc.) que poden tenir les decisions que prengui la persona.

- És convenient que la negativa es faci constar en el document de consentiment informat i que el procés de decisió relatiu al refús estigui explicat a la història clínica de la persona.

L'autonomia de les persones menors d'edat⁶ i/o en situació d'incapacitat o d'incompetència

- En el cas dels menors d'edat, cal recordar que les persones de més de setze anys donen el consentiment sobre

del Comitè de Bioètica de Catalunya davant el rebuig dels malalts al tractament", aprovat el 9 de març de 2010 i accessible a http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/06/recomanacions_davant_rebuig.pdf.

6 - És recomanable completar aquestes recomanacions amb la lectura del document "La persona menor d'edat en l'àmbit de la salut", elaborat pel Comitè de Bioètica de Catalunya i accessible a <http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/02/info8juliol2009.pdf>.

les actuacions que se'ls indiquen per si mateixes. Tanmateix, en situacions greus i per a tractaments considerats vitals, cal demanar el parer dels pares o tutors, tot i que la seva opinió no és vinculant.

- En el cas de persones que tenen entre dotze i setze anys, els pares o tutors legals són qui han de donar el consentiment, després d'haver escoltat l'opinió de la persona menor. I si el professional considera que el menor té prou maduresa per prendre una decisió, podrà fer-ho de manera autònoma. Quan hi ha discrepàncies d'opinió entre un menor d'aquesta edat amb maduresa suficient i els seus pares o tutors, s'han de tenir en compte les conseqüències de la decisió. En cas de dubte, cal consultar el Comitè d'Ètica Assistencial i, si cal i per a casos extrems, el jutge, per prendre la decisió final.

- Quan els pares o tutors i el menor coincideixen a negar-se a un tractament que es considera eficaç i útil, amb greus conseqüències per a la vida si no es duu a terme, és recomanable consultar el Comitè d'Ètica Assistencial i, en casos extrems, el jutge.

- En el cas de persones menors de dotze anys, la decisió sobre els tractaments terapèutics la prenen, en principi, els pares o tutors legals. Els pares o tutors legals han d'actuar conforme a allò que sigui el millor per a l'interès del menor. La decisió ha de ser la més objectiva i proporcional possible, en benefici del menor. Si no ho fos, els professionals sanitaris s'han d'adreçar al jutge. Fins i tot, en casos de necessitat urgent, haurien d'actuar exclusivament segons criteris mèdics conforme a allò que sigui el millor per a l'interès del menor.

La voluntat dels malalts expressada prèviament és vinculant, com també ho és la voluntat expressada en un document de voluntats anticipades.

- En el cas de persones majors d'edat que han estat declarades incapacitades, la decisió s'ha de basar en el criteri del seu tutor legal.

- Quan la persona afectada ha perdut la competència per fer arribar la seva voluntat directament, l'acceptació o el rebuig al tractament proposat l'ha de donar el seu representant legal, per substitució. Els representants han de defensar la voluntat i les conviccions i els valors dels malalts i no els propis. Quan això suscitï dubtes, cal buscar fonts fiables que corroborin els valors de la persona afectada. Si els dubtes persisteixen, els professionals sanitaris poden demanar a l'autoritat judicial de substituir-los després de consultar el Comitè d'Ètica Assistencial.

- En situació d'incompetència sobrevinguda, la voluntat dels malalts expressada prèviament és vinculant, com també ho és la voluntat expressada en un document de voluntats anticipades.⁷

L'objecció de consciència dels professionals de la salut

L'objecció davant la negativa a rebre determinats tractaments

- Els professionals sanitaris només poden exercir l'objecció de consciència quan se'ls sol·licita fer una intervenció contrària a les seves creences o conviccions. La negativa d'una persona madura i

⁷ - Podeu trobar més informació sobre el document de voluntats anticipades, així com orientacions per elaborar-lo i registrar-lo, al portal: http://canalsalut.gencat.cat/ca/home_professionals/temes_de_salut/voluntats_anticipades/

capaç a rebre un determinat tractament no es pot objectar, ja que no implica l'actuació del professional sanitari sinó, al contrari, la seva no-actuació. Per tant, no es pot fer valer l'objecció de consciència per justificar la vulneració de la voluntat de la persona afectada.

- Cal distingir l'*objecció de consciència* de la reticència professional a oferir un tractament alternatiu, o fins i tot pal·liatiu, que es considera que no és el més indicat per a una persona que ha rebutjat un tractament eficaç que se li havia proposat.

- Davant la negativa a un tractament, els professionals sanitaris han d'implicar-se a buscar una solució alternativa i acceptable per a la persona afectada.

L'objecció davant la sol·licitud per a la realització d'un tractament amb unes limitacions determinades

- En algunes ocasions, les persones malaltes poden acceptar el tractament que se'ls proposa, però sol·licitant que es dugui a terme amb unes limitacions determinades.⁸ En aquests casos, els professionals han de mirar de respectar aquestes sol·licituds en la mesura que no els obliguin a dur a terme actuacions contraindicades.

- Es recomana que el professional valori la utilitat i el risc de dur a terme el tractament proposat amb

Es recomana que el professional valori la utilitat i el risc de dur a terme el tractament proposat amb les limitacions sol·licitades.

8 - Seria el cas d'un testimoni de Jehovà que accepta una intervenció quirúrgica però sol·licita que se li practiqui sense transfusió de sang, o bé d'un sikh que sol·licita que no se'l depili abans d'una intervenció també quirúrgica.

les limitacions sol·licitades. Quan es tracti d'actuacions útils però que comporten un risc important a causa de les limitacions demanades, s'ha de respectar la reticència del professional a córrer aquest risc.

- Quan un professional decideix no actuar amb les limitacions sol·licitades a causa del risc que comporten, la institució ha d'assegurar la continuïtat de l'atenció de la persona. Per tant caldrà buscar un altre professional disposat a dur a terme l'actuació proposada amb les limitacions que es demanen o bé acordar una actuació alternativa o el trasllat de centre.

4.9. RECOMANACIONS RELATIVES A L'ACOMPANYAMENT DE PERSONES QUE ESTAN PROPERES A LA MORT

Recomanacions relatives a les cures pal·liatives durant els processos de mort

- Cal que, des de l'àmbit sanitari, es treballi per detectar les necessitats espirituals de les persones que són ateses i que es prevegi l'acompanyament espiritual com una dimensió important i integradora de les cures pal·liatives.

- És recomanable que els equips de cures pal·liatives rebin una formació sobre acompanyament espiritual que els permeti detectar i atendre les necessitats espirituals concretes, tot tenint en compte la diversitat de religions i d'opcions de pensament que caracteritza la realitat de Catalunya.

- Alguns tractaments pal·liatius són indicats en determinades situacions que generen dolor i patiment. Tanmateix, pot haver-hi persones que per raó de les seves creences sol·licitin establir límits o no rebre aquests tractaments. Cal que es tingui en compte i es respecti la voluntat de les persones que, per raó de les seves creences o conviccions, desitgen no rebre tractaments pal·liatius del dolor o sol·liciten que s'estableixin límits a aquests tractaments.

Recomanacions relatives als processos de mort en centres hospitalaris

- Cal que les creences i conviccions de qualsevol persona, així com les seves voluntats si les ha anticipades i es coneixen, siguin respectades durant els processos de mort en l'àmbit sanitari.

- Cal que els centres hospitalaris facilitin la màxima intimitat a l'usuari i als seus acompanyants durant els moments anteriors i posteriors a la mort. És recomanable que facilitin, també, les condicions més adequades per tal que es puguin dur a terme els rituals propis de la confessió del moribund i dels seus acompanyants, quan manifestin la voluntat de celebrar-los i siguin compatibles amb l'entorn sanitari.

- És convenient consultar la família o els acompanyants d'una persona que acaba de morir si les seves creences religioses impliquen alguna mena de capteniment en relació amb el cos del difunt. Per algunes persones, pot ser important que el personal sanitari no el toqui, i que el puguin manipular els mateixos membres de la comunitat.

Cal que les creences i conviccions de qualsevol persona, així com les seves voluntats si les ha anticipades i es coneixen, siguin respectades durant els processos de mort en l'àmbit sanitari.

- És convenient que cada centre tingui elaborats protocols d'actuació respecte als rituals funeraris de les diverses tradicions religioses.

- Quan tinguin un dipòsit de cadàvers i sempre que aquesta sala reuneixi les condicions necessàries, els hospitals han de permetre que els representants de les confessions religioses que ho desitgin hi puguin accedir per tal de dur a terme el rentat ritual del cos.

5. BONES PRÀCTIQUES PER AL RESPECTE A LA DIVERSITAT DE CREENCES EN L'ÀMBIT SANITARI

Arreu de Catalunya hi ha molts centres sanitaris que duen a terme bones pràctiques relacionades amb l'atenció a la diversitat religiosa. En aquest apartat presentem algunes bones pràctiques que diferents institucions sanitàries han donat a conèixer expressament durant el procés d'elaboració d'aquesta guia. Aquest recull no abasta la totalitat de bones pràctiques que es duen a tots els centres sanitaris de Catalunya. Tanmateix, es tracta d'una mostra que pot resultar inspiradora per a les persones o institucions que vulguin fer un pas endavant en l'atenció a la diversitat religiosa.

5.1. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'INGRÉS EN UN CENTRE HOSPITALARI

Guia d'hospitalització de l'Hospital de Palamós

Organització promotora	Serveis de Salut Integrats Baix Empordà
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris amb necessitats espirituals o religioses.
Objectiu	Oferir informació sobre com sol·licitar l'ús de l'espai multiconfessional i/o demanar menús adaptats als preceptes religiosos de les persones que ingressen a l'hospital.
Descripció de la pràctica	La guia d'hospitalització que es facilita als usuaris en el moment de l'ingrés a l'hospital especifica com es pot sol·licitar l'ús de l'espai multiconfessional i n'indica la ubicació. També informa de la possibilitat d'elecció entre diverses opcions de menú.
Marc temporal	Servei continuat.
Documents relacionats	Guia d'hospitalització de l'Hospital de Palamós
Per ampliar informació	Serveis de Salut Integrats Baix Empordà C. Hospital, 17-19 – 17230 Palamós Tel. 972 609 229 atenciociutada@ssibe.cat http://www.ssibe.cat

Guia d'acollida de la Fundació Hospital de l'Esperit Sant

Organització promotora	Fundació Hospital de l'Esperit Sant
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris amb necessitats espirituals o religioses.
Objectiu	Oferir informació sobre com sol·licitar assistència religiosa i/o menús adaptats als preceptes religiosos de les persones que ingressen a l'hospital.
Descripció de la pràctica	La guia d'hospitalització que es facilita als usuaris en el moment de l'ingrés a l'hospital específica com poden sol·licitar assistència religiosa.
Marc temporal	Servei continuat.
Documents relacionats	Guia d'hospitalització
Per ampliar informació	Fundació Hospital de l'Esperit Sant Av. Mossèn Pons i Rabadà s/n – 08923 Santa Coloma de Gramenet Tel. 93 386 02 02 hesperitsant@hes.scs.es http://www.hospitalesperitsant.com

5.2. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'ASSISTÈNCIA RELIGIOSA ALS CENTRES HOSPITALARIS

Servei d'assistència religiosa hospitalària

Organització promotora	Hospital Universitari Joan XXIII
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris amb necessitats espirituals o religioses.
Objectiu	Oferir acompanyament religiós a pacients d'acord amb la seva religió.
Descripció de la pràctica	L'hospital garanteix l'assistència religiosa de qualsevol confessió. Aquesta informació s'explicita al portal de l'hospital, en la secció d'informació a tenir en compte a l'hora de l'ingrés.
Marc temporal	Servei continuat.
Per ampliar informació	Hospital Universitari Joan XXIII de Tarragona C. Doctor Mallafrè Guasch, 4 – 43005 Tarragona Tel. 977 29 58 39 http://www.icscampdetarragona.cat

Servei d'atenció espiritual i religiosa

Organització promotora	Hospital de Sant Joan de Déu Barcelona, Servei d'Atenció Espiritual i Religiosa (SAER)
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris amb necessitats espirituals o religioses.
Objectiu	Facilitar que l'atenció espiritual formi part de l'atenció integral que reben els pacients
Descripció de la pràctica	Es manté i s'impulsa el Servei d'Atenció Espiritual i Religiosa, per atendre adequadament la dimensió espiritual de la persona i, si s'escau, facilitar-ne la pràctica religiosa. L'existència d'aquest servei facilita poder donar resposta al pacient i a la família des d'un model d'atenció integral, bio-psico-social-espiritual. En concret, dues persones treballen a jornada completa amb l'objectiu de detectar i acompanyar els eixos vertebradors de sentit dels pacients i familiars i, si cal, transmetre'ls a altres professionals del centre per a una comprensió holística del pacient i la família. A més, es compta amb el capellà hospitalari i els ministres d'altres religions que assisteixen al centre de manera puntual.
Marc temporal	Servei continuat.
Per ampliar informació	Hospital de Sant Joan de Déu de Barcelona Passeig de Sant Joan de Déu, 2 – 08950 Esplugues de Llobregat Tel. 93 253 21 00 info@hsjdbcn.org http://www.hsjdbcn.org

Servei d'assistència religiosa hospitalària

Organització promotora	Hospital Universitari Dr. Josep Trueta de Girona
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris en processos de final de vida o de malaltia crònica i que tinguin necessitats espirituals o religioses.
Objectiu	Atendre les necessitats espirituals i religioses dels usuaris i la pràctica espiritual i religiosa al centre. També establir un circuit de contacte i treball entre el personal sanitari i el tècnic espiritual o religiós.
Descripció de la pràctica	<p>Quan un usuari ingressa a l'hospital rep informació escrita i visual (al vídeo d'acollida) sobre els diferents serveis que ofereix el centre, entre els quals hi ha el servei religiós.</p> <p>Quan l'usuari o el seu entorn social considera oportuna la intervenció del servei religiós o espiritual, contacten amb l'equip sanitari de la seva unitat d'hospitalització, que és l'encarregat d'avisar el servei religiós.</p> <p>Després d'una primera entrevista, es valoren les necessitats de l'usuari i/o del seu entorn social i es comença l'acompanyament.</p>
Marc temporal	Servei continuat.
Documents relacionats	Vídeo d'acollida
Per ampliar informació	<p>Hospital Universitari Dr. Josep Trueta de Girona</p> <p>Av. de França, s/n – 17007 Girona</p> <p>Tel. 972 940 200</p> <p>sreligios.girona.ics@gencat.cat</p> <p>http://www.icsgirona.cat</p>

Protocol d'atenció religiosa a famílies de religions diferents de la catòlica

Organització promotora	Hospital de Sant Joan de Déu de Barcelona, Servei d'Atenció Espiritual i Religiosa (SAER)
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris que tenen una pràctica religiosa diferent de la catòlica.
Objectiu	Facilitar l'assistència religiosa als pacients membres d'esglésies diferents de la catòlica.
Descripció de la pràctica	<p>Quan una família amb una pràctica religiosa no catòlica demana assistència religiosa, el SAER de l'hospital es posa en contacte amb la seva comunitat per tal de sol·licitar la presència d'un representant de la seva religió a l'hospital que pugui assistir l'usuari i la seva família.</p> <p>A la pàgina web del SAER i al llibret informatiu de l'hospital s'hi ofereix el contacte de ministres de culte de religions diferents de la catòlica.</p>
Marc temporal	Actuacions puntuals segons demanda.
Per ampliar informació	<p>Hospital de Sant Joan de Déu de Barcelona</p> <p>Passeig de Sant Joan de Déu, 2</p> <p>– 08950 Esplugues de Llobregat</p> <p>Tel. 93 253 21 00</p> <p>info@hsjdbcn.org</p> <p>http://www.hsjdbcn.org</p>

5.3. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'ESPAI MULTICONFES- SIONAL ALS CENTRES HOSPITALARIS

Espai de silenci

Organització promotora	Parc Sanitari de Sant Joan de Déu
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris, familiars i professionals de diverses confessions religioses.
Objectiu	Oferir un espai de silenci, oració i recolliment a les persones que tinguin necessitats espirituals, siguin quines siguin les seves creences o conviccions.
Descripció de la pràctica	Habilitació d'una sala, dins les instal·lacions del Parc Sanitari de Sant Joan de Déu, sense símbols religiosos fixos i orientada cap a l'est. No té cadires fixes a terra, de manera que la poden utilitzar els creients de diferents opcions religioses per orar-hi o meditar-hi d'acord amb la seva tradició.
Marc temporal	Servei continuat.
Documents relacionats	Presentació de l'Espai de Silenci a RTVE
Per ampliar informació	Parc Sanitari de Sant Joan de Déu C. Dr. Antoni Pujadas, 42 – 08830 Sant Boi de Llobregat Tel. 93 640 63 50 pssjd@pssjd.org http://www.pssjd.org

Espai multiconfessional

Organització promotora	Serveis de Salut Integrats Baix Empordà
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris, familiars i professionals de diverses confessions religioses.
Objectiu	Oferir un espai de culte, oració i recolliment a les persones que tinguin necessitats espirituals, siguin quines siguin les seves creences o conviccions.
Descripció de la pràctica	Adaptació d'una antiga capella catòlica com a espai multiconfessional a l'Hospital de Palamós, de manera que en pugui fer ús qualsevol persona, tingui l'adscripció religiosa que tingui. A la guia d'hospitalització s'hi informa de l'existència d'aquest espai.
Marc temporal	Servei continuat, adaptat l'any 2009.
Documents relacionats	Guia d'hospitalització de l'Hospital de Palamós
Per ampliar informació	Serveis de Salut Integrats Baix Empordà C. Hospital, 17-19 – 17230 Palamós Tél. 972 609 229 atenciociutada@ssibe.cat http://www.ssibe.cat

5.4. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'ALIMENTACIÓ I LA DIVERSITAT RELIGIOSA

Dietes adaptades per motiu de religió

Organització promotora	Hospital Sant Joan de Déu de Barcelona, Servei d'Atenció Espiritual i Religiosa (SAER)
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Pacients i acompanyants de diverses religions.
Objectiu	Facilitar que la majoria de pacients i els seus acompanyants puguin seguir una dieta que contingui aliments permesos per la seva religió.
Descripció de la pràctica	<p>Quan per motius de salut no hi ha restricció de dieta, els usuaris poden escollir entre diversos menús, i sempre es té en compte una opció que no tingui porc i una altra que no tingui carn.</p> <p>Igualment, el menú de la cafeteria per als acompanyants i visitants de l'hospital és variat amb l'objectiu de facilitar les diverses necessitats dels usuaris.</p> <p>El personal d'infermeria de planta és l'encarregat de transmetre aquesta informació als usuaris de l'hospital.</p>
Marc temporal	Servei continuat.
Per ampliar informació	<p>Hospital de Sant Joan de Déu de Barcelona</p> <p>Passeig de Sant Joan de Déu, 2</p> <p>– 08950 Esplugues de Llobregat</p> <p>Tel. 93 253 21 00</p> <p>info@hsjdbcn.org</p> <p>http://www.hsjdbcn.org</p>

Dietes adaptades per motiu de religió

Organització promotora	Serveis de Salut Integrats Baix Empordà
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris de diverses religions.
Objectiu	Facilitar que la majoria d'usuaris puguin seguir una dieta que contingui aliments permesos i adequats als preceptes alimentaris de la seva religió.
Descripció de la pràctica	Quan per motius de salut no hi ha restricció de dieta, els usuaris poden escollir entre diversos menús, entre els quals hi ha un de <i>halal</i> des de l'any 2008.
Marc temporal	Servei continuat.
Per ampliar informació	Serveis de Salut Integrats Baix Empordà C. Hospital, 17-19 – 17230 Palamós Tél. 972 609 229 atenciociutada@ssibe.cat http://www.ssibe.cat

Dietes adaptades per motiu de religió

Organització promotora	Fundació Hospital de l'Esperit Sant
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris de diverses religions.
Objectiu	Facilitar que la majoria d'usuaris puguin seguir una dieta que contingui aliments permesos i adequats als preceptes alimentaris de la seva religió.
Descripció de la pràctica	A través de la Unitat de Dietètica, l'hospital té en compte i dona resposta a la demanda dels usuaris que sol·liciten un menú adaptat, així com les peticions alimentàries específiques de les diferents confessions.
Marc temporal	Servei continuat.
Per ampliar informació	Fundació Hospital de l'Esperit Sant Av. Mossèn Pons i Rabadà s/n – 08923 Santa Coloma de Gramenet Tel. 93 386 02 02 hesperitsant@hes.scs.es http://www.hospitalesperitsant.com

5.5. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A LA NEGATIVA A REBRE DETERMINATS TRACTAMENTS I A LA DEMANDA DE TRACTAMENTS AMB LIMITACIONS PER MOTIUS RELIGIOSOS

Recomanacions per elaborar protocols d'atenció a persones que refusen la teràpia amb sang o hemoderivats

Organització promotora	Junta d'Andalusia
Àmbit territorial	Autonòmic.
Població destinatària	Professionals i gestors sanitaris, comitès d'ètica assistencial i serveis jurídics dels centres del Sistema Sanitari Públic d'Andalusia (SSPA).

Objectiu	Oferir un marc general perquè els centres del Sistema Sanitari Públic d'Andalusia puguin elaborar i implantar els seus propis protocols d'atenció a les persones que rebutgen tractaments amb sang i hemoderivats.
Descripció de la pràctica	<p>Elaboració d'un document que estableix un marc general a partir del qual els hospitals poden elaborar els seus propis protocols d'atenció a persones que rebutgen els tractaments amb sang.</p> <p>Un grup de treball específic de la Conselleria de Salut es va encarregar d'elaborar aquest document, que després va ser presentat i, finalment, aprovat pel Comitè de Bioètica d'Andalusia.</p> <p>El document s'ha difós a través del portal web de la Conselleria de Salut de la Junta d'Andalusia.</p>
Marc temporal	Sis mesos per a l'elaboració del document. Difusió i aplicació continuada.
Documents relacionats	Recomendaciones para la Elaboración de Protocolos de Atención Sanitaria a Personas que Rechazan la Terapia con Sangre o Hemoderivados
Per ampliar informació	<p>Consejería de Igualdad, Salud y Políticas Sociales de la Junta de Andalucía</p> <p>Av. de Hytasa, 14 – 41071 Sevilla</p> <p>Tel. 95 500 63 00</p> <p>http://www.juntadeandalucia.es/salud</p>

Protocol davant la negativa a rebre transfusions de sang per motius religiosos

Organització promotora	Hospital de Sant Joan de Déu Barcelona, Servei d'Atenció Espiritual i Religiosa (SAER)
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Equip assistencial.
Objectiu	Establir un protocol de resposta mèdica en cas que se sol·liciti una intervenció sense transfusió de sang.
Descripció de la pràctica	El comitè ètic de l'hospital compta amb un protocol d'actuació que indica com cal procedir en cas que una intervenció mèdica requereixi una transfusió de sang i que el pacient o els seus pares no l'acceptin per motius religiosos.
Marc temporal	El protocol es va redactar l'any 1991 i està en procés de revisió l'any 2015. La seva aplicació és continuada.
Per ampliar informació	Hospital de Sant Joan de Déu de Barcelona Passeig de Sant Joan de Déu, 2 – 08950 Esplugues de Llobregat Tel. 93 253 21 00 info@hsjdbcn.org http://www.hsjdbcn.org

Intervencions amb autotransfusió de sang sense emmagatzematge previ

Organització promotora	Fundació Hospital de l'Esperit Sant
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Usuaris que sol·liciten una intervenció sense transfusió de sang.
Objectiu	Atendre, en determinades intervencions, els usuaris que desitgen ser intervinguts sense rebre transfusió de sang.
Descripció de la pràctica	Des de l'any 1993 aquest hospital intervé quirúrgicament els usuaris que, per raó de les seves creences, demanen no rebre transfusió de sang i que necessiten una pròtesi de genoll, una pròtesi de maluc o una cirurgia artròdesi raquis lumbar. En aquests casos es proposa l'autotransfusió de sang sense emmagatzematge previ.
Marc temporal	Actuacions puntuals segons demanda.
Per ampliar informació	Fundació Hospital de l'Esperit Sant Av. Mossèn Pons i Rabadà s/n – 08923 Santa Coloma de Gramenet Tel. 93 386 02 02 hesperitsant@hes.scs.es http://www.hospitalesperitsant.com

5.6. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A L'ACOMPANYAMENT A PERSONES QUE ESTAN PROPERES A LA MORT

Protocol de burocràcia de la mort i guia d'atenció al dol

Organització promotora	Corporació de Salut del Maresme i la Selva (CSMS), Unitat de Treball Social i Relació amb les Entitats del Tercer Sector, i Comissió d'Atenció del Dol
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Professionals de la CSMS.
Objectiu	Dotar de pautes d'actuació els professionals de la CSMS, tant durant l'atenció als usuaris dels centres de la corporació com en el moment de la mort d'aquests pacients, sempre tenint en compte les creences i els ritus dels pacients.
Descripció de la pràctica	La Guia d'atenció del dol, juntament amb el Protocol de burocràcia de la mort, s'utilitza com a protocol per part del personal de la CSMS. Ambdós documents són complementaris i, entre d'altres, inclouen informació sobre els ritus funeraris de les diferents religions, així com les cartes de condol que es fan arribar a les famílies, traduïdes i adaptades a diferents llengües i cultures.
Marc temporal	Seguiment continuat.
Documents relacionats	Protocol de burocràcia de la mort. Circuits funeraris Guia d'atenció del dol

Per ampliar informació	<p>Corporació de Salut del Maresme i la Selva (CSMS) C. Sant Jaume, 209-217 – 08370 Calella Tel. 93 769 02 01 salut@salutms.cat http://www.salutms.cat</p>
------------------------	--

5.7. BONES PRÀCTIQUES RELATIVES A LA FORMACIÓ DE LES PERSONES QUE TREBALLEN EN L'ÀMBIT SANITARI

Guia de gestió de la diversitat religiosa als centres hospitalaris

Organització promotora	Observatorio del Pluralismo Religioso en España
Àmbit territorial	Estat espanyol.
Població destinatària	Professionals de l'àmbit sanitari.
Objectiu	Donar a conèixer la normativa bàsica sobre el dret de llibertat religiosa i la seva aplicació a l'àmbit sanitari i informar sobre les particularitats de les diverses religions establertes a l'Estat espanyol i la seva incidència en l'àmbit hospitalari.
Descripció de la pràctica	Es tracta d'una guia que conté informació sobre la legislació relativa al dret de llibertat religiosa, així com sobre les característiques de les diferents religions establertes al territori espanyol. Alhora, ofereix un seguit de pautes d'actuació i recomanacions que es consideren útils a l'hora de garantir l'exercici del dret de llibertat religiosa.

Marc temporal	Editada el 2011. Aquesta publicació segueix vigent.
Documents relacionats	Guía de gestión de la diversidad religiosa en los centros hospitalarios
Per ampliar informació	Observatorio del Pluralismo Religioso en España C. Fernández de los Ríos, 2, 1a planta – 28015 Madrid Tel. 91 185 89 44 info@observatorioreligion.es http://www.observatorioreligion.es

Formació en diversitat religiosa

Organització promotora	Parc Sanitari de Sant Joan de Déu
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Professionals del Parc Sanitari de Sant Joan de Déu.
Objectiu	Oferir formació sobre el paper que tenen la diversitat religiosa i l'espiritualitat en l'àmbit sanitari.
Descripció de la pràctica	Organització d'un curs anual sobre algun dels aspectes relatius a la diversitat religiosa i l'espiritualitat en l'àmbit sanitari.
Marc temporal	Des del 2012 s'organitzen cursos anuals.
Per ampliar informació	Parc Sanitari de Sant Joan de Déu C. Dr. Antoni Pujadas, 42 – 08830 Sant Boi de Llobregat Tel. 93 640 63 50 pssjd@pssjd.org http://www.pssjd.org

Jornades sobre diversitat

Organització promotora	Parc Sanitari de Sant Joan de Déu
Àmbit territorial	Local.
Població destinatària	Professionals del Parc Sanitari de Sant Joan de Déu i ciutadania en general.
Objectiu	Oferir formació sobre el paper que té la diversitat religiosa en l'àmbit sanitari.
Descripció de la pràctica	Organització de diverses jornades en les quals es tracten temes relacionats amb la diversitat religiosa i la seva incidència en diferents àmbits de la salut.
Marc temporal	Des del 2012 s'organitzen diverses jornades cada any.
Per ampliar informació	Parc Sanitari de Sant Joan de Déu C. Dr. Antoni Pujadas, 42 – 08830 Sant Boi de Llobregat Tél. 93 640 63 50 pssjd@pssjd.org http://www.pssjd.org

6. ANNEXOS

ANNEX I. REFERÈNCIES LEGALS

Declaració universal dels drets humans

Article 18

Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de canviar de religió o de creença, i la llibertat, individualment o col·lectivament, en públic o en privat, de manifestar la seva religió o creença per mitjà de l'ensenyament, la pràctica, el culte i l'observança.

Article 25

1. Tota persona té dret a un nivell de vida que asseguri la seva salut, el seu benestar i els de la seva família, especialment quant a alimentació, a vestit, a habitatge, a atenció mèdica i als serveis socials necessaris; tota persona té dret a la seguretat en cas de desocupació, malaltia, invalidesa, viduïtat, vellesa o en altres casos de pèrdua dels mitjans de subsistència a causa de circumstàncies independents de la seva voluntat.

2. La maternitat i la infantesa tenen dret a una ajuda i a una assistència especials. Qualsevol infant nascut en el matrimoni o fora d'ell gaudeix de la mateixa protecció social.

Pacte internacional de drets civils i polítics de les Nacions Unides

Article 18

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de tenir o d'adoptar la religió o les creences de la seva elecció, així com la llibertat de manifestar la seva religió o les seves creences, individualment o col·lectivament, tant en públic com en privat, mitjançant el culte, la celebració del ritus, les pràctiques i l'ensenyament.

2. Ningú no serà objecte de mesures coercitives que puguin disminuir la seva llibertat de tenir o adoptar la religió o les creences de la seva elecció.

3. La llibertat de manifestar la pròpia religió o les pròpies creences estarà subjecta únicament a les limitacions prescrites per la llei que siguin necessàries per protegir la seguretat, l'ordre, la salut o la moral públiques, o els drets i llibertats fonamentals dels altres.

4. Els estats parts d'aquest Pacte es comprometen a respectar la llibertat dels pares i, si escau, dels tutors legals, per tal de garantir que els fills rebin l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

Carta dels drets fonamentals de la Unió Europea

Article 10. Llibertat de pensament, de consciència i de religió

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió. Aquest dret implica la llibertat de canviar de religió o de conviccions, com també la llibertat de manifestar la seva religió o les seves conviccions individualment o col·lectivament, en públic o en privat, a través del culte, l'ensenyament, les pràctiques i l'observança dels ritus.

2. Es reconeix el dret a l'objecció de consciència d'acord amb les lleis nacionals que en regulin l'exercici.

Article 22. Diversitat cultural, religiosa i lingüística

La Unió respecta la diversitat cultural, religiosa i lingüística.

Article 35. Protecció de la salut

Tota persona té dret a la prevenció sanitària i a beneficiar-se de l'atenció sanitària en les condicions establertes per les legislacions i pràctiques nacionals. En definir-se i executar-se totes les polítiques i accions de la Unió es garantirà un alt nivell de protecció de la salut humana.

Constitució espanyola

Títol I

Drets i deures fonamentals

Capítol segon

Drets i llibertats públiques

Article 14

Els espanyols són iguals davant la llei, sense que pugui prevaler cap discriminació per raó de naixença, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social.

Secció 1a

Dels drets fonamentals i de les llibertats públiques

Article 16

1. Es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense cap més limitació, quan siguin manifestats, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei.

2. Ningú no podrà ser obligat a declarar quant a la seva ideologia, religió o creences.

3. Cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les conseqüents relacions de cooperació amb l'Església catòlica i les altres confessions.

Capítol tercer

Dels principis rectors de la política social i econòmica

Article 43

1. Es reconeix el dret a la protecció de la salut.

2. Correspon als poders públics organitzar i tutelar la salut pública a través de mesures preventives i a través de les prestacions dels serveis necessaris. La llei establirà els drets i els deures de tothom en aquest punt.

3. Els poders públics fomentaran l'educació sanitària, l'educació física i l'esport. Facilitaran també la utilització adequada del lleure.

Estatut d'autonomia de Catalunya (2006)

Títol I

Dels drets, deures i principis rectors

Capítol I

Drets i deures de l'àmbit civil i social

Article 20. Dret a viure amb dignitat el procés de la mort

1. Totes les persones tenen dret a rebre un tractament adequat del

dolor i cures pal·liatives integrals i a viure amb dignitat el procés de llur mort.

2. Totes les persones tenen dret a expressar llur voluntat d'una manera anticipada per tal de deixar constància de les instruccions sobre les intervencions i els tractaments mèdics que puguin rebre, que han d'ésser respectades, en els termes que estableixen les lleis, especialment pel personal sanitari quan no estiguin en condicions d'expressar personalment llur voluntat.

Article 23. Drets en l'àmbit de la salut

1. Totes les persones tenen dret a accedir en condicions d'igualtat i gratuïtat als serveis sanitaris de responsabilitat pública, en els termes que estableixen les lleis.

2. Els usuaris de la sanitat pública tenen dret al respecte de llurs preferències pel que a fa a l'elecció de metge o metgessa i de centre sanitari, en els termes i les condicions que estableixen les lleis.

3. Totes les persones, amb relació als serveis sanitaris públics i privats, tenen dret a ésser informades sobre els serveis a què poden accedir i els requisits necessaris per a usar-los; sobre els tractaments mèdics i llurs riscos, abans que els siguin aplicats; a donar consentiment per a qualsevol intervenció; a accedir a la història clínica pròpia, i a la confidencialitat de les dades relatives a la salut pròpia, en els termes que estableixen les lleis.

Capítol V

Principis rectors

Article 42. Cohesió i benestar socials

7. Els poders públics han de vetllar per la convivència social, cul-

tural i religiosa entre totes les persones a Catalunya i pel respecte a la diversitat de creences i conviccions ètiques i filosòfiques de les persones, i han de fomentar les relacions interculturals per mitjà de l'impuls i la creació d'àmbits de coneixement recíproc, diàleg i mediació. També han de garantir el reconeixement de la cultura del poble gitano com a salvaguarda de la realitat històrica d'aquest poble.

Llei orgànica 7/1980, de llibertat religiosa

Article primer

U. L'Estat garanteix el dret fonamental a la llibertat religiosa i de culte, reconeguda a la Constitució, d'acord amb el que preveu aquesta Llei orgànica.

Dos. Les creences religioses no constitueixen un motiu de desigualtat o discriminació davant la llei. No es poden al·legar motius religiosos per impedir a ningú l'exercici de qualsevol treball o activitat o el desenvolupament de càrrecs o funcions públiques.

Tres. Cap confessió no té caràcter estatal.

Article segon

U. La llibertat religiosa i de culte garantida per la Constitució com-pren, amb la immunitat de coacció consegüent, el dret de qualsevol persona a:

a) Professar les creences religioses que lliurement elegeixi o no professar-ne cap; canviar de confessió o abandonar la que tenia; manifestar lliurement les seves pròpies creences religioses o l'absència d'aquestes, o abstenir-se de declarar sobre les creences.

b) Practicar els actes de culte i rebre assistència religiosa de la seva

pròpia confessió; commemorar les seves festivitats; celebrar els seus ritus matrimonials; rebre sepultura digna, sense discriminació per motius religiosos, i no ser obligat a practicar actes de culte o a rebre assistència religiosa contrària a les seves conviccions personals.

(...)

Tres. Per a l'aplicació real i efectiva d'aquests drets, els poders públics han d'adoptar les mesures necessàries per facilitar l'assistència religiosa als establiments públics militars, hospitalaris, assistencials, penitenciaris i d'altres sota la seva dependència, així com la formació religiosa en centres docents públics.

Codi civil català

Capítol II

Autonomia de la persona en l'àmbit de la salut

Secció primera

Tractaments mèdics

Article 212-2. Consentiment informat

1. Les persones majors de setze anys i les menors que tinguin una maduresa intel·lectual i emocional suficient per a comprendre l'abast de la intervenció en la seva salut han de donar el consentiment per si mateixes, llevat dels casos en què la legislació d'àmbit sanitari estableixi una altra cosa.

2. Si la persona es troba en un estat físic o psíquic que no li permet fer-se càrrec de la seva situació ni decidir, el consentiment s'ha d'obtenir de la manera que estableix la legislació per a l'àmbit sanitari, de les mateixes persones que han de rebre la informació a què fa referència l'article 212-1.4.

3. L'interessat, o les persones que supleixen la seva capacitat, en interès del mateix interessat, poden revocar el consentiment atorgat.

4. Si les persones cridades a donar consentiment per substitució s'hi neguen, l'autoritat judicial pot autoritzar la intervenció a sol·licitud del facultatiu responsable i en interès de la persona que no pot consentir.

Article 212-3. Document de voluntats anticipades

1. La persona major d'edat amb plena capacitat d'obrar pot expressar en un document de voluntats anticipades les instruccions per a la realització d'actes i tractaments mèdics, per al cas en què es trobi en una situació en què no pugui decidir per ella mateixa. També pot designar la persona que, en substitució seva, ha de rebre la informació sobre la seva salut i decidir sobre la realització d'aquells actes i tractaments.

2. En el document de voluntats anticipades hi poden constar previsions referents a la donació dels òrgans o del cos, i a les formes d'enterrament o a la incineració.

3. Els professionals que atenguin l'atorgant d'un document de voluntats anticipades han de respectar les instruccions que hi expressa, dins dels límits que estableix la legislació de l'àmbit sanitari.

4. Pel que fa a la forma d'atorgament del document de voluntats anticipades, al procediment de comunicació de les voluntats anticipades al centre sanitari i als seus efectes, hom s'ha d'ajustar al que estableix la legislació especial de l'àmbit sanitari.

5. El document de voluntats anticipades és sempre revocable.

6. Si la persona atorgant d'un document de voluntats anticipades ha fet delació voluntària de la seva tutela d'acord amb l'article 222-4

i ambdós actes contenen designacions o instruccions incompatibles, prevalen les del document de data posterior.

Llei 41/2002, de 14 de novembre, bàsica reguladora de l'autonomia del pacient i dels drets i obligacions en matèria d'informació i documentació clínica

Article 2. Principis bàsics

1. La dignitat de la persona humana, el respecte a l'autonomia de la seva voluntat i a la seva intimitat han d'orientar tota l'activitat encaminada a obtenir, utilitzar, arxivar, custodiar i transmetre la informació i la documentació clínica.

2. Qualsevol actuació en l'àmbit de la sanitat requereix, amb caràcter general, el consentiment previ dels pacients o usuaris. El consentiment, que s'ha d'obtenir després que el pacient rebi una informació adequada, s'ha de fer per escrit en els casos que preveu la Llei.

3. El pacient o usuari té dret a decidir lliurement, després de rebre la informació adequada, entre les opcions clíniques disponibles.

4. Qualsevol pacient o usuari té dret a negar-se al tractament, excepte en els casos que determina la Llei. La seva negativa ha de constar per escrit.

5. Els pacients o usuaris tenen el deure de facilitar les dades sobre el seu estat físic o sobre la seva salut de manera lleial i veritable, així com el de col·laborar a obtenir-les, especialment quan siguin necessàries per raons d'interès públic o amb motiu de l'assistència sanitària.

6. Qualsevol professional que intervé en l'activitat assistencial està obligat no només a prestar correctament les seves tècniques, sinó a

complir els deures d'informació i de documentació clínica, i a respectar les decisions adoptades lliurement i voluntàriament pel pacient.

7. La persona que elabori o tingui accés a la informació i la documentació clínica està obligada a guardar la reserva deguda.

Article 7. El dret a la intimitat

1. Qualsevol persona té dret al fet que es respecti el caràcter confidencial de les dades referents a la seva salut, i que ningú no hi pugui accedir sense autorització prèvia emparada per la llei.

2. Els centres sanitaris han d'adoptar les mesures oportunes per garantir els drets a què es refereix l'apartat anterior, i han d'elaborar, quan sigui escaient, les normes i els procediments protocol·litzats que garanteixin l'accés legal a les dades dels pacients.

Article 8. Consentiment informat

1. Qualsevol actuació en l'àmbit de la salut d'un pacient necessita el consentiment lliure i voluntari de l'afectat, una vegada que, rebuda la informació que preveu l'article 4, hagi valorat les opcions pròpies del cas.

2. El consentiment ha de ser verbal per regla general. Tanmateix, s'ha de prestar per escrit en els casos següents: intervenció quirúrgica, procediments diagnòstics i terapèutics invasors i, en general, aplicació de procediments que suposen riscos o inconvenients de notòria i previsible repercussió negativa sobre la salut del pacient.

3. El consentiment escrit del pacient és necessari per a cada una de les actuacions que especifica el punt anterior d'aquest article, amb la possibilitat d'incorporar-hi annexos i altres dades de caràcter general, i ha de tenir informació suficient sobre el procediment d'aplicació i sobre els seus riscos.

4. Qualsevol pacient o usuari té dret a ser advertit sobre la possibilitat de fer servir els procediments de pronòstic, diagnòstic i terapèutics que se li apliquin en un projecte docent o d'investigació, que en cap cas no pot comportar risc addicional per a la seva salut.

5. El pacient pot revocar lliurement per escrit el seu consentiment en qualsevol moment.

Article 9. Límits del consentiment informat i consentiment per representació

1. La renúncia del pacient a rebre informació està limitada per l'interès de la salut del pacient mateix, de tercers, de la col·lectivitat i per les exigències terapèutiques del cas. Quan el pacient manifesti expressament el desig de no ser informat, s'ha de respectar la seva voluntat i s'ha de fer constar la renúncia documentalment, sense perjudici d'obtenir el seu consentiment previ per a la intervenció.

2. Els facultatius poden dur a terme les intervencions clíniques indispensables en favor de la salut del pacient, sense necessitat de comptar amb el seu consentiment en els casos següents:

a. Quan existeix risc per a la salut pública a causa de raons sanitàries que estableix la llei. En tot cas, una vegada adoptades les mesures pertinents, de conformitat amb el que estableix la Llei orgànica 3/1986, s'han de comunicar a l'autoritat judicial en el termini màxim de 24 hores sempre que disposin l'internament obligatori de les persones.

b. Quan existeix risc immediat greu per a la integritat física o psíquica del malalt i no és possible aconseguir la seva autorització, consultant, quan les circumstàncies ho permetin, els seus familiars o les persones que hi estan vinculades de fet.

3. S'atorga el consentiment per representació en els casos següents:

a. Quan el pacient no sigui capaç de prendre decisions, a criteri del metge responsable de l'assistència, o l'estat físic o psíquic no li permeti de fer-se càrrec de la seva situació. Si el pacient no té representant legal, el consentiment l'han de prestar les persones que hi estan vinculades per raons familiars o de fet.

b. Quan el pacient estigui incapacitat legalment.

c. Quan el pacient menor d'edat no sigui capaç intel·lectualment ni emocionalment de comprendre l'abast de la intervenció. En aquest cas, el consentiment l'ha de donar el representant legal del menor després d'haver escoltat la seva opinió si té dotze anys complerts. Quan es tracti de menors no incapaços ni incapacitats, però emancipats o amb setze anys complerts, no es pot prestar el consentiment per representació. Tanmateix, en cas d'actuació de greu risc, segons el criteri del facultatiu, els pares han de ser informats i la seva opinió ha de ser tinguda en compte per prendre la decisió corresponent.

Article 13. Dret a la informació per elegir metge i centre

Els usuaris i pacients del Sistema Nacional de Salut, tant en l'atenció primària com en l'especialitzada, tenen dret a la informació prèvia corresponent per elegir metge, i igualment centre, d'acord amb els termes i les condicions que estableixin els serveis de salut competents.

Llei 21/2000, de 30 de desembre, dels drets d'informació concernents a la salut i l'autonomia del pacient

Article 2. Formulació i abast del dret a la informació assistencial

1. En qualsevol intervenció assistencial, els pacients tenen dret a conèixer tota la informació obtinguda sobre la pròpia salut.

2. La informació ha de formar part de totes les actuacions assistencials, ha d'ésser verídica i s'ha de donar de manera comprensible i adequada a les necessitats i els requeriments del pacient, per ajudar-lo a prendre decisions d'una manera autònoma.

3. Correspon al metge responsable del pacient garantir el compliment del dret a la informació. També han d'assumir responsabilitat en el procés d'informació els professionals assistencials que l'atenen o li apliquen una tècnica o un procediment concrets.

Instrucció 05/2012, d'11 de juny. Rebuig dels malalts al tractament

1. Exposició de motius

I. Marc legislatiu

D'acord amb el Conveni per a la protecció dels drets humans i la dignitat de l'ésser humà respecte a les aplicacions de la biologia i la medicina, del Consell d'Europa (Conveni d'Oviedo), la Llei 21/2000, de 29 de desembre, sobre els drets d'informació concernent a la salut i l'autonomia del pacient, i la documentació clínica, i la Llei 41/2002, de 14 de novembre, bàsica reguladora de l'autonomia del pacient i de drets i obligacions en matèria d'informació o documentació clínica, el pacient té dret a donar el seu consentiment informat a qualsevol intervenció en l'àmbit de la salut.

En el mateix sentit, cal fer referència a l'Estatut d'autonomia de Catalunya, aprovat per la Llei orgànica 6/2006, de 19 de juliol, de reforma de l'Estatut d'autonomia de Catalunya. L'article 23, relatiu als drets en l'àmbit de la salut, preveu a l'apartat 3, entre d'altres, el dret a la informació sobre els tractaments mèdics i llurs riscos, abans que els siguin aplicats, i el dret a donar el consentiment per a qualsevol

intervenció, en els termes que estableixen les lleis. Així mateix, la Llei 25/2010, de 29 de juliol, del llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família, a l'article 212.2 estableix les previsions sobre el consentiment informat.

II. Consentiment informat i rebuig del malalt al tractament

D'acord amb aquest marc, la persona capaç té dret a donar el seu consentiment informat a qualsevol intervenció en l'àmbit de la salut, de forma lliure, voluntària i personal, després d'haver rebut la informació necessària, amb l'excepció de quan existeix risc per a la salut pública a causa de raons sanitàries que estableix la llei o quan existeix risc immediat greu per a la integritat física o psíquica del malalt i no és possible obtenir el consentiment de la persona pacient ni el dels seus familiars o persones vinculades, o no existeix un document de voluntats anticipades.

L'atenció sanitària a les persones s'ha de poder oferir en condicions de respecte a l'autonomia de la persona pacient, mitjançant el correcte procés d'informació i dació i de consentiment informat.

Amb el consentiment informat els pacients consenten o rebutgen una proposta terapèutica. Pel que fa al dret al rebuig, els seus límits es troben precisament en els requisits de tota decisió autònoma: que el pacient hagi comprès la informació sobre la bondat i l'oportunitat del que se li ofereix i que tingui capacitat per decidir-ho personalment i lliurement.

Es considera que la decisió del rebuig informat ha de complir uns requisits: ser personal, el pacient ha de tenir capacitat legal i ser competent, la decisió ha de ser lliure, informada i dialogada, autèntica i actual.

Es considera que els centres sanitaris han d'establir de portar a terme les corresponents actuacions per tal de garantir aquest dret del pacient.

III. Recomanacions del Comitè de Bioètica davant el rebuig dels malalts al tractament

El Comitè de Bioètica de Catalunya, en sessió celebrada el 9 de març de 2010, va aprovar el document “Recomanacions del Comitè de Bioètica davant el rebuig dels malalts al tractament”.

El document exposa el marc ètic en el qual s’haurien de prendre les decisions i s’estructura en els apartats següents: 1. La fonamentació ètica i legal del rebuig a les actuacions mèdiques. 2. L’acceptació d’una actuació, però amb limitacions posades pel pacient. 3. L’objecció professional davant la negativa o la limitació del pacient. 4. La institució i el rebuig del pacient al tractament. 5. L’ajuda als professionals.

El document és accessible al web del Departament de Salut.

D’acord amb l’article 9 del Decret 66/2010, de 25 de maig, pel qual es regula l’establiment dels convenis i contractes de gestió de serveis assistencials en l’àmbit del Servei Català de la Salut, que preveu les instruccions del Servei Català de la Salut i estableix que les entitats proveïdores de serveis sanitaris han de complir les instruccions que el Servei Català de la Salut dicti en el marc de les seves competències;

D’acord amb l’article 6.1.f de la Llei 15/1990, de 9 de juliol, d’ordenació sanitària de Catalunya, que estableix que una de les finalitats del CatSalut és la humanització dels serveis sanitaris, mantenint el màxim respecte a la dignitat de la persona i a la llibertat individual;

En exercici de les facultats que m’atorguen els articles 16 i 17 de la Llei 15/1990, de 9 de juliol, d’ordenació sanitària de Catalunya, dicto aquesta Instrucció.

2. Àmbit d'aplicació

Servei Català de la Salut (CatSalut).

Sistema sanitari integral d'utilització pública de Catalunya (SISCAT).

3. Objecte

Aquesta Instrucció té per objecte instar les entitats proveïdores de serveis sanitaris a implantar, en cas que no ho hagin fet, les corresponents actuacions sobre el dret al rebuig dels malalts al tractament, de forma que també es garanteixi el correcte procés d'informació i d'atenció i, si és el cas, l'alta del pacient, d'acord amb la normativa vigent.

Així mateix, es recomana a les entitats proveïdores de serveis sanitaris que adoptin les recomanacions del Comitè de Bioètica de Catalunya davant el rebuig dels malalts al tractament, document aprovat en la reunió de 9 de març de 2010, del Comitè de Bioètica de Catalunya.

4. Actuacions específiques

a) Protocols d'atenció dels centres sanitaris

Es recomana que els protocols d'atenció dels centres sanitaris recullin les esmentades recomanacions, de forma que es garanteixi la seva responsabilitat amb relació al compliment de l'esmentat marc legislatiu i el dret al rebuig del tractament.

b) Consentiment informat

Pel que fa al consentiment informat, tant si és verbal com si s'ha d'expressar per escrit en aquells supòsits que preveu la legislació sanitària, aquest ha de constar a la història clínica, en el primer cas mitjançant

anotació al curs clínic i, en el segon cas, mitjançant la incorporació del full de consentiment informat degudament signat pel pacient o per la persona legitimada.

c) Rebuig anticipat al tractament

En la situació d'incompetència sobrevinguda, la voluntat del malalt de rebuig al tractament expressada prèviament, ja sigui mitjançant el consentiment informat o bé mitjançant un document de voluntats anticipades, és vinculant i ha de ser respectada.

5. *Seguiment*

El CatSalut farà un seguiment de la implantació d'aquestes actuacions.

6. *Entrada en vigor*

Aquesta Instrucció entra en vigor el 20 de juny de 2012.

Carta dels drets i deures dels ciutadans en relació amb la salut i l'atenció sanitària, aprovada pel Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya el 24 de juliol de 2001

1.2. *Dret a gaudir, sense discriminació, els drets reconeguts en aquesta carta*

El gaudiment dels drets i les llibertats reconeguts en aquesta carta s'ha de garantir, sense discriminació per cap motiu com: el sexe, la raça, el color, la llengua, la religió, les opinions polítiques o d'altre tipus, l'origen nacional o social, la pertinença a una minoria nacional, la propietat, el naixement, el patrimoni genètic, per raó de la malaltia que es pateixi o qualsevol altra condició.

2.1. *Dret a ser informat prèviament, per tal de poder donar després el seu consentiment (consentiment informat) perquè se li realitzi qualsevol procediment diagnòstic o terapèutic*

S'entén per *consentiment informat* l'acceptació d'un procediment, per part d'un malalt, després de tenir la informació adequada i amb l'antelació suficient, per implicar-se lliurement en la decisió (riscos, beneficis, efectes secundaris del procediment, procediments alternatius, etc.).

De tota manera, el malalt pot retirar el seu consentiment, amb llibertat total, en qualsevol moment.

Situacions d'excepció davant l'exigència del *consentiment informat*:

- Quan la no-intervenció suposi un risc per a la salut pública.
- Quan la urgència no permeti demores, perquè pot ocasionar lesions irreversibles o perquè hi ha perill de mort.

Situacions d'atorgament del consentiment per substitució:

- Quan el malalt, a criteri del metge responsable de l'assistència o de l'equip de professionals que l'atén, no sigui competent per entendre la informació, com a conseqüència de trobar-se en un estat físic o psíquic que no li permeti fer-se càrrec de la seva situació, el consentiment s'haurà d'obtenir dels familiars, dels representants o de les persones que hi estan vinculades.
- En els casos d'incapacitat legal. La persona titular de la tutela necessita autorització judicial per aplicar a la persona incapacitada tractaments mèdics que, fonamentalment, puguin posar en greu perill la seva vida o la seva integritat física o psíquica. Si la immediata aplicació d'aquest tractament no fes possible obtenir aquesta autorització, la comunicació es farà al jutjat o consell de tutela en un termini de vint-i-quatre hores com a màxim.

- En els casos de persones internades per raó de trastorn psíquic, els familiars o la persona interessada necessiten autorització judicial per aplicar a la persona afectada tractaments mèdics que, fonamentalment, puguin posar en greu perill la seva vida o la seva integritat física o psíquica. Si la immediatesa en l'aplicació d'aquest tractament no fes possible obtenir aquesta autorització, la comunicació es farà al jutjat o consell de tutela en un termini de vint-i-quatre hores com a màxim.

Aquest consentiment s'ha de fer per escrit en els casos d'intervencions quirúrgiques, procediments diagnòstics invasius i, en general, quan es duguin a terme procediments que suposin riscos i inconvenients notoris i previsibles, susceptibles de repercutir en la salut del pacient, o del fetus, si és el cas d'una dona embarassada.

En tots els casos en què el pacient hagi expressat per escrit el seu *consentiment informat*, tindrà dret que se li doni una còpia del document signat.

2.2. Dret del malalt a escollir entre les diferents opcions terapèutiques i de renunciar a rebre tractaments mèdics o les actuacions sanitàries proposades

El pacient té el dret a escollir lliurement, entre les opcions que presenti el responsable mèdic, i el de refusar proves diagnòstiques i/o tractaments, si no hi està d'acord. El malalt té dret a escollir entre diferents opcions terapèutiques i/o a renunciar a rebre tractaments mèdics, fins i tot els que siguin vitals. El consentiment informat es farà d'acord amb el que preveu l'apartat 2.1 i li seran d'aplicació les mateixes excepcions.

En cap cas, no se li podran negar les cures, els tractaments i el suport que necessiti i, quan convingui, se li han d'oferir tractaments alternatius, si n'hi haguessin en el centre, o bé es donarà l'orientació per trobar aquest recurs adequat, abans que es produeixi l'alta.

2.3. Dret del menor a ser consultat, a fi que la seva opinió sigui considerada com un factor determinant, en funció de la seva edat i del seu grau de maduresa, de les decisions en relació amb les intervencions que es puguin adoptar sobre la seva salut

Quan el menor no sigui competent –ni intel·lectualment ni emocionalment– per comprendre l'abast de la intervenció sobre la seva salut, el consentiment l'ha de donar el seu representant, després d'haver escoltat, en tot cas, la seva opinió si és més gran de dotze anys. En la resta de casos i, especialment, en casos de menors emancipats i adolescents de més de setze anys, el menor ha de donar personalment el seu consentiment.

2.4. Tota persona té el dret a viure el procés de la seva mort, d'acord amb el seu concepte de dignitat

Tota persona té el dret a viure el procés que s'esdevingui fins a la seva mort amb dignitat. El malalt té dret a rebutjar qualsevol tractament que s'encamini a prolongar la seva vida, quan cregui que una terapèutica o intervenció pot reduir la seva qualitat de vida, fins a un grau incompatible amb la seva concepció de la dignitat de la persona, i així evitar l'anomenat *aferrissament terapèutic*.

Totes les persones tenen dret a poder accedir als tractaments pal·liatius de confort i, en particular, al del dolor, que s'han de facilitar en l'entorn més idoni possible (domicili, hospital, etc.).

Quan el pacient es trobi a l'hospital, s'haurà de facilitar al màxim l'acompanyament dels familiars, en un context social adient que en permeti la intimitat i, finalment, el dol.

Si la mort s'esdevé a l'hospital, s'hi haurà de tenir una cura especial, a fi que els familiars i les persones properes rebin un tracte i unes orientacions adequats en aquest moment.

Els procediments i les actuacions corresponents no podran incorporar previsions contràries a l'ordenament jurídic.

2.5. Dret que es tinguin en compte les voluntats anticipades, establertes mitjançant el document que hi correspon

En el document de voluntats anticipades una persona major d'edat, amb capacitat suficient i de manera lliure, expressa les instruccions a tenir en compte, quan es trobi en una situació en què les circumstàncies que concorrin no li permetin expressar personalment la seva voluntat, d'acord amb els requisits i efectes que s'estableixin normativament.

No es poden tenir en compte voluntats anticipades o actuacions que incorporin previsions contràries a l'ordenament jurídic o a la bona pràctica clínica, o que no es corresponguin exactament amb el supòsit de fet que el subjecte ha previst a l'hora d'emetre-les. En aquests casos, es farà l'anotació raonada pertinent a la història clínica del pacient.

3.4. Dret a la llibertat ideològica, religiosa i de culte

La persona té dret que es respectin els seus valors morals i culturals, així com les seves conviccions religioses i filosòfiques. La pràctica que se'n derivi ha de ser compatible amb la pràctica mèdica i respectuosa amb les normes del centre.

En situació d'hospitalització, s'ha de respectar el dret a refusar o a rebre ajuda espiritual sense distinció de creença.

Instrument de ratificació de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre afers jurídics, firmat el 3 de gener de 1979 a la Ciutat del Vaticà

Article IV

1. L'estat reconeix i garanteix l'exercici del dret a l'assistència religiosa dels ciutadans internats en establiments penitenciaris, hospitalaris, sanatoris, orfenats i centres similars, tant privats com públics.

2. El règim d'assistència religiosa catòlica i l'activitat pastoral dels sacerdots i dels religiosos als centres esmentats que siguin de caràcter públic seran regulats de comú acord entre les autoritats de l'església competents i l'Estat. En tot cas, quedarà salvaguardat el dret a la llibertat religiosa de les persones i el degut respecte als seus principis religiosos i ètics.

Acord marc sobre assistència religiosa catòlica als centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública (1986)

En el bloc jurídic constitucional es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i les comunitats. En compliment d'allò previst en l'article IV.2) de l'Acord de 3 de gener de 1979 entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre Assumptes Jurídics, i vist l'Acord Marc de 24 de juliol de 1985, que desenvolupa l'esmentat Acord, i atenent el contingut de la Carta de Drets del Malalt Usuari de l'Hospital, publicada pel Departament de Sanitat i Seguretat Social de la Generalitat de Catalunya, en la qual es recull el dret a ser tractat amb respecte i reconeixement quant a les conviccions religioses i filosòfiques, la qual cosa comporta el dret a rebre assistència espiritual i religiosa, respectuosa i lliure de coacció, en les millors condicions possibles.

D'una banda, l'Honorable Josep Laporte i Salas, Conseller de Sanitat i Seguretat Social de la Generalitat de Catalunya.

D'altra banda, l'Eminentíssim Reverendíssim senyor Narcís Jubany i Arnau, Cardenal-Arquebisbe de Barcelona, encarregat del sector de Pastoral Sanitària interdiocesana pels bisbes de les diòcesis de Catalunya.

Ambdues parts en l'exercici de les competències corresponents per dur a terme el present acte, formalitzen el següent

ACORD:

Article primer

El Departament de Sanitat i Seguretat Social de la Generalitat de Catalunya garanteix, dins l'àmbit de les seves competències, l'exercici del dret de l'assistència religiosa dels catòlics internats en els centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública, creada pel Decret 202/1985, de 15 de juliol.

L'assistència religiosa catòlica es prestarà amb el necessari respecte a la llibertat religiosa i de consciència, i d'acord amb el que disposa l'article 2 de la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, sobre llibertat religiosa.

Article segon

En cada centre hospitalari gestionat per l'Institut Català de la Salut existirà, amb aquesta finalitat, un servei o organització per prestar l'assistència religiosa catòlica i l'atenció pastoral als pacients catòlics del centre. Aquest servei estarà també obert als altres pacients que, lliurement i espontània, el sol·licitin.

Igualment, podran beneficiar-se d'aquest servei o organització els familiars dels pacients i el personal catòlic del centre que ho desitgin, sempre que les necessitats del servei hospitalari ho permetin.

Per a la millor integració en l'hospital, el servei d'assistència religiosa catòlica quedarà vinculat a la seva Direcció o Gerència.

Article tercer

El servei d'assistència religiosa catòlica comptarà amb capella, despatx i estatge per residir o, en el seu cas, dormir, i amb els recursos necessaris per al seu adequat funcionament.

Article quart

Capellans o persones idònies per prestar l'assistència religiosa catòlica seran designats per l'Ordinari del lloc, i el seu nomenament correspondrà a la Institució titular del centre hospitalari, previ acompliment dels requisits legals i reglamentaris aplicables, segons la relació jurídica en la qual estigui el capellà.

Els capellans cessaran en les seves funcions per retirada de la missió canònica o per decisió de la institució titular del centre hospitalari, d'acord amb les seves normes de règim intern. En tot cas, abans de procedir al cessament, aquest haurà de ser comunicat al director del centre hospitalari o a l'Ordinari del lloc, segons s'escaigui.

En el cas de contracte laboral, també cessaran els capellans per pròpia renúncia, per rescissió del contracte laboral, com a conseqüència d'expedient disciplinari, per jubilació i per invalidesa.

Quan per raó de les necessitats del centre hospitalari, l'assistència religiosa hagi d'estar a càrrec de diversos capellans, l'Ordinari del lloc en designarà el responsable.

Article cinquè

Les persones que prestin el servei d'assistència religiosa catòlica actuaran en coordinació amb els altres serveis del centre hospitalari. Tant

aquesta com la Direcció els facilitaràn els mitjans i la col·laboració necessaris, i, en especial, les informacions oportunes sobre pacients, per tal de portar a efecte la seva missió.

Article sisè

Correspondrà a l'Institut Català de la Salut el finançament del servei d'assistència religiosa catòlica, mitjançant la corresponent dotació presupostària, amb els fons pertinents aportats per l'Estat.

Article setè

Per establir la necessària relació jurídica amb el personal del servei d'assistència religiosa catòlica, les Entitats competents en la gestió dels centres hospitalaris afectats pel present Acord podran optar per l'estipulació d'un contracte laboral amb l'esmentat personal o d'un conveni amb l'Ordinari del lloc, de conformitat amb les previsions d'aquest Acord.

Els capellans tindran els drets i les obligacions que es dedueixen de la relació jurídica existent, en tot cas en les mateixes condicions que la resta del personal dels respectius centres hospitalaris.

En cas de realitzar-se un conveni amb l'Ordinari del lloc, el personal religiós serà afiliat al règim especial de la Seguretat Social del Clericat.

Article vuitè

L'obertura i el tancament dels centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública, gestionats per l'Institut Català de la Salut, comportarà l'establiment o la supressió, en el seu cas, del servei d'assistència religiosa catòlica, amb el personal, recursos i locals corresponents.

Article novè

De conformitat amb l'article primer d'aquest Acord, les entitats titulars dels centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública podran

concertar amb les autoritats eclesiàstiques catòliques competents la forma i els termes d'una regulació detallada de l'assistència religiosa catòlica.

Disposició transitòria

Es respectaran les situacions i els drets adquirits dels actuals capellans dels centres gestionats per l'Institut Català de la Salut de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública. En tot cas i en qualsevol moment aquests capellans podran acollir-se a la present regulació.

Disposició final

El present Acord entrarà en vigor el dia primer de gener de mil nou-cents vuitanta-sis.

Conveni entre l'Institut Català de la Salut i la Conferència Episcopal Tarraconense, per a l'aplicació de l'acord sobre assistència religiosa catòlica en els centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública, de 8 de maig de 1986

En aplicació de l'Acord de 8 de maig de 1986, sobre assistència religiosa catòlica en els centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública signat per l'Honorable senyor Josep Laporte i Salas, Conseller de Sanitat i Seguretat Social, i l'Eminentíssim i Reverendíssim senyor Narcís Jubany i Arnau, Cardenal-Arquebisbe de Barcelona, el Director General de l'Institut Català de la Salut, senyor Xavier Trias i Vidal de Llobatera, i el Secretari de la Conferència Episcopal Tarraconense, senyor Lluís Martínez Sistach, han conclòs el següent Conveni sobre assistència religiosa catòlica en els centres hospitalaris de l'Institut Català de la Salut.

Article 1r

L'Institut Català de la Salut farà efectiu el dret, garantit per l'Estat, a l'assistència religiosa catòlica dels catòlics internats en els seus centres, d'acord amb les normes contingudes en el present Conveni.

Article 2n

L'assistència religiosa catòlica es prestarà en tot cas amb el degut respecte a la llibertat religiosa i de consciència, i el seu contingut serà conforme amb el que disposa l'article 2 de la Llei Orgànica 7/1980, de 5 de juliol, sobre Llibertat Religiosa.

L'assistència religiosa catòlica i l'atenció pastoral comprendran entre altres, les activitats següents:

- Visita als malalts.
- Celebració dels actes de culte i administració dels sagraments.
- Assessorament en les qüestions religioses i morals.
- Col·laboració en la humanització de l'assistència hospitalària.

Article 3r

Amb aquesta finalitat, en cada centre hospitalari de l'Institut Català de la Salut existirà un servei o organització per a prestar assistència religiosa catòlica i atenció pastoral als pacients catòlics del centre. Aquest servei estarà també obert als altres pacients que lliurement i espontàniament ho sol·licitin.

Igualment, podran beneficiar-se d'aquest servei o organització els familiars dels pacients i el personal catòlic del centre que ho desitgi, sempre que les necessitats del servei ho permetin.

Per a la millor integració del servei d'assistència religiosa catòlica en l'hospital, aquell quedarà vinculat a llur Direcció.

Article 4t

Els capellans o persones idònies per a prestar l'assistència religiosa catòlica seran designats per l'Ordinari del lloc, atorgant la pertinent missió canònica, i nomenats per l'Institut Català de la Salut.

Quan l'assistència religiosa catòlica del centre estigui a càrrec de diversos capellans o persones idònies, l'Ordinari del lloc designarà d'entre ells el responsable.

Els capellans o persones idònies cessaran en l'exercici de llurs funcions per decisió de l'Ordinari del lloc, oït prèviament l'Institut Català de la Salut, oït prèviament l'Ordinari del lloc, podrà determinar el cessament del capellà o persona idònia.

En cas de contracte laboral, també cessaran els capellans o persones idònies per pròpia renúncia, per retirada de la missió canònica per part de l'Ordinari del lloc, per rescissió del contracte laboral com a conseqüència d'expedient disciplinari, per jubilació i per invalidesa.

Article 5è

Els capellans o persones idònies tindran els drets i obligacions que es derivin de llur funció, en igualtat de condicions amb la resta del personal hospitalari. En particular, tindran dret al descans setmanal, i a un mes de vacances anual.

Per a llur necessària formació permanent, la Direcció del centre podrà concedir permís als capellans o persones idònies que ho sol·licitin i facilitar llur assistència a cursets, congressos i reunions de perfeccionament tècnic i pastoral, en igualtat de condicions amb la resta del personal del centre.

Article 6è

Les persones que prestin el servei d'assistència religiosa catòlica des-

envoluparan llur activitat en coordinació amb els restants serveis del centre hospitalari. Tant aquests serveis com la Direcció, els facilitaran els mitjans i la col·laboració necessaris per a l'exercici de llur missió i, en especial, les informacions oportunes sobre els pacients. El personal del centre procurarà de comunicar al capellà o al servei religiós el desig del pacient, manifestat per si mateix o pels seus familiars, de rebre assistència religiosa catòlica.

Article 7è

En compliment del que estableix l'Annex I de l'Acord sobre assistència religiosa catòlica en els centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública, de 8 de maig de 1986, el nombre de capellans o persones idònies serà el que es consigna en l'Annex I del present Conveni.

La modificació significativa del nombre de llits dels Centres Hospitalaris es tindrà en compte amb vista a fixar el nombre de capellans o persones idònies, d'acord amb els mòduls establerts.

L'obertura i el tancament de centres hospitalaris de l'Institut Català de la Salut comportarà l'establiment o la supressió, en el seu cas, del servei d'assistència religiosa catòlica, amb el personal, recursos i locals adients.

Article 8è

D'acord amb el que estableix l'Annex II de l'Acord sobre assistència religiosa catòlica en els centres de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública, de 8 de maig de 1986, l'Institut Català de la Salut retribuirà els capellans o persones idònies en la forma en què es determina en l'Annex II del present conveni.

En el cas del Conveni de serveis, els capellans o persones idònies del servei d'assistència religiosa catòlica seran afiliats al Règim de la

Seguretat Social del Clericat, en les condicions establertes en el Reial Decret 2.398/1977, de 27 de juliol, assumint la condició de subjecte responsable, assenyalat en l'article 68 de la Llei General de la Seguretat Social, la Diòcesi receptora de les quantitats que es fixin en Conveni, en comprendre tant la part relativa a salaris com la corresponent a quota per a cotitzar a la Seguretat Social.

Article 9è

El servei d'assistència religiosa catòlica disposarà de capella per a la pregària dels fidels i la celebració del culte. Es procurarà en tot cas, que estigui en lloc idoni i de fàcil accés per als malalts. El seu nombre i grandària estaran en funció de l'estructura del centre hospitalari i de les seves necessitats religioses.

El servei religiós disposarà de despatx, a ser possible proper a la capella, per a rebre visites i guardar arxius, com també de local adequat perquè els capellans que integren el servei hi puguin residir o si s'escau, pernoctar-hi.

El servei religiós disposarà dels recursos materials necessaris per a l'exercici de les seves funcions. A tal fi elaborarà anualment un projecte de pressupost, que sotmetrà a l'aprovació de la Direcció. El pressupost del centre hospitalari inclourà les despeses d'adquisició, manteniment i renovació de l'equipament necessari per al funcionament del servei, com també els que s'estimin necessaris per a dur a terme a la pràctica l'assistència religiosa i l'atenció pastoral programada i aprovada per a l'any.

Article 10è

Les disposicions del present Conveni seran recollides o incorporades com annex en els Reglaments i normes de règim intern de tots els centres hospitalaris de l'Institut Català de la Salut.

Article 11è

Tindran cura de l'aplicació i seguidament del present Conveni el Director General de l'Institut Català de la Salut i el Secretari de la Conferència Episcopal Tarraconense, com a membres de la Comissió Mixta que es reuniran almenys una vegada a l'any i sempre que ho sol·liciti alguna de les parts.

Disposició transitòria

Es respectaran les situacions i els drets adquirits dels actuals capellans dels centres hospitalaris de l'Institut Català de la Salut. En tot cas i en qualsevol moment, aquests capellans podran acollir-se a la present regulació.

Disposició final

Les disposicions del present Conveni produiran efecte des del dia 1 de gener de 1986.

Llei 24/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de cooperació de l'Estat amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya

Article 9

1. Es garanteix l'exercici del dret a l'assistència religiosa dels internats en centres o establiments penitenciaris, hospitalaris, assistencials o altres d'anàlegs del sector públic, proporcionada pels ministres de culte que designin les esglésies respectives, amb la conformitat de la FEREDE, i degudament autoritzats pels centres o establiments públics corresponents.

2. L'accés d'aquests ministres als centres esmentats ha de ser, amb aquesta finalitat, lliure i sense cap limitació d'horari.

3. En tot cas, l'assistència religiosa s'ha de prestar amb ple respecte al principi de llibertat religiosa i amb observança de les normes d'organització i règim intern dels centres, en especial al que disposa la legislació penitenciària.

4. Les despeses que l'exercici d'aquesta assistència espiritual origini són a càrrec de les esglésies que pertanyen a la FEREDE, sense perjudici de la utilització dels locals que, amb aquesta finalitat, hi hagi al centre corresponent.

Conveni marc de col·laboració entre l'Administració de la Generalitat de Catalunya, mitjançant el Departament de Governació i Relacions Institucionals i el Departament de Salut, i el Consell Evangèlic de Catalunya per tal de garantir l'assistència religiosa evangèlica als centres hospitalaris inclosos en la Xarxa de Centres d'Internament d'Utilització Pública de Catalunya

Primera. Objecte

Aquest conveni té per objecte regular el marc de col·laboració de l'Administració de la Generalitat, mitjançant el Departament de Salut i el Departament de Governació i Relacions Institucionals, amb el Consell Evangèlic de Catalunya, per tal de garantir el dret a l'assistència religiosa dels malalts evangèlics ingressats en centres hospitalaris inclosos en la Xarxa de Centres d'Internament d'Utilització Pública de Catalunya, i dels seus familiars.

L'assistència religiosa s'haurà de prestar, en tot cas, salvaguardant el dret a la llibertat religiosa i de culte dels interns i respectant els seus principis religiosos i ètics, d'acord amb el que disposa l'article 2 de la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa, i amb les úniques limitacions previstes per l'article 3 de l'esmentada Llei.

Segona. Principis bàsics

1. Les actuacions que realitzaran els agents pastorals en els centres hospitalaris inclosos en la Xarxa de Centres d'Internament d'Utilització Pública de Catalunya consistiran en la prestació d'assistència religiosa evangèlica. En cap cas es podran realitzar actuacions de caràcter mèdic o sanitari.

2. L'assistència religiosa serà prestada de manera voluntària per agents pastorals designats pel Consell Evangèlic de Catalunya, que hagin rebut formació específica en matèria d'assistència religiosa a persones malaltes i que hagin estat degudament autoritzats pels centres públics amb els quals col·laboren.

L'actuació dels agents pastorals no comporta cap relació laboral amb el centre sanitari on la dugui a terme. La seva activitat és de caràcter altruista i no serà remunerada.

Els agents pastorals cessaran en les seves funcions per voluntat pròpia, per decisió del Consell Evangèlic de Catalunya o de la institució titular del centre hospitalari, d'acord amb les seves normes de règim intern. En tot cas, abans de procedir al cessament, aquest haurà de ser comunicat al director del centre hospitalari o al responsable del Consell Evangèlic de Catalunya, segons s'escaigui.

Els agents pastorals, voluntaris del Consell Evangèlic de Catalunya, realitzaran l'activitat amb la identificació institucional corresponent amb l'objecte de garantir tant la lliure decisió dels malalts i dels seus familiars com la llibertat de culte.

3. Els destinataris d'aquestes actuacions d'assistència religiosa evangèlica seran persones ingressades en centres hospitalaris inclosos en la Xarxa de Centres d'Internament d'Utilització Pública de Catalunya que lliurement les sol·licitin, així com els seus familiars.

Tercera. Compromisos de l'Administració de la Generalitat, a través dels departaments corresponents:

a) Fomentar que els centres sanitaris esmentats en la clàusula primera coneguin aquest conveni per tal que garanteixin l'assistència religiosa evangèlica.

b) Fomentar la millora de les actuacions en què es concreti aquest conveni mitjançant la informació al Consell Evangèlic de Catalunya de les accions formatives sobre matèries que puguin estar-ne relacionades de què l'Administració de la Generalitat en tingui constància.

Quarta. Compromisos del Consell Evangèlic de Catalunya.

a) Assegurar-se que els agents pastorals comptin amb la formació adequada per a la realització de les tasques d'assistència religiosa, i vetllar perquè realitzin les actuacions respectant les normes de funcionament del centre sanitari en què les duguin a terme i d'acord amb els criteris establerts en aquest centre.

b) Assegurar-se que els agents pastorals del Consell Evangèlic de Catalunya respecten la intimitat de les persones que lliurement sol·licitin rebre assistència religiosa evangèlica, així com que mantenen la confidencialitat de les dades a què tinguin accés.

c) Dotar els agents pastorals dels mitjans adequats per al compliment de les seves tasques.

d) Coordinar l'actuació dels agents pastorals.

Llei 25/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de cooperació de l'Estat amb la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya

Article 9

1. Es garanteix l'exercici del dret a l'assistència religiosa dels inter-nats en centres penitenciaris, així com en establiments hospitalaris, assistencials i altres d'anàlegs del sector públic, proporcionada pels ministres de culte que designin les comunitats israelites que pertanyen a la Federació de Comunitats Israelites, amb la conformitat d'aquesta. La seva designació ha de ser autoritzada pels organismes administratius competents. Les direccions dels centres i establiments públics estan obligades a transmetre a la comunitat israelita corresponent les sol·licituds d'assistència espiritual rebudes dels interns o dels seus familiars, si els mateixos interessats no estan en condicions de fer-ho.

2. L'accés d'aquests ministres als centres esmentats ha de ser, amb aquesta finalitat, lliure i sense cap limitació d'horari, i l'assistència religiosa s'ha de prestar amb ple respecte al principi de llibertat religiosa i amb observança de les normes d'organització i règim intern dels centres. Pel que fa als establiments penitenciaris, l'assistència religiosa s'ha de fer d'acord amb el que disposa la legislació penitenciària.

L'assistència religiosa que preveu aquest article inclou la que es dispensi als moribunds, així com les honres fúnebres del ritu jueu.

3. Les despeses que origini l'exercici de l'assistència espiritual han de ser sufragades per les comunitats respectives, sense perjudici de la utilització dels locals que, amb aquesta finalitat, hi hagi al centre corresponent.

Llei 26/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de cooperació de l'Estat amb la Comissió Islàmica d'Espanya

Article 9

1. Es garanteix l'exercici del dret a l'assistència religiosa dels internats en centres o establiments penitenciaris, hospitalaris, assistencials o altres anàlegs del sector públic, proporcionada pels imams o persones designades per les comunitats, que han de ser autoritzats pels organismes administratius competents. Les direccions dels centres o establiments públics estan obligades a transmetre a la comunitat islàmica corresponent les sol·licituds d'assistència religiosa rebudes dels interns o dels seus familiars, si els mateixos interessats no estan en condicions de fer-ho.

L'assistència religiosa que preveu aquest article comprèn la que es dispensi als moribunds, així com les honres fúnebres del ritu islàmic.

2. En tot cas, l'assistència religiosa a què es refereix el número anterior s'ha de prestar amb ple respecte al principi de llibertat religiosa i amb observança de les normes d'organització i règim intern dels centres, lliure i sense cap limitació d'horari. Pel que fa als establiments penitenciaris, l'assistència religiosa s'ha de fer d'acord amb el que disposa la legislació penitenciària.

3. Les despeses que originen el desenvolupament de l'assistència religiosa han de ser sufragades en la forma que acordin els representants de la Comissió Islàmica d'Espanya, amb la direcció dels centres i establiments públics que preveu el número 1 d'aquest article, sense perjudici de la utilització dels locals que, amb aquesta finalitat, hi hagi als centres o establiments esmentats.

Article 14

4. L'alimentació dels interns en centres o establiments públics i dependències militars, i la dels alumnes musulmans dels centres docents públics i privats concertats que ho sol·licitin, s'ha de procurar que s'adeqüi als preceptes religiosos islàmics, així com a l'horari de menjar durant el mes de dejuni (ramadà).

ANNEX II. INFORMACIÓ SOBRE CONFESIONS RELIGIOSES

A continuació us oferim una fitxa informativa de cadascuna de les principals confessions religioses establertes a Catalunya. Us les presentem ordenades segons la seva implantació. Podeu consultar el nombre de centres de culte i la seva evolució a l'apartat del [Mapa religions de Catalunya](#) de la Direcció General d'Afers Religiosos.

ESGLÉSIA CATÒLICA

L'Església catòlica és la comunitat d'homes i dones de religió cristiana i de confessió catòlica que s'agrupen territorialment per diòcesis entorn del bisbe de Roma (sant pare o papa) com a fonament de la unió entre tots els catòlics del món. En l'actualitat, el nombre de catòlics és de més de 1.000 milions. A Catalunya, l'Església catòlica és, de llarg, la institució religiosa amb un nombre més alt de seguidors. El cristianisme va arribar a Catalunya en el segle I, i en el segle III ja hi estava consolidat. El cristianisme, religió a la qual pertany l'Església catòlica, va ser fundat per Jesús de Natzaret, que va agrupar entorn seu els seus seguidors els anys de la seva predicació per les terres de Palestina, durant el primer terç del segle I.

En sentit estricte, el qualificatiu de *catòlica* ('universal') s'aplica a l'Església dels cristians units al bisbe de Roma com a conseqüència de les separacions que hi ha hagut entre els cristians en el transcurs dels segles, i especialment de la produïda des de la Reforma de Luter en el segle XVI.⁹

9 - Observació sobre les esglésies catòliques de ritus oriental: les esglésies catòliques de ritus oriental també formen part de l'Església catòlica romana. Entre aquestes, hi ha les grecocatòliques o catòliques de ritus bizantí, que tenen els elements propis de les esglésies ortodoxes (litúrgia, teologia, dret canònic propi, etc.) però són catòliques en tant que deuen obediència al bisbe de Roma (sant pare).

Doctrina

Els cristians creuen en un Déu únic que és Pare, Fill i Esperit Sant, i que ha estat revelat per Jesús, el Crist, el Fill de Déu. La doctrina catòlica té com a font la Sagrada Escripura (la Bíblia), la qual és interpretada d'acord amb l'anomenada *tradició*, que és la fe i la vida, la litúrgia i la pregària activa en l'Església al llarg dels segles.

L'Església reconeix en el seu si un marc de guiatge dels bisbes, anomenat *magisteri*, que té competència tant pel que fa a la interpretació de la Bíblia com pel que fa a la seva aplicació a la doctrina i als comportaments dels catòlics.

Llibres sagrats i textos fonamentals

Els textos sagrats dels cristians catòlics són els escrits bíblics, agrupats en dues parts: l'Antic Testament (història sagrada del poble d'Israel) i el Nou Testament, que consta dels Evangelis (testimonis de la vida de Jesús), els Fets dels apòstols (història dels primers cristians), les Cartes apostòliques (sobretot de sant Pau) i l'Apocalipsi.

Hi ha altres textos que, malgrat no ser considerats revelats, són d'importància per a la fe i la vida de les persones catòliques. El primer d'aquests és el *catecisme*, un text nascut en el segle XVI per facilitar l'ensenyament dels elements doctrinals de creença obligada, i que es va actualitzant periòdicament. Igualment, i ja de caràcter més esporàdic, hi ha els textos del papa, en especial les *encícliques*, que contenen instruccions doctrinals i exhortacions morals, i també els *documents episcopals*, tant de les conferències episcopals com de cada bisbe diocesà.

Ritus més importants

Els set ritus més destacats són els *set sacraments*, que l'Església catòlica considera signes sagrats (o actes en què hi ha una presència eficaç de la gràcia salvadora de Déu), mitjançant els quals es realitza de manera

especial la unió espiritual i personal amb Déu, Pare, Fill i Esperit Sant, i amb la humanitat sencera, sobretot amb els altres cristians.

- El baptisme, per a l'Església catòlica, uneix la persona a Jesucrist i la fa fill de Déu i germà de tots els homes i dones; pel baptisme, les persones s'incorporen a l'Església. Es pot rebre en qualsevol etapa de la vida. El ritus usa l'aigua vessada sobre el cap de la persona que és batejada.

- L'eucaristia és la celebració en la qual els catòlics es reuneixen, com a mínim els diumenges i altres festes preceptives, per commemorar la resurrecció de Crist i fer-lo present a través del pa i del vi consagrats. La primera vegada que un nen o una nena participa plenament de l'eucaristia combregant, fet que s'anomena *primera comunió*, se celebra d'una manera especial. En les darreries de la vida, davant una mort imminent, es pot demanar el viàtic.

- La confirmació és el sagrament del do de l'Esperit; el reben, mitjançant la unció amb oli sagrat, aquelles persones catòliques que es reafirmen en la fe catòlica.

- La reconciliació o penitència és el sagrament del perdó de Déu dels pecats comesos després del baptisme, confessats al sacerdot, i a través de l'absolució.

- La unció dels malalts és el sagrament en el qual els malalts i les persones grans són ungides amb l'oli sagrat per tal de rebre la força de Déu davant la vellesa, la malaltia, en cas d'intervenció quirúrgica i davant la possibilitat de mort.

- L'orde sacerdotal és el sagrament pel qual un home que hagi seguit la formació i el discerniment adequat es consagra al servei de l'Església i esdevé diaca, prevere o bisbe, segons els tres graus d'aquest sagrament.

- El matrimoni és el sacrament pel qual l'home i la dona es prometen amor i fidelitat entre ells i es comprometen a viure la seva relació segons l'Evangelí i els ensenyaments de l'Església.

Autoritats religioses i persones consagrades al culte

- Els bisbes: són aquells preveres que reben l'orde episcopal, que és el sacrament de l'orde sacerdotal en la seva plenitud. Reben l'encàrrec de presidir una església particular o diòcesi. Són la màxima autoritat per al seu bisbat com a mestres i pastors, sempre en comunió amb el papa.

- Els preveres: són els homes que, en rebre el sacrament de l'orde, han estat constituïts sacerdots (anomenats també popularment *capellans* o *mossens*), i poden administrar sacraments i guiar en el camí de la fe i de la vida cristiana les agrupacions de fidels que el bisbe els confia. Segons el ritus catòlic llatí, estan obligats a mantenir-se cèlibes i resten sota l'autoritat directa del bisbe en el cas d'estar vinculats a un bisbat, o sota l'autoritat del seu superior si pertanyen a un institut religiós.

- Els diaques: són els homes, casats o no, que són constituïts servidors qualificats de la paraula i de la caritat, sempre al redós d'un bisbe.

- Els laics i les laiques: són els cristians i les cristianes que, pel baptisme, són considerats amb la dignitat de membres del poble de Déu, i comparteixen la responsabilitat d'anunciar l'Evangelí de Jesús a tots els homes i dones, a través de la seva presència al món.

- Vida religiosa: hi ha comunitats masculines i femenines de vida religiosa on tant els preveres com el laïcat poden optar per una vida cristiana en comunitat, amb un carisma determinat: missions, ensenyament, salut, vida contemplativa, etc. Es comprometen a viure els vots de castedat, obediència i pobresa. Són els monjos i les monges, els

religiosos i les religioses i els que segueixen altres formes de comunitat o d'organització reconegudes per l'Església.

Organització

L'Església catòlica s'estructura territorialment en bisbats o diòcesis, els quals es divideixen en parròquies i s'agrupen en províncies eclesiàstiques.

L'Església reconeix en el bisbe de Roma aquell que, en nom de Crist, presideix no sols l'Església de Roma que li és confiada, sinó també el conjunt de totes les esglésies particulars o diòcesis.

L'Església catòlica considera que, en cada una de les diòcesis, hi és present l'única Església de Jesucrist. Les parròquies poden agrupar-se en arxiprestats, per tal de coordinar-se i de compartir tasques.

A Catalunya hi ha deu seus episcopals agrupades entorn de dues esglésies metropolitanes, que formen dues províncies eclesiàstiques. La seu de Tarragona té les seus sufragànies de Girona, Lleida, Solsona, Tortosa, Urgell i Vic; la seu de Barcelona té les seus sufragànies de Sant Feliu de Llobregat i de Terrassa. Els bisbes de les deu diòcesis amb seu episcopal a Catalunya formen la Conferència Episcopal Tarraconense, constituïda l'any 1969 com a organisme intern de l'Església catòlica a Catalunya i presidida per l'arquebisbe de Tarragona.

D'altra banda, els fidels també poden vincular-se a moviments, congregacions religioses o prelatures.

Celebracions específiques

Per a l'Església catòlica, el diumenge o primer dia de la setmana commemora la Pasqua o resurrecció de Jesús, per la qual cosa els fidels són invitats a l'assistència i a la participació en l'eucaristia (anomenada *missa*).

En el calendari catòlic, hi destaquen dos cicles: el cicle de Nadal i el cicle de Pasqua. En el primer, l'Església celebra, després de quatre setmanes d'Advent, la solemnitat de Nadal (el naixement de Jesús, el dia 25 de desembre) i la solemnitat de l'Epifania o dia de l'adoració dels Reis (el dia 6 de gener).

El segon cicle comença amb la celebració del Dimecres de Cendra, que dona entrada a la Quaresma (que són els quaranta dies abans de la Pasqua); conté la Setmana Santa, que comença el Diumenge de Rams i que acaba el dia de Pasqua, setmana en la qual cal destacar el Dijous Sant o dia de la institució de l'Eucaristia, el Divendres Sant –que commemora la passió i la mort de Jesucrist–, el Dissabte Sant –dia de la seva sepultura–, i la culminació en el Diumenge de Pasqua –anomenada popularment *Pasqua florida*– (el primer diumenge després de la primera lluna plena de la primavera), que celebra la resurrecció de Jesucrist.

En les set setmanes de temps pasqual se celebra la festa de l'Ascensió i el Diumenge de Pentecosta (que vol dir *dia cinquantiè*), el qual commemora la vinguda de l'Esperit Sant (festa anomenada popularment *Pasqua granada* o *segona Pasqua*). Els dos diumenges següents se celebra, respectivament, el diumenge de la Santíssima Trinitat, dedicat a l'adoració i a la contemplació de Déu U i Tri, i la solemnitat del Corpus, dedicada a l'Eucaristia; amb motiu d'aquesta festa, en molts llocs s'organitzen processons pels carrers amb la custòdia que conté l'Eucaristia.

A banda de les celebracions indicades, l'Església catòlica també celebra festes dedicades a Maria, la Mare de Déu, o a altres sants: Sant Josep (el dia 19 de març), les solemnitats de l'Assumpció de la Mare de Déu (el dia 15 d'agost), el Naixement de la Mare de Déu (el dia 8 de setembre), Tots Sants (el dia 1 de novembre) i la Immaculada Concepció (el dia 8 de desembre). Hi ha altres diades pròpies de la tradició del país,

com Sant Esteve (el dia 26 de desembre), Sant Jordi (el dia 23 d'abril), la Mare de Déu de Montserrat (el dia 27 d'abril) i Sant Joan Baptista (el dia 24 de juny). Així mateix, cal tenir en compte que en molts municipis es consideren festius, i en molts casos com a festa major, els dies dels sants patrons de la població corresponent.

Prescripcions alimentàries

L'Església catòlica manté el precepte de l'abstinència de carn (i derivats) els sis divendres de Quaresma. El Dimecres de Cendra, inici de la Quaresma, i el Divendres Sant són dies d'abstinència de carn i també de dejuni (reducció o privació d'ingerir aliments).

D'aquestes dues obligacions, n'estan exempts els infants fins als catorze anys i les persones més grans de seixanta anys, a més dels malalts.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- És habitual que els pacients catòlics tinguin interès a participar en la celebració eucarística de diumenge. Per això poden demanar que se'ls indiqui on és l'espai destinat a la pregària o la capella on se celebra l'eucaristia.

- Hi ha pacients que volen ser acompanyats espiritualment de manera regular i rebre els sagraments. En aquest sentit, poden expressar la voluntat de rebre la comunió, de confessar-se o de rebre la unció dels malalts.

- Hi ha pacients que, per prescripció facultativa de dejú, poden rebre per substitució la comunió espiritual i altres sagraments que observin el dejú.

- Alguns pacients catòlics, al final de la vida o abans d'una intervenció amb risc de mort, poden demanar rebre el sagrament de la unció dels malalts, així com la benedicció d'un sacerdot.

- Alguns pacients voldran tenir a l'abast objectes amb significat religiós, com ara un rosari, una estampa, un crucifix o una imatge de la Mare de Déu.

Preceptes i costums en el moment del naixement

En el cas que el nadó presenti una taxa de risc vital important, els familiars poden demanar-ne el bateig. En aquests casos el sagrament és el bateig i la confirmació per part d'un ministre.

Preceptes i costums al final de la vida

Alguns pacients desitjaran ser acompanyats espiritualment i rebre els sagraments, en especial, la unció dels malalts, la comunió, la confessió i el viàtic.

També, en alguns casos, moguts per la devoció, poden demanar portar escapularis, crucifixos o medalles posades al coll o lligades als canells de la mà.

ESGLÉSIES EVANGÈLIQUES

Les esglésies evangèliques o protestants són esglésies cristianes que van néixer a partir de la reforma protestant que va impulsar Martí Luter (1483-1546) durant el segle XVI. Cadascuna d'aquestes esglésies, unides en el que és fonamental, pot tenir una orientació doctrinal i una forma d'organització específiques.

En funció de la seva orientació doctrinal, les esglésies evangèliques es poden classificar en diverses denominacions, com són el *luteranisme*, les *esglésies baptistes*, el *metodisme*, el *presbiterianisme* i el *pentecostalisme*, entre moltes d'altres. En funció de la seva estructura organitzativa, es pot distingir entre esglésies de règim episcopal, presbiterià o congregacionalista.

Les esglésies evangèliques són la segona confessió cristiana amb un nombre més alt de seguidors arreu del món, després del catolicisme. A Catalunya, els evangèlics també són la segona confessió cristiana, i es compten per desenes de milers. Bona part dels immigrants que han arribat a Catalunya els darrers anys són protestants, sobretot entre els procedents d'Amèrica del Sud, de l'Àfrica subsahariana i de determinats països de l'est d'Europa.

Els termes *evangèlic*, *reformat* o *protestant* són vàlids per referir-se a una persona o a allò relatiu a les esglésies sorgides de la Reforma. D'altra banda, cal reservar el terme *evangelista* exclusivament per referir-se als autors a qui s'atribueixen respectivament els quatre Evangelis (Mateu, Marc, Lluc i Joan).

Doctrina

La reforma protestant es fonamenta en tres principis bàsics, coneguts per la seva forma llatina:

- *Sola gratia*: la salvació només és un privilegi de la gràcia de Déu. Per tant, no es pot assolir pels possibles mèrits de la persona.

- *Sola fides*: la persona ha de tenir fe en Déu i en la seva voluntat de perdó envers la humanitat.

- *Sola scriptura*: l'única font de la doctrina és la Bíblia. Per tant, el dictamen de cap persona no pot ser equiparat al missatge diví.

A més, les esglésies evangèliques proclamen el sacerdocí universal dels fidels. És a dir, en el context evangèlic, el sacerdocí ministerial –el sacerdocí d'unes quantes persones escollides que es caracteritzen per dedicar la seva vida a Déu i a la seva obra– deixa de tenir sentit, ja que tot bon cristià ha de tenir present Déu i els seus ensenyaments en totes les esferes de la vida quotidiana.

Llibres sagrats i textos fonamentals

L'únic text que els evangèlics reconeixen com a sagrat és la Bíblia.

Ritus més importants

La majoria dels evangèlics consideren que Déu només va establir dos sagraments o ordenances:

- El baptisme: molts grups protestants el realitzen per immersió i només quan el fidel ha arribat a l'edat adulta i té plena capacitat per decidir el seu ingrés a la comunitat cristiana. En algunes esglésies evangèliques, especialment en les de caire pentecostal o carismàtic, caracteritzades per donar una especial importància als dons de l'Esperit Sant, també es duu a terme el *bateig de l'Esperit Sant*, pel qual el cristià entra en contacte amb l'esperit de Déu.

- El sant sopar: és celebrat amb pa i vi, que normalment són repartits entre tots els membres de la comunitat. La freqüència amb què es duu a terme aquest ritus varia molt en funció de cada església.

Els evangèlics solen dur a terme altres pràctiques i ritus, com ara reunions d'estudi bíblic i reunions d'oració, que poden variar força en funció de l'església a la qual pertanyin.

Autoritats religioses i persones consagrades al culte

En la majoria d'esglésies evangèliques, la màxima autoritat religiosa és el pastor. Aquest no és un intermediari entre Déu i la comunitat, sinó que és la persona que dirigeix el culte i que, en funció dels seus coneixements, pot proporcionar formació i consell espiritual. En una mateixa església hi pot haver diversos pastors, i sovint aquests poden ser auxiliats per altres càrrecs dins de l'església.

Organització

És habitual que cada església evangèlica dugui a terme la seva activitat de manera molt autònoma, tot i que diferents esglésies que comparteixen una mateixa visió doctrinal poden unir-se bo i formant denominacions.

Alhora, diferents esglésies també poden federar-se per defensar amb més força els seus posicionaments i interessos davant la societat. Així, a Catalunya, tradicionalment, les diferents entitats evangèliques s'han agrupat en el si del Consell Evangèlic de Catalunya, creat el 1981. A Catalunya també hi ha algunes entitats que agrupen els pastors protestants, com l'AMEC (Associació de Ministres de l'Evangeli de Catalunya) o la COMEC (Confraternitat de Ministres de l'Evangeli de Catalunya).

Celebracions específiques

La majoria de cristians evangèlics celebren de manera especial les festes de Nadal i Pasqua. A més, moltes esglésies també solen commemorar el Dia de la Reforma (31 d'octubre), en record de l'inici de la reforma protestant impulsada per Martí Luter.

Prescripcions alimentàries

No hi ha prescripcions específiques.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- És habitual que els cristians evangèlics dediquin temps a l'oració i a la lectura i l'estudi de la Bíblia. És possible que tinguin interès a saber si l'hospital disposa d'un espai de pregària.

- La majoria de persones evangèliques tenen el costum de celebrar periòdicament el sant sopar amb pa i vi o bé most, especialment durant la celebració del culte dominical. Per això, és probable que expressin la voluntat de celebrar-lo, també, durant els períodes d'ingrés en centres hospitalaris.

Algunes persones desitjaran rebre acompanyament espiritual per part d'un pastor.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

Algunes persones desitjaran rebre acompanyament espiritual.

ISLAM

L'islam és la religió que creu que Déu (Al·là) es va revelar a Muhàmmad a principis del segle VII dC.

Islam significa 'pau', 'salut', 'submissió' i 'lliurament a Déu' en àrab. El terme prové de l'àrab *muslim*, participi actiu del verb *aslama*, que significa 'lliurar-se' (a Déu).¹⁰ Els fidels són anomenats *musulmans*, mentre que *islàmic* fa referència a allò relacionat amb aquesta religió (pregària, art, corrents, moviments, etc.). En canvi, habitualment es reserva el terme *islamista* per fer referència al corrent polític partidari de la implantació de la llei islàmica com a llei civil.¹¹

L'islam és la segona religió en nombre de seguidors arreu del món, després del cristianisme. En l'actualitat, a Catalunya, els musulmans són alguns centenars de milers, i procedeixen fonamentalment del Magrib, de l'Àfrica subsahariana i del Pakistan.

Doctrina

La doctrina de l'islam es fonamenta essencialment en els principis següents:

- La creença en Al·là com a Déu únic, misericordiós i totpoderós.
- La creença en els àngels: l'Alcorà parla dels àngels i diu que tots obeeixen Déu. L'islam creu que cada creient roman sota la custòdia de dos àngels que prenen nota de tots els seus actes.

10 - Bramon, Dolors (2001): *Obertura a l'islam*, Barcelona: Ed. Cruïlla, Fundació Joan Maragall.

11 - En resum, direm *musulmà* quan parlem de persones religioses i *islàmic* per referir-nos a grups o idees relacionades amb l'islam. En canvi, quan parlem de política, ens referirem als *islamistes* com a aquells que pretenen que la xaria esdevingui la llei civil d'obligat compliment per a tota la ciutadania. El terme *mahometà* no és adequat per referir-se als musulmans i, en conseqüència, resulta pejoratiu. Els musulmans agraeixen que el seu profeta sigui anomenat segons la fonètica àrab Muhàmmad i no pas segons la deformació de Mahoma.

- La creença en els llibres sagrats: hi ha llibres sagrats, com la Torà, els Salmes i l'Evangeli (*Injil*), a més de l'Alcorà.

- La creença en els profetes: l'islam considera que Al·là ha enviat a cada poble un profeta. A l'Alcorà, per tant, hi trobem citats profetes com Adam, Noè, Abraham, Moisès o Jesús, entre molts d'altres. De fet, es creu que hi ha milers de profetes i que tots són musulmans. En qualsevol cas, Muhàmmad és considerat el darrer profeta, mitjançant el qual Déu va completar la seva revelació.

- La creença en el judici final: després de la fi del món, els humans s'hauran d'enfrontar al judici final, moment en què seran valorats els seus actes i en què, en funció del veredict de Déu jutge però també misericordiós, aniran al jardí (paradís) o al foc.

- La creença en el destí o en la predestinació, és a dir, que tot allò que succeeix depèn d'Al·là.

Llibres sagrats i textos fonamentals

El llibre sagrat dels musulmans és l'Alcorà, considerat revelat per Al·là a Muhàmmad. Un altre text fonamental en què es basen els musulmans és la sunna o tradició del profeta, un recull de dites i fets atribuïts a Muhàmmad.

Ritus més importants

L'Alcorà estableix cinc obligacions bàsiques que tot bon musulmà ha de complir. Són els *Arkan al-islam*, o cinc pilars de l'islam:

- La professió de fe (*xahada*). La xahada és la fórmula que resumeix les pràctiques fonamentals de l'islam. Diu així: "No hi ha cap altre Déu que Déu i Muhàmmad és el seu enviat". La recitació d'aquest verset és el ritual que fa que hom pugui considerar-se musulmà.

- La pregària ritual (*salat*). Els musulmans tenen l'obligació de fer cinc pregàries (o *salat*) al dia: a l'albada, al migdia, a mitja tarda, al capvespre i a la nit. Es poden fer individualment, a qualsevol lloc net, malgrat que és preferible fer-les en grup. L'oració del divendres al migdia és especialment rellevant. Sempre preguen en direcció a la Meca.

- L'impost obligatori (*zakat*). Es tracta d'una purificació ritual que consisteix a donar als pobres un 2,5% de l'excedent dels béns. L'almoïna (*sàdaqqa*) és diferent de l'impost, perquè és recomanada però voluntària i es fa en secret, perquè sigui sincera i sense ostentació. Hi ha un altre petit impost que consisteix en una mínima quantitat per família (*zakat al fitr*) i es fa al final del Ramadà.

- El dejuni (*sawm*). Durant el mes islàmic del ramadà, els musulmans celebren el dejuni, consistent a abstenir-se de menjar, beure, fumar i mantenir relacions sexuals, des de l'albada fins que es pon el sol. És obligatori per qui està en condicions de complir-lo: persones adultes musulmanes en bon estat de salut. En canvi, el tenen prohibit els malalts i d'altres a qui els pugui perjudicar, com els nens o les dones durant la menstruació. Per als musulmans, el ramadà és un mes de perdó, de pietat, de reflexió personal i de celebració col·lectiva. Es commemora la primera revelació de l'Alcorà a Muhàmmad que tingué lloc per mitjà de l'àngel Gabriel una nit d'aquest mes sagrat.

- El pelegrinatge a la Meca (*hagg*). Tots els musulmans tenen l'obligació d'anar fins a la Meca almenys un cop a la vida, sempre que tinguin una bona salut i disposin de mitjans econòmics per fer-ho. A la Meca, entre altres coses, els musulmans hi han de visitar la *Ka'ba*, un petit temple de forma cúbica que segons algunes tradicions fou fundat per Adam i posteriorment reconstruït per Abraham (Ibrahim) i pel seu fill Ismaïl.

Malgrat compartir els fonaments doctrinals i els principals ritus, l'islam ha donat lloc a múltiples branques i a diferents grups de musulmans. La principal divisió va ser la que es va establir entre els xiïtes i els sunnites després de la mort de Muhàmmad. Els xiïtes creien i creuen que únicament Alí Ibn Abi Talib (gendre i cosí de Muhàmmad) i els seus descendents podien ser designats dirigents de la comunitat de fidels, mentre que els sunnites s'hi oposaven. Això va generar un enfrontament que ha donat lloc a escoles de característiques diferenciades. Avui dia els xiïtes representen aproximadament el 10% dels musulmans d'arreu del món, fonamentalment concentrats a Iran, Iraq i Pakistan. Els sunnites suposen aproximadament el 90% de la població islàmica mundial, i en el seu si s'han format quatre escoles jurídiques (hanefita, hanbalita, xafiïta i malikita) que divergeixen en la forma d'interpretar la jurisprudència. Els musulmans del Marroc són, en gran part, inspirats tradicionalment pel codi jurídic malikita, mentre que al Pakistan són de majoria hanefita. Malgrat tot, la globalització desdibuixa les àrees d'influència de cada escola.

Autoritats religioses i persones consagrades al culte

En l'islam sunnita, majoritari a Catalunya, no hi ha una autoritat consagrada. L'imam és la persona encarregada de presidir i dirigir les oracions, però no se'l considera un mitjancer entre l'home i Déu. Habitualment, però, l'imam porta a terme algunes tasques complementàries, com són la formació religiosa dels infants i dels adults, l'acompanyament a la mort o l'atenció religiosa individual.

Organització

Els musulmans de Catalunya s'agrupen al voltant d'oratoris. A Catalunya, hi ha, entre altres entitats, les federacions següents: Federació Consell Islàmic de Catalunya, Unió de Comunitats Islàmiques de Catalunya i Federació Islàmica Catalana (d'Entitats Religioses). A l'Estat espanyol, l'entitat que n'exerceix la representació oficial és la Co-

missió Islàmica d'Espanya, composta, entre d'altres, per la Federació d'Entitats Religioses Islàmiques (FEERI) i per la Unió de Comunitats Islàmiques d'Espanya (UCIDE). En tot cas, no tots els oratoris s'adscriuen necessàriament a una d'aquestes federacions. En l'àmbit internacional, no hi ha cap òrgan o entitat que agrupi i pugui representar el conjunt dels musulmans, si bé hi ha consells de savis que estableixen dictàmens sobre aspectes diversos de la vida dels musulmans.

Celebracions específiques

Les dues principals festes musulmanes són l'*Aïdu l-fitr*, la celebració del final del mes de dejuni del ramadà, i l'*Aïdu l'adha*, la festa del Sacrifici, que commemora l'episodi narrat en l'Alcorà sobre el sacrifici realitzat pel profeta Ibrahim¹² i que se celebra amb el sacrifici d'un animal, generalment un xai.¹³

L'Acord de cooperació del 1992 reconeix legalment més festes islàmiques: l'*Hègira*, que correspon a l'Any Nou islàmic; l'*Aixurà*, el desè dia del mes de muharram, el primer mes del calendari islàmic, festa en què els xiïtes recorden el martiri de Husayn, fill d'Alí, amb mostres externes de dol i de dolor, i festa en què els sunnites acostumen a fer dejuni voluntari, recordant el dejuni de Moisès en agraïment a l'alliberament del poble jueu a Egipte, o visitar els cementiris; la *Maulid*, la festa del naixement del profeta Muhàmmad, i l'*Al-Isra wa al-mi'raj*, data de commemoració del viatge nocturn i de l'ascensió al cel del profeta Muhàmmad.

12- Ibrahim és el nom amb què l'Alcorà designa el profeta Abraham.

13 - La Direcció General d'Afers Religiosos, l'Agència de Protecció de la Salut i l'Agència Catalana de Seguretat Alimentària de la Generalitat de Catalunya han elaborat el document *La festa islàmica del Sacrifici. Descripció i normativa sanitària*. Aquest llibret explica tant la tradició de la festa com la normativa a la qual cal adaptar-la.

Prescripcions alimentàries

En l'islam, els aliments es distingeixen entre permesos (*halal*) i prohibits (*haram*). És *haram* el consum de porc, d'alcohol, de sang i de caronya, així com el consum de carnívors (gossos, felins, etc.) i d'aus de presa.¹⁴ La carn *halal* es caracteritza per haver estat sacrificada seguint el ritus islàmic.

Cal recordar que un dels cinc pilars de l'islam és el dejuni durant el mes de ramadà, durant el qual els musulmans han d'abstenir-se de menjar, beure, fumar i mantenir relacions sexuals, des de l'albada fins a la posta de sol. En no ser obligatori fins a la pubertat, alguns menors s'inicien gradualment.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

Hi ha homes i dones musulmans que interpreten com una obligació religiosa el fet que les dones es cobreixin el cap. Hi ha diversitat d'opinions en això, i també sobre com i a partir de quina edat haurien de cobrir-se.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- És habitual que els musulmans duguin a terme cinc oracions repartides durant el dia. Les oracions es fan de cap a la Meca i de genolls sobre una estora. Per poder fer les oracions es renten prèviament les mans, els braços, els peus, la cara, la boca i les orelles, per això és probable que alguns pacients demanin rentar-se abans de fer les oracions. Així mateix, poden sol·licitar espais per fer les pregàries diàries.

14 - Alcorà 5:3: "Se us prohibeix la carn de l'animal mort per causa natural, la sang, la carn de porc, la de l'animal que hagi estat sacrificat en nom d'un altre que Al·là, la del que hagi mort per asfixia, cop, caiguda, cornada o devorat per una fera -excepte si el sacrificueu abans de morir. I la del que hagi estat sacrificat sobre altars i que consulteu la sort amb les flexes (...) El que es vegi obligat per gana, sense ànim de transgredir... Certament, Al·là és perdonador i compassiu".

- És probable que moltes dones musulmanes desitgin romandre amb el cap cobert durant l'ingrés hospitalari.

- Per l'islam l'acte de netejar-se requereix aigua corrent, ja sigui de l'aixeta o abocada des d'una gerra. Per tant, és probable que els pacients musulmans no se sentin plenament netejats amb un bany d'esponja.

- Per alguns musulmans hi ha una norma cultural que designa la mà dreta per a les tasques “netes”, com menjar, i la mà esquerra per a les “brutes”, com anar al bany. El personal mèdic i d'infermeria ho poden tenir en compte a l'hora d'obstaculitzar, o no, la mà o el braç d'un pacient.

Preceptes i costums en el moment del naixement

- És comú que els musulmans desitgin que les primeres paraules que senti un infant musulmà després de néixer siguin una oració islàmica. Per això, és habitual que el pare s'acosti a l'orella de l'infant mentre és a la sala de parts i li xiuxiegui unes paraules a l'orella.

- És un costum molt estès donar al nadó una mica de mel o un dàtil per llepar durant les seves primeres hores de vida.

Preceptes i costums al final de la vida

- Durant els moments abans de la mort, és habitual que els pacients musulmans o els seus familiars vulguin recitar fragments de l'Alcorà. Així mateix, desitjaran tombar el malalt sobre el seu costat dret i orientar el llit cap a la Meca.

- Just abans de morir, el malalt o alguna persona en nom seu pronuncia la xahada, la professió de fe islàmica.

- Un cop el pacient mor, és habitual que els musulmans vulguin estirar el cadàver completament i cobrir-lo amb una tela.

- Després de la defunció, la majoria de musulmans no voldran que el cos del difunt sigui tocat per cap persona del sexe contrari, i desitjaran que el cos sigui rentat completament per un altre musulmà. Per això és probable que sol·licitin un espai on poder rentar el cadàver.

- És habitual que es desitgi fer l'enterrament al més ràpid possible. No és comú que les famílies musulmanes estiguin d'acord amb l'autòpsia. Alguns musulmans poden considerar la donació d'òrgans, però hi ha molta diversitat d'opinions respecte d'aquest tema.

TESTIMONIS CRISTIANS DE JEHOVÀ

Testimonis Cristians de Jehovà és el nom amb què actualment es coneix l'entitat religiosa que va organitzar el ciutadà dels Estats Units Charles Russell l'any 1886. A Catalunya, actualment hi ha més de 30.000 membres dels Testimonis de Jehovà.

Doctrina

Alguns dels principis sobre els quals es basa la doctrina dels Testimonis de Jehovà, i que els diferencien de la resta de tradicions religioses d'arrel cristiana, són:

- La no creença en la Trinitat: hi ha un sol Déu, Jehovà, i Jesús és el primer ésser que Déu ha creat; per tant, Jesús no és Déu, sinó la primera creació de Déu; l'Esperit Sant no és un ésser que té entitat personal, sinó la força activa que Déu pot exercir.

- La creença en la imminència de la segona vinguda de Crist.

- La creença que persones de totes les èpoques, cultures i societats sobreviuran a la fi d'aquest sistema i viuran al regne de Déu a la Terra, i que hi haurà alguns escollits que passaran a ser "cogovernants" al costat de Crist.

- La creença que la mort és material i espiritual. Neguen l'existència d'un infern al qual hagin d'anar les persones que no han estat salvades; el destí d'aquestes persones és la no-existència. Creuen en la resurrecció a la Terra de la major part de les persones mortes, amb la possibilitat que visquin per sempre en un planeta paradisiac.

De la interpretació bíblica que fan els Testimonis Cristians de Jehovà, se'n deriven alguns principis doctrinals que es tradueixen en pràctiques i comportaments quotidians específics. Així, basant-se en el

precepte d'abstinència de sang, consideren que les transfusions de sang són pràctiques que vulneren la voluntat de Déu. Això es tradueix en una negativa general a rebre transfusions de sang.

La interpretació de la Bíblia els duu, també, a practicar la neutralitat política. Això els condueix no tan sols a no votar i a no jurar bandera, sinó també a oposar-se a fer el servei militar, a agafar armes i a col·laborar amb l'exèrcit en situacions de conflicte o de guerra declarada. En aquests casos, els Testimonis Cristians de Jehovà opten per un exercici radical de la no-violència i de l'objecció de consciència.

Llibres sagrats i textos fonamentals

El llibre sagrat dels Testimonis de Jehovà és la Bíblia, de la qual han elaborat una traducció pròpia a partir del text més antic disponible. Els testimonis també dediquen bona part del seu temps a l'estudi d'altres llibres d'exegesi bíblica i de les revistes *La Torre de Guaita* i *¡Despertad!*, que edita la mateixa organització.

Ritus més importants

Els Testimonis de Jehovà consideren que Crist únicament va instituir dos ritus:

- El baptisme: es realitza per immersió horitzontal i en l'edat adulta.
- El sopar del Senyor: serveix per commemorar la mort i la resurrecció de Jesucrist. Aquesta cerimònia és purament simbòlica en tant que cap membre pren generalment el pa i el vi. Aquest és un privilegi que es reserva a aquells que es consideren unguits.¹⁵

¹⁵ - Es consideren *unguets* els fidels que formarien part de les 144.000 ànimes que, segons indica l'Apocalipsi 7:4-8 i 14:1-3, formarien el poble redimit d'Israel. Segons la doctrina dels Testimonis Cristians de Jehovà, han de rebre el tron i la naturalesa divina i passar a formar part del cos de Crist.

Tot i que no són pròpiament ritus, els testimonis acostumen a dur a terme una sèrie de reunions al llarg de la setmana:

- Estudi bíblic: en aquesta reunió es llegeixen determinats llibres i es comparen amb la Bíblia. Generalment es duu a terme en cases particulars.

- Escola del ministeri teocràtic: els diversos membres de la congregació fan unes breus intervencions de cinc minuts al voltant de la Bíblia. Aquesta activitat té com a finalitat el perfeccionament de les seves habilitats a l'hora de presentar els continguts bíblics.

- Reunió de servei: té dues parts. En la primera es fan els anuncis de la congregació. En la segona es fan suggeriments i s'expliquen mètodes útils a l'hora d'anar a predicar per les cases.

- Reunió pública: un membre de la comunitat fa un discurs d'aproximadament 45 minuts al voltant d'un tema bíblic.

- Estudi de *La Torre de Guaita*: un ancià o un serf ministerial fa la lectura pública d'un article d'aquesta revista, incloent-hi diverses preguntes que els assistents han de respondre.

Així mateix, al llarg de l'any els testimonis es reuneixen en algunes ocasions amb les altres congregacions del seu circuit i districte.

Autoritats religioses o persones consagrades al culte

Entre els Testimonis de Jehovà no hi ha personal religiós com a tal, sinó únicament responsables de diferents nivells organitzatius. Allò que més s'hi podria assemblar és la figura de l'*ancià*, tot i que cal deixar clar que la seva tasca no és la de fer d'intermediari amb Déu, sinó únicament dirigir les reunions d'estudi que duu a terme cada congregació

Organització

Els Testimonis de Jehovà afirmen que estan organitzats en una estructura jeràrquica composta per onze nivells, al capdamunt de la qual hi situen Crist i el mateix Déu.

- Publicadors: tots els testimonis de Jehovà.

- Congregacions: unitat bàsica d'organització dels Testimonis de Jehovà. Les congregacions es reuneixen al llarg de la setmana als salons del regne per estudiar la Bíblia, per predicar la fe, etc. Són dirigides pels ancians, tot i que també pot haver-hi serfs ministerials que s'encarreguin de determinades àrees d'activitat. Molt sovint, dues, tres o quatre congregacions utilitzen un mateix saló del regne en dies alternatius.

- Circuit: conjunt d'unes vint congregacions al capdavant del qual hi ha un superintendent de circuit.

- Districte: unitat d'abast regional dirigida per un superintendent de districte. Catalunya està integrada en dos districtes, dels quals també formen part les congregacions de l'Aragó i de les Illes Balears.

- Sucursal: ens d'abast estatal, al capdavant del qual hi ha un comitè de sucursal, compost per diversos superintendents, que tenen un coordinador o president.

- Zona: abasta diversos països d'una mateixa àrea geogràfica. Compta amb la figura d'un superintendent de zona.

- Consell rector: comitè estable format actualment per onze membres unguits. És l'encarregat d'establir les directrius terrenals de l'organització, des dels aspectes més globals fins als més concrets.

Celebracions específiques

Els Testimonis de Jehovà commemoren la mort de Jesucrist el dia 14 de nissan, mes del calendari jueu que habitualment s'escau al març o a l'abril.

Prescripcions alimentàries

Pels Testimonis de Jehovà, és molt important que no hi hagi sang en cap dels aliments que consumeixen. També tenen prohibit el consum de tabac i de drogues.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- L'activitat religiosa fonamental dels testimonis de Jehovà en la seva vida diària és l'estudi de la Bíblia i de determinades publicacions editades per l'organització.

- Els testimonis de Jehovà es neguen a rebre transfusions sanguínies. Aquesta negativa afecta tant la sang completa com cadascun dels elements bàsics que la componen: glòbuls vermells, glòbuls blancs, plaquetes i plasma. En canvi, consideren que és una qüestió de consciència acceptar o rebutjar fraccions mínimes de sang com factors de coagulació, solucions d'hemoglobina, interferons i factors de cicatrització de les ferides obtinguts a partir de plaquetes. Finalment, els testimonis poden accedir que se'ls facin autotransfusions sempre que la sang no passi per un procés d'emmagatzematge.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

Algunes persones desitjaran rebre acompanyament espiritual.

BUDISME

El budisme es fonamenta en els ensenyaments que va transmetre Siddharta Gautama, Buda, entre els segles vi i v aC. Nascut a la ciutat de Lumbini (actual Nepal), es diu que va ser un príncep ric que es va transformar en un asceta després de conèixer el patiment al qual s'enfrontaven els humans. Després d'un llarg període de meditació, va arribar a la il·luminació (alliberament del patiment), moment a partir del qual es va dedicar a la difusió dels seus coneixements, especialment per la zona del nord-est de l'Índia.

En l'actualitat, el budisme acull escoles doctrinals d'orientació molt diversa, tot i que podem identificar tres grans corrents budistes:

- Theravada: és el corrent més antic del budisme i sobretot està estès pel sud-est asiàtic. De vegades, també és anomenat *Hinayana*. Considera que la saviesa només s'aconsegueix a través de la meditació individual i, per això, considera que l'ideal de persona és l'*arhat*, el deixeble que per ell mateix intenta arribar al nirvana (alliberament de tot dolor i absència de tot sentit d'individualitat). El camí per arribar a la il·luminació és una tasca a la qual hom s'hi ha de dedicar a temps complet. Per aquesta raó, la millor vida possible per tal d'arribar a la il·luminació és la del monjo.

- Mahayana: aquest corrent va aparèixer en el segle I dC, i fonamentalment s'ha estès per la Xina, el Japó, Corea i Vietnam. Segons aquest corrent, per tal d'arribar al nirvana, la qualitat fonamental que hom ha de desenvolupar és la compassió. El destí de l'individu està vinculat amb el de tota la resta d'éssers vius; aquests no es poden dividir, de manera que cal que hom aprengui a sentir una profunda preocupació pel patiment dels altres. El seu ideal del savi l'encarna la figura del *bodhisattva*, en el qual saviesa i compassió caminen de manera paral·lela.

- Vajrayana: corrent que es desenvolupa dins del budisme Mahayana a partir del segle III dC. També s'anomena *budisme tibetà*, ja que és bàsicament a la zona del Tibet on sobreviu aquest corrent del budisme. Aquest corrent parteix de la idea que el millor sistema per tal de disciplinar la nostra ment i d'arribar a la il·luminació és seguir els tantres, uns textos que tracten temes com la mística, les pràctiques de meditació i els rituals.

El budisme és la quarta religió en nombre de seguidors arreu del món. Entre els budistes que hi ha a Catalunya, n'hi ha tant d'originaris de l'Extrem Orient com molts d'altres que són catalans d'origen i que n'han iniciat la pràctica a Catalunya.

Doctrina

La base de la doctrina budista es troba en el discurs de les *quatre nobles veritats*, pronunciat pel mateix Buda. Segons aquest discurs:

- La vida és essencialment patiment.
- El patiment prové del desig.
- Hom pot alliberar-se del patiment bo i transcendent el desig.
- Per alliberar-se del patiment cal seguir el *noble camí dels vuit passos*, segons els quals cal:

1) Coneixement correcte: cal adonar-se del caràcter mutable de totes les coses que ens envolten.

2) Intenció correcta: els actes han d'orientar-se a la recerca de la màxima saviesa.

3) Paraules correctes: cal parlar reflexivament, evitant les mentides i usant un llenguatge conciliador.

4) Acció correcta: cal seguir una conducta moral correcta, no s'ha de ferir altres éssers i no s'ha de prendre el que no és propi.

5) Ocupació correcta: la forma en què hom es guanya la vida no pot anar en contra dels principis morals propis.

6) Esforç correcte: cal esforçar-se de manera intel·ligent.

7) Atenció correcta: cal intentar aconseguir una atenció mental contínua.

8) Concentració o meditació correcta: cal aprendre tècniques de meditació, fonamentals per a l'alliberament de l'esperit.

El budisme postula que aquestes són les recomanacions que cal seguir per arribar al *nirvana*, l'extinció del patiment i l'alliberament del cicle de renaixements al qual, segons la doctrina budista, està sotmès l'ésser humà. El *karma* és allò que determina el destí dels humans en les vides següents; aquest concepte fa referència en darrer terme a la llei de causa i efecte segons la qual les accions de cadascú tenen conseqüències en el futur. El karma condiona si la persona arriba a l'alliberament, al nirvana, o bé si roman en el *samsara*, la roda de renaixements.

S'ha afirmat que el budisme és una religió a-tea (sense Déu), ja que Buda no parla de Déu. Alguns autors interpreten que aquest fet és un signe de respecte a la divinitat.

Llibres sagrats i textos fonamentals

No hi ha un únic text reconegut per totes les escoles budistes. Du-

rant segles, els ensenyaments de Buda es van transmetre de manera oral fins que, al voltant de l'any 250 aC, aquests van quedar fixats en el cànnon pali o Tripitaka.

El Tripitaka és l'únic text de referència per al corrent Theravada. El Mahayana, en canvi, reconeix també centenars d'altres obres.

Per al budisme tibetà, les obres bàsiques són el Kanjur, que es respon, a grans línies, amb el Tripitaka, i el Tanjur, que inclou un recull de sutres (textos que recullen els ensenyaments del Buda històric) i tan-tres (textos anònims de caràcter esotèric), així com extensos comentaris del Kanjur i un recull de literatura exeegètica i filosòfica.

Ritus més importants

Buda no va establir cap mena de cerimònia ni ritual religiós més enllà de la pràctica de la meditació individual. La conversió al budisme es duu a terme amb la *presa de refugi*, per la qual la persona assumeix la seva vinculació amb les Tres Joies: el Buda, el *dharma* (els ensenyaments de Buda) i la *sangha* (la comunitat budista).

Autoritats religioses i persones consagrades al culte

Tot i que en el budisme no hi ha pròpiament la figura d'un sacerdot, pren una gran importància la figura del mestre o guru, que en el cas del Tibet rep el nom de *lama*. Habitualment, aquests mestres són els encarregats de dirigir les meditacions i els rituals que es duen a terme, tot i que la seva presència no és sempre imprescindible.

Organització

No hi ha cap organització que agrupi tots els budistes del món. Fonamentalment, els budistes creen organitzacions de centres al voltant d'un determinat mestre.

A Catalunya hi ha, des de l'any 2007, la Coordinadora Catalana d'Entitats Budistes, que agrupa centres i organitzacions de corrents i de tradicions budistes diferents.

Celebracions específiques

El calendari de festivitats budistes varia molt entre els diversos corrents. A Catalunya, podríem dir que la festivitat més important celebrada pel conjunt de comunitats dels diferents corrents és el Dia de Buda (Vesak), que acostuma a celebrar-se al maig i on es commemora el naixement, la il·luminació i la mort de Buda.

Prescripcions alimentàries

En el budisme, arran del precepte segons el qual cal abstenir-se de matar qualsevol ésser viu, el vegetarianisme és un costum molt estès, tot i no ser una prescripció.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- Els rituals o pràctiques que duen a terme els budistes varien molt en funció del corrent a què estan vinculats, però el que és més habitual és que facin meditacions o recitacions de sons o frases sagrades anomenats *mantras*. Per això, és possible que sol·licitin espais per fer les meditacions diàries i també cremar encens o espelmes. A més, els pacients poden demanar tranquil·litat per poder meditar, especialment durant una crisi.

- Molts budistes desitjaran tenir a l'abast imatges religioses, rosaris, cordons de protecció i altres objectes rituals.

- En alguns casos, els usuaris budistes poden negar-se a prendre

analgèsics com a conseqüència de la importància que donen a tenir consciència de tota l'experiència vital. No és, doncs, perquè desitgin patir, sinó perquè prefereixen tenir la claredat de consciència que alguns medicaments poden enterbolir.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

- Durant els últims moments de la vida, és habitual que es recitin determinats textos sagrats budistes.

- Entre molts budistes és apreciat conservar la consciència en el trànsit cap a la mort, de manera que poden renunciar a determinats tractaments pal·liatius.

- Després de la defunció, moltes famílies budistes acostumen a fer una meditació al costat del cos del difunt.

- En la majoria dels casos, els pacients budistes demanaran que el cadàver no sigui tocat durant el màxim temps possible (de manera ideal, durant 72 hores) ja que creuen que l'esperit no es desvincula del cos en el moment de la mort física i, per això, cal deixar-li temps per abandonar l'organisme de manera adient.

ESGLÉSIES ORTODOXES

L'Església ortodoxa és el conjunt de les esglésies cristianes fidels als set primers concilis ecumènics (trobadres de bisbes de tota l'Església entre els anys 325 i 787 de la nostra era), en comunió entre si i que atorguen una primàcia d'honor a Constantinoble.¹⁶

Les esglésies ortodoxes són les continuadores dels apòstols en la part oriental de l'Imperi romà. A partir dels quatre patriarcats històrics d'Orient (Constantinoble, Alexandria, Antioquia i Jerusalem), el cristianisme ortodox es va anar estenent per l'Àsia Menor i per l'Europa de l'Est. A partir del segle v, va començar una progressiva separació amb l'Església romana (catòlica), que es va consumir en cisma el 1054. A partir de la caiguda de Bizanci en mans dels turcs, l'Església es va conformar en múltiples esglésies autocèfales, és a dir, independents les unes de les altres, però amb la mateixa fe i en comunió entre si.

Doctrina

Els cristians ortodoxos creuen en un Déu únic que és Pare, Fill i Esperit Sant, i que ha estat revelat per Jesús, el Crist, el Fill de Déu. La doctrina ortodoxa es troba resumida en el credo (professió de fe) niceo-constantinopolità (és a dir, el credo resultant de la doctrina expressament definida pels concilis ecumènics de Nicea i de Constantinoble). El conjunt de la doctrina va quedar fixat en els set primers concilis ecumènics, que són comuns amb l'Església catòlica romana.

16 - *Ortodoxia* significa 'doctrina recta, veritable'. Si bé totes les esglésies es consideren a si mateixes veritables, les Esglésies ortodoxes es qualifiquen així a si mateixes perquè no han creat més doctrina que l'acceptada en els set primers concilis ecumènics, és a dir, aquells concilis que es van celebrar abans de la separació entre l'Església catòlica romana i les Esglésies ortodoxes.

Els assumptes que separen les esglésies ortodoxes i l'Església catòlica romana són principalment la discrepància sobre la supremacia universal de la jurisdicció del papa de Roma i la qüestió doctrinal del *filioque*.¹⁷

Llibres sagrats i textos fonamentals

Els textos de referència són l'Antic Testament i el Nou Testament, més els textos patrístics (dels pares de l'Església, és a dir, dels primers pensadors cristians).

Ritus més importants

Encara que les esglésies ortodoxes reconeixen set sagraments o *misteris*, altres accions sacramentals completen la vida litúrgica de l'Església.

El baptisme es realitza per immersió total, i el segueixen els sagraments de crismació (confirmació) i d'eucaristia, que són administrats per un clergue. Els nens reben el baptisme i la crismació quan són petits, i això els permet participar en l'eucaristia.

L'acte central de l'Església ortodoxa és la celebració de la divina litúrgia (eucaristia), la qual s'acostuma a dur a terme dissabtes i diumenges. Se celebra en les llengües vernacles, encara que algunes esglésies prefereixen utilitzar les llengües litúrgiques clàssiques.

La veneració d'icones (imatges pintades de Jesucrist, de la Mare de Déu, d'un sant, especialment entre els orientals) té un paper important en el culte ortodox, fins a esdevenir un tret distintiu, i les oracions a la Mare de Déu i als sants enriqueixen els textos litúrgics.

17 - L'Església llatina va incorporar al credo l'expressió *filioque* ('i del Fill') per dir que l'Esperit Sant procedeix del Pare i del Fill, expressió que, en el segle xi, fou clarament rebutjada pel patriarca de Constantinoble M. Cerulari.

Autoritats religioses i persones consagrades al culte

Les esglésies ortodoxes són d'àmbit jurisdiccional, i la principal autoritat depèn del reconeixement que tingui cada Església per part de les altres. Habitualment, la principal autoritat és un patriarca –títol de dignitat concedit als bisbes d'algunes esglésies importants– (és el cas de Constantinoble, Moscou, Romania, Sèrbia, Bulgària, etc.), però en altres casos poden ser exarques –jerarques que governen un exarcato o territori administratiu de les esglésies ortodoxes– o, per exemple, l'arquebisbe d'Atenes per a l'Església grega.

Els preveres presideixen la divina litúrgia i poden administrar la majoria de sagraments. Els homes casats poden accedir al presbiterat, i els bisbes procedeixen de l'estament monàstic.

Organització

Les esglésies ortodoxes estan organitzades al voltant de diversos patriarcats i esglésies autocèfals: Constantinoble, Alexandria, Antioquia, Jerusalem, Moscou, Sèrbia, Romania, Bulgària, Geòrgia, Ucraïna, etc.

Les diferents esglésies ortodoxes són independents, malgrat que els patriarques es reuneixen en concili, i totes atorguen una primacia d'honor al patriarca de Constantinoble.

Les esglésies ortodoxes tenen una estructura jeràrquica, de manera que els diaques i preveres estan sota l'autoritat del seu bisbe.

A Catalunya, hi trobem parròquies pertanyents a diversos patriarcats.

Celebracions específiques

Les esglésies ortodoxes no es regeixen totes pel mateix calendari. Algunes es regeixen exclusivament pel calendari julià (calendari instituint per Juli Cèsar), mentre que n'hi ha d'altres que es regeixen pel calendari

julià per a les festes mòbils (com la Gran Quaresma, la Pasqua i la Pentecosta) i pel calendari gregorià (instituint pel papa Gregori XIII) per a les festes fixes.

El calendari julià va ser el vigent fins que el papa Gregori XIII el va reformar. El calendari gregorià s'ha anat adoptant com a calendari civil, com és el cas del nostre país des del 1582. Actualment, la diferència entre els dos calendaris és de tretze dies, però, amb els segles, aquesta distància creix.

En conseqüència, tots els ortodoxos celebren Nadal el 25 de desembre, però els eslaus (russos, ucraïnesos, etc.) es refereixen al 25 de desembre del calendari julià, que equival al 7 de gener del calendari gregorià. En canvi, els grecs, búlgars, romanesos i la majoria d'ortodoxos en la diàspora es regeixen pel calendari gregorià.

La festa principal de l'any és la Pasqua, que, pel fet de ser una festa mòbil, canvia cada any, i de vegades s'esdevé abans, el mateix dia o després que el dia de Pasqua per a l'Església catòlica. També són festes mòbils la Gran Quaresma (que precedeix la Pasqua) i la Pentecosta. En canvi, són festes fixes Nadal i la Petita Quaresma (quarantena abans de Nadal).

Prescripcions alimentàries

Els ortodoxos celebren diversos períodes de dejuni durant l'any, però cal tenir en compte que infants, ancians i malalts n'estan exempts.

Els períodes de dejuni i d'abstinència principals (de carn, de peix, d'ous i de productes làctics) són tots els dimecres i divendres de l'any, més les vigílies de les dotze grans festes, més la Petita Quaresma (quarantena abans de Nadal), la Gran Quaresma (quarantena abans de Pas-

qua), la Quaresma dels Apòstols (una setmana abans de Sant Pere) i la Quaresma de la Mare de Déu (primera quinzena d'agost).

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- És possible que els pacients ortodoxos vulguin combregar periòdicament amb pa i vi. Aquest ritual ha d'anar precedit de la confessió per part d'un sacerdot ortodox.

- Alguns pacients voldran tenir a l'abast objectes amb significat religiós, especialment icones.

- És possible que alguns pacients sol·licitin espais per fer la pregària.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

Algunes persones desitjaran rebre la unció dels malalts per part d'un sacerdot abans de morir.

HINDUISME

L'origen de l'hinduisme se situa al voltant de l'any 2500 aC. L'hinduisme agrupa un conjunt de creences i de pràctiques de característiques molt diverses, i és la tercera religió en nombre de seguidors arreu del món. A Catalunya, entre els practicants de l'hinduisme, hi ha tant un important col·lectiu d'immigrants indis com nombrosos catalans d'origen.

Doctrina

L'enorme complexitat i riquesa internes de l'hinduisme fa que sigui difícil identificar una única doctrina que defineixi aquesta religió. Malgrat això, podem assenyalar algunes creences que comparteixen de manera generalitzada tots els grups hinduistes:

- L'univers està ordenat segons el *dharma*, un ordre d'origen diví que abasta qüestions de tipus ètic, social i cosmològic.

- L'existència de cada ésser humà està marcada pel seu *karma*, que pot ser més o menys pur en funció de quines hagin estat les seves accions (i les dels seus predecessors) en les seves vides anteriors.

- En morir, el cos humà desapareix, però no així l'*atman*, l'essència espiritual d'origen diví. El destí d'aquesta està lligat a l'estat del karma, de manera que, si no és prou pur, l'ànima tornarà a reencarnar-se en un nou organisme. Així, entra en el *samsara*, la roda de reencarnacions en la qual es troben tots els éssers del món físic. En canvi, si el karma és pur, l'ànima aconseguirà alliberar-se d'aquesta roda de reencarnacions i arribarà al *moksa*, l'estat d'unió amb la divinitat o el descobriment de la pròpia identitat eterna i no dual, segons les diferents escoles.

- Els rituals religiosos tenen com a objectiu fonamental la purificació del karma.

- El món evoluciona cíclicament: el temps està dividit en *kalpas*, que són cadascun dels períodes que hi ha entre la creació i la destrucció del món. Dins de cada kalpa es produeixen quatre edats o *yugas*, i l'època actual es troba en una edat de *kali-yuga*, una època de dolor i destrucció.

L'hinduisme reconeix l'existència d'una llarga llista de divinitats, malgrat que alguns corrents teològics assenyalen que en realitat totes aquestes divinitats no són més que emanacions d'una única deïtat suprema o Isvara. Entre totes aquestes divinitats destaquen Brahma (el déu creador de l'univers), Vixnu (encarregat de la conservació) i Xiva (déu de la destrucció de l'univers). És també molt important la deessa, Devi o Shakti, amb molts rostres i noms, com Durga, Parvati, Sarasvati, etc. Aquestes divisions entre deïtats han donat lloc a diferents escoles religioses.

Llibres sagrats i textos fonamentals

En general, hom divideix les obres sagrades de l'hinduisme en dos grups:

- Sruti: correspon a un grup d'obres que han estat escoltades en estat de meditació per alguns savis, els quals les han donades a conèixer a la resta de la humanitat. Entre aquestes obres hi ha els llibres següents: Veda, Upanisad, Brahmana i Aranyaka.

- Smrti: és un grup de textos que hom considera que han estat elaborats sota inspiració divina, però sense la mateixa autoritat que els textos sruti. Els principals títols de la literatura smrti són: Mahabharata, Ramayana i Purana.

Ritus més importants

No hi ha unes cerimònies úniques que tots els hinduïstes segueixin de manera unitària; cada grup estableix les pràctiques rituals que consi-

dera més adequades en funció de les seves característiques. Alguns dels rituals que es duen a terme són:

- Mantres: recitació de determinades fórmules sagrades (normalment en sànscrit) considerades plenes d'energia divina.

- Puja: ofrena d'aliments, flors, encens o diners a la imatge d'una divinitat.

- Altres ritus relacionats amb les imatges de les divinitats (rentar-les, treure-les en processó, guarnir-les, etc.)

- Bhajan: cant ritual dedicat a la divinitat.

- Meditacions: els hinduistes practiquen diferents formes de meditació: alguns reciten mantras interiorment, d'altres intenten mantenir la ment en silenci, sense pensar en res.

- Tantres: apareixen a partir del segle VI aC. Es considera que permeten, per mitjà de visualitzacions o de cants, desenvolupar certes capacitats.

A més, l'hinduisme també ha donat lloc al *iyoga*, un conjunt de tècniques psicofisiològiques destinades a aconseguir l'experiència de l'alliberament, conjunt de tècniques que s'ha fet enormement conegut a les nostres latituds.

Autoritats religioses o persones consagrades al culte

En l'hinduisme, la figura del guru o mestre té un paper central. El mestre s'encarrega d'orientar la vida espiritual del creient i li proposa les pràctiques que considera més adequades en cada moment.

Organització

Generalment, els hinduistes s'agrupen al voltant de la figura d'un guru, a partir de la qual es generen diferents organitzacions. No hi ha cap òrgan que coordini els hinduistes mundialment. A Catalunya, hi ha diverses entitats d'inspiració hinduista, que actuen de manera independent i sovint sense tenir contacte entre si.

Celebracions específiques

Les festivitats hinduistes poden variar molt en funció de la comunitat, la tradició de cadascú o la zona geogràfica d'origen. Tanmateix, algunes de les festivitats més importants són el Holí, o celebració de la primavera, que té lloc al voltant del mes de març, i la Dipavali, o festa de la Llum, que escau cap a l'octubre i és la festa d'adoració de la deessa Lakxmi i dels déus Rama i Krixna. Durant aquesta festivitat hom acostuma a il·luminar les cases amb petites llànties, fet que ha acabat donant nom a la festa. Ambdues festivitats segueixen el calendari lunar.

Prescripcions alimentàries

Els hinduistes no mengen vedella i molts són ovolacteovegetarians, és a dir, rebutgen el consum de carn i d'ous i s'alimenten de vegetals, de llet i dels seus derivats. Tenen prohibit el consum d'alcohol i, sovint, mostren reticències a l'hora de consumir alls, cebes, alguns tipus de bolets, te i cafè.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- És habitual que els pacients hinduistes recitin petits sons o frases sagrades anomenades *mantras* i que facin cants rituals. La meditació també és una pràctica habitual. Per això, els pacients hinduistes poden sol·licitar espais per fer les meditacions diàries.

- Alguns pacients hinduistes desitjaren tenir a l'abast imatges d'algunes divinitats.

- Per demostrar que estan casades, moltes dones hinduistes porten un rosari que no es treuen mai al llarg de la seva vida. Igualment, moltes dones porten el bindi, un punt que es dibuixa al front i que és considerat una forma de protecció de la família. També hi ha hinduistes, en general, que empren talismans com a garantia del propi guariment i dels quals no volen despendre's en cap moment. Cal tenir en compte aquests elements a l'hora de sotmetre les dones a intervencions quirúrgiques.

- Per algunes persones hinduistes, especialment les que són originàries de l'Índia, hi ha una norma cultural que designa la mà dreta per a les tasques "netes", com menjar, i la mà esquerra per a les "brutes", com anar al bany. El personal mèdic i d'infermeria ho poden tenir en compte a l'hora d'obstaculitzar, o no, la mà o el braç d'un pacient.

Preceptes i costums en el moment del naixement

- Alguns hinduistes consideren que les primeres paraules que ha de sentir un infant després de néixer són mantres. Per això és habitual que el pare s'acosti a l'orella de l'infant i li xiuxiuegi unes paraules.

- És un costum molt estès donar al nadó una mica de mel durant les seves primeres hores de vida.

- En el cas de les nenes, sovint se'ls posen uns punts de pols de colors al front i als lòbuls de les orelles. De vegades també es poden dibuixar altres petites marques a la cara del nadó com a forma de protecció.

- Molts hinduistes pretenen retardar la decisió del nom definitiu de l'infant fins a uns dies després del naixement.

Preceptes i costums al final de la vida

- Entre molts hinduïstes, el moment de la mort acostuma a estar acompanyat per la recitació de mantres i cants rituals per part de la família i els amics.

- Els moments anteriors a la mort poden anar acompanyats de diversos rituals. També és habitual que s'encenguin espelmes al costat del pacient, que se li donin diners perquè els toqui o que se li ofereixi aigua del Ganges per beure.

- Després de la defunció el cos del difunt sol ser tapat amb una tela.

- Hi ha col·lectius hinduïstes que desitgen posar el cos del difunt a terra tan aviat com sigui possible per tal de simbolitzar el retorn del difunt a la terra.

- En algunes ocasions es col·loquen fulles de determinades plantes a la boca del difunt.

- És habitual que les persones hinduïstes vulguin rentar el cos del difunt completament. Tot i que aquest és un ritual que s'acostuma a fer als domicilis particulars, és possible que els familiars d'algun pacient sol·licitin un espai on poder rentar el cadàver.

ESGLÉSIA ADVENTISTA DEL SETÈ DIA

L'Església Adventista del Setè Dia és una organització cristiana creada l'any 1863 als Estats Units d'Amèrica i que té l'origen en el moviment religiós mil·lenarista iniciat per William Miller i continuat per Hellen White. En l'actualitat, el nombre d'adventistes que hi ha a Catalunya supera els 1.500 membres. Al món, el nombre d'adventistes supera els quinze milions de membres batejats.

El terme *adventista* prové del fet que una qüestió central en la doctrina de l'Església Adventista del Setè Dia és la “segona vinguda” de Crist a la Terra. És aquest èmfasi en la vinguda (adveniment) del Senyor el que acaba donant nom a aquesta Església, nom que destaca també l'observança del descans sabàtic, que rememora el descans del Creador, el setè dia de la creació.

Doctrina

En termes generals, la doctrina de l'Església Adventista és molt similar a la de les esglésies sorgides de la reforma protestant del segle XVI. Hi ha, però, algunes diferències significatives quant a la comprensió de les Sagrades Escripures:

- Negació de la immortalitat de l'ànima i de l'existència de l'infern. El retorn a la vida només es produirà en el moment de la segona vinguda de Crist a la Terra.

- L'observança del dissabte com a dia de repòs i d'adoració. Per als adventistes, el dissabte comença el divendres quan es pon el sol i finalitza quan es pon el sol el dissabte.

- La creença en un santuari celestial on Jesucrist atén i intercedeix per la humanitat en diferents fases, la darrera de les quals va començar l'any 1844. L'obra de redempció (salvació per mitjà de la passió i mort

de Jesucrist) serà completada quan Crist torni a la Terra.

- Pràctica del delme, és a dir, donació voluntària a l'Església d'una desena part dels ingressos.

Llibres sagrats i textos fonamentals

Per als adventistes, l'única font d'autoritat i de revelació és la Bíblia. Tanmateix, també confereixen molta importància a les obres de Hellen White, entre les quals cal destacar *El camí a Crist* i la sèrie *El conflicte dels segles*.

Ritus més importants

Els adventistes acostumen a reunir-se dos cops en el transcurs d'una setmana:

- Reunió d'oració: se celebra habitualment el divendres a la nit. Inclou cant d'himnes, una predicació i oracions públiques que els fidels diuen en veu alta.

- Culte d'adoració: es duu a terme el dissabte a mig matí. Inclou cants congregacionals, oració, lectures bíbliques, ofrenes dels fidels i predicació. Aquest culte va precedit de l'escola sabàtica, on s'estudia la Bíblia en petits grups de totes les edats.

Els ritus més importants són:

- El baptisme: es realitza per immersió quan el creient ho demana.

- La santa cena: se celebra un cop cada tres mesos durant el culte d'adoració. Va precedida pel lavatori de peus entre els fidels. Durant la santa cena, els fidels comparteixen els símbols del pa (sense llevat) i del vi (suc de raïm).

Autoritats religioses i persones consagrades al culte

Cada església o congregació està dirigida per un consell, del qual formen part el pastor (presideix el consell), els ancians, el primer diaca i els directors dels diferents departaments.

Les funcions que aquests realitzen són les següents:

- Pastor: és el principal responsable de l'església local i s'encarrega de dirigir els cultes.

- Ancians: dirigents escollits per la comunitat entre els membres de més antiguitat o entre aquells als quals s'atribueix una vàlua especial. Col·laboren amb el pastor en el desenvolupament de les seves tasques.

- Diaques: s'encarreguen de tenir cura del temple, conèixer les incidències que afecten els membres de l'església, donar ajuda als necessitats, etc.

- Directors de departaments: coordinen les tasques assignades a cada departament. Els departaments més importants són: secretaria, tresoreria, escola sabàtica, societat de joves, menors, família, etc.

Organització

L'òrgan central de direcció de l'Església Adventista és l'Associació General, que té la seu a Washington i que està formada per un president i un consell executiu escollit cada cinc anys. Les diferents comunitats d'arreu del món s'agrupen en els àmbits continental, estatal i, en ocasions, regional. Amb tot, a dia d'avui no hi ha cap òrgan que formalment agrupi i coordini les esglésies adventistes de Catalunya.

Celebracions específiques

Els adventistes tenen establert el dissabte (específicament, des de

la posta de sol del divendres fins a la posta de sol del dissabte) com a dia de descans. És també el dia en què duen a terme els actes religiosos principals.

Prescripcions alimentàries

Els adventistes segueixen les prescripcions alimentàries descrites en el Levític, 11, que, entre d'altres, prohibeixen el consum de porc, conill, marisc, etc. Un nombre molt significatiu d'adventistes segueixen la recomanació de fer una dieta a base d'ous, llet i vegetals. Els adventistes són contraris al consum d'alcohol, tabac i drogues en qualsevol de les seves formes.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

Aproximadament un dissabte de cada trimestre, els adventistes celebren el sant sopar amb pa sense llevat i suc de raïm. Per això és possible que algun pacient adventista expressi la voluntat de celebrar el sant sopar.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

Algunes persones desitjaran rebre acompanyament espiritual.

ESGLÉSIA DE JESUCRIST DELS SANTOS DELS DARRERS DIES

L'Església de Jesucrist dels Sants dels Darrers Dies va ser organitzada als Estats Units l'any 1830 per Joseph Smith Jr. Els membres d'aquesta Església són coneguts popularment com a *mormons*¹⁸ o *sants dels darrers dies*. En l'actualitat aquesta Església compta amb més de 6.000 membres a Catalunya.

Doctrina

Alguns dels postulats bàsics de l'Església dels Sants dels Darrers Dies són:

- La creença en la Trinitat (Déu Pare, Fill i Esperit Sant).
- La revelació divina contínua de Déu a profetes i apòstols.
- Les famílies poden ser eternes.¹⁹
- El mil·lenarisme o creença en la segona vinguda de Crist.

Llibres sagrats i textos fonamentals

La doctrina de l'Església dels Sants dels Darrers Dies es fonamenta en la Bíblia i en el *Llibre de Mormó*, considerat un altre testament de Crist. Aquesta obra narra l'arribada a Amèrica, en primer lloc, d'un grup de persones que havien participat en la construcció de la Torre de Babel (aproximadament l'any 2200 aC) i, posteriorment, d'un grup

18 - Mormó és un dels considerats profetes americans per l'Església de Jesucrist dels Sants dels Darrers Dies, al qual s'atribueix l'autoria del *Llibre de Mormó*. Posteriorment, el seu nom s'ha emprat per fer referència als membres d'aquesta Església.

19 - Els matrimonis poden perdurar més enllà de la mort com a tals, sempre que, a més de casar-se per "matrimoni ordinari" hagin realitzat el ritual del "matrimoni segellat", que permet la unió de la parella després de la mort. El matrimoni segellat es pot dur a terme després de la mort física de la parella, segellant el matrimoni de manera pòstuma. De manera similar, el "baptisme pels morts" permet que els membres de l'Església bategin els seus avantpassats. En aquest sentit, es pot afirmar que, segons aquesta doctrina, les famílies poden ser eternes.

de jueus encapçalats per Lehi (aproximadament l'any 600 aC). També narra la visita de Crist a Amèrica després de la seva resurrecció, l'elecció de dotze apòstols i l'establiment de la seva Església.

Ritus més importants

Cada diumenge se celebra la reunió sacramental, que consta fonamentalment de dues parts: una de dedicada a l'aprenentatge de l'Evangeli i l'altra, a la celebració del sant sopar, amb pa i aigua.

Setmanalment, també es duen a terme diverses reunions paral·leles, en funció del sexe i de l'edat, on es proporciona ensenyament religiós i s'organitzen diverses tasques socials i lúdiques, entre d'altres.

Autoritats religioses i persones consagrades al culte

Hi ha dos tipus de sacerdots:

- Sacerdots d'Aaron: tenen potestat per distribuir el sant sopar, preparar-lo, beneir i batejar.

- Sacerdots de Melquisedec: a part de les tasques dels sacerdots d'Aaron, també poden realitzar la unció dels malalts, l'oració de guia i benedicció de consolació i la confirmació.

Organització

A escala mundial, l'Església està dirigida per un president i dos consellers (que constitueixen la Primera Presidència) i el Consell dels Dotze Apòstols. Les directrius establertes per aquests òrgans es porten a la pràctica a través dels anomenats *grups dels setanta*. Els homes que es troben en aquests grups s'encarreguen de dirigir l'Església en una àrea o en un àmbit més general. En tot cas, la tasca consisteix a aplicar sobre el terreny les decisions dels dotze apòstols i de la Primera Presidència.

Territorialment, l'Església s'organitza en estagues (circumscripcions), cadascuna de les quals agrupa de 2.000 a 4.000 membres aproximadament i està dirigida per un president d'estaca i dos consellers. Cada estaca està composta per un mínim de cinc barris i cada barri, dirigit per un sacerdot d'Aaron, al qual anomenen *bisbe*. També hi ha unitats més petites, anomenades *branques*, que actuen sota la direcció d'un president de branca.

A Catalunya, hi ha tres estagues: la de Barcelona, la de l'Hospitalet de Llobregat i la de Lleida.

Celebracions específiques

Les festivitats principals que commemoren els mormons a Catalunya són Nadal i Setmana Santa. A més, dos cops l'any, durant els mesos d'abril i d'octubre, es duen a terme les “conferències generals” de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Darrers Dies, durant les quals l'Església retransmet missatges a tot el món a través d'un canal de televisió per satèl·lit i també per Internet.

Prescripcions alimentàries

L'Església de Jesucrist dels Sants dels Darrers Dies té un “codi de salut” que aconsella l'abstenció de productes que generen addicció (cafè, alcohol, te, tabac i drogues en general).

A més, els membres d'aquesta Església dejunen el primer diumenge de cada mes, però no ho fan els infants, les dones embarassades, els malalts ni la gent gran.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- Els membres de l'Església solen celebrar setmanalment el sant sopar amb pa i aigua. Per aquest motiu és probable que hi hagi pacients que expressin la voluntat de celebrar el sant sopar, per la qual cosa és necessària la visita d'un sacerdot de l'Església.

- És habitual que dediquin part del seu temps a l'estudi de les Escriptures Sagrades i a fer oracions.

- Algunes persones ingressades en un centre hospitalari poden demanar que els sigui impartida la "benedicció de salut". Aquest ritual consisteix bàsicament a estendre una petita quantitat d'oli beneït sobre el front o el cap de la persona i a recitar determinades paraules i benediccions per part del sacerdot, alhora que es duu a terme la imposició de mans.

- Alguns mormons acostumen a fer servir una roba interior específica que els recorda les promeses que han fet a Déu. Per això és probable que durant l'ingrés hospitalari sol·licitin fer ús d'aquesta roba.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

- És possible que durant els moments anteriors a la mort hi hagi persones que vulguin que se'ls imparteixi la benedicció de salut.

- Després de la defunció, alguns membres de l'Església poden demanar vestir el difunt amb un hàbit determinat.

FE BAHÁ'Í

La Fe bahá'í és la religió dels seguidors de Bahá'u'lláh, el qual, en el segle XIX, es va proclamar missatger de Déu per a aquesta època.

Els bahá'ís creuen en la unitat de Déu, la unitat i unicitat de les religions i la unitat de la humanitat.

Al món hi ha més de sis milions de bahá'ís. A Catalunya, actualment són al voltant d'un miler.

Doctrina

Podem resumir la doctrina bahá'í a partir dels cinc principis següents:

- La unitat de Déu, la unitat de la religió i la unitat de la humanitat constitueixen els tres principis bàsics de la Fe bahá'í.

- Déu roman incognoscible en la seva essència. No obstant això, la seva paraula es dona a conèixer a través dels seus missatgers escollits.

- Déu és un, encara que la humanitat l'ha anomenat amb diferents noms.

- Déu ha revelat la seva paraula en cada període de la història a través d'éssers escollits, que els bahá'ís anomenen *missatgers de Déu*. Buda, Zoroastre, Abraham, Moisès, Jesús i Muhàmmad, entre d'altres, han estat manifestacions de Déu.

- Bahá'u'lláh és la manifestació de Déu per a la nostra època.

Així mateix, els bahá'ís reconeixen una sèrie de principis entre els quals podem destacar: la unitat de la humanitat; la igualtat de l'home i

de la dona; l'eliminació dels prejudicis; l'eliminació de la riquesa i de la pobresa extremes; la investigació independent de la veritat; l'educació universal; la tolerància; l'harmonia entre la ciència i la religió, i l'elecció d'un idioma internacional.

Llibres sagrats i textos fonamentals

El llegat literari de Bahá'u'lláh inclou més de cent obres. Possiblement, els seus dos títols més destacats són el *Kitab-i-Aqdas* ('El llibre més sagrat') i el *Kitab-i-Iqan* ('El llibre de la certesa'). En el primer, s'hi descriuen les lleis que regeixen la Fe bahá'í, mentre que el segon és una exposició dels ensenyaments essencials sobre la naturalesa de Déu i de la religió.

Algunes altres obres especialment venerades són *Les paraules ocultes* i *Les set valls*.

Ritus més importants

Els bahá'ís dediquen diàriament un espai a l'oració. No obstant això, poden triar entre tres pregàries:

- Una oració curta: consisteix en una petita estrofa i s'ha de recitar cada migdia.
- Una oració mitjana: s'ha de recitar al matí, al migdia i al vespre. És acompanyada de diversos gestos i postures.
- Una oració llarga: s'ha de recitar un cop al dia, en el moment en què el fidel consideri més adequat. Cal fer també una sèrie de postures corporals.

Autoritats religioses o persones consagrades al culte

La Fe bahá'í no té persones consagrades al culte, sinó que les acti-

vitats de les comunitats bahá'ís estan regulades i supervisades per les institucions bahá'ís, especialment per les assemblees espirituals locals. Ningú no es dedica al proselitisme, perquè és una pràctica prohibida.

Organització

L'organització de la comunitat bahá'í s'estructura al voltant de dos tipus d'institucions. El primer tipus està format per institucions elegides democràticament destinades a prendre decisions respecte a la vida i als objectius de la comunitat, institucions com la Casa Universal de la Justícia i les assemblees espirituals d'àmbit local i nacional. El segon tipus està format per institucions de caire consultiu, la funció de les quals és assegurar la unitat de la fe i encoratjar les comunitats. Aquestes institucions són el cos de consellers i el cos dels seus auxiliars.

Celebracions específiques

El calendari bahá'í està basat en l'any solar, dividit en 19 mesos de 19 dies. Una de les dates més destacades per a la comunitat és la celebració del *Noruz*, l'Any Nou bahá'í, celebrat el 21 de març (específicament des de la posta de sol del dia 20 fins a la posta de sol del 21), que, per als bahá'ís, representa el dia 1 del mes de Bahá. A més, la Fe bahá'í estipula vuit festivitats preceptives més, durant les quals no es pot treballar ni (els nens) anar a l'escola. Aquestes són: 21, 29 d'abril i 2 de maig, commemoració de la declaració pública per part de Bahá'u'lláh de la seva missió; 23 de maig, aniversari de la declaració del Báb (precursor de Bahá'u'lláh); 29 de maig, defunció de Bahá'u'lláh; 9 de juliol, martiri del Báb; 20 d'octubre, naixement del Báb, i 12 de novembre, naixement de Bahá'u'lláh.

Prescripcions alimentàries

A partir dels quinze anys, els membres de la Fe bahá'í practiquen un dejuni entre el 2 i el 20 de març consistent a no beure ni menjar

res entre la sortida i la posta de sol. A més, hi ha la prohibició de beure alcohol i de prendre drogues.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

No hi ha indumentària específica.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

És habitual que els membres de la comunitat bahá'í facin algunes pregàries al llarg del dia. Per dur a terme algunes d'aquestes oracions, s'orienten cap a l'est i prèviament es renten la cara i les mans. Per això és probable que alguns pacients demanin rentar-se abans de fer les oracions.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

Immediatament després de la mort, els membres de la comunitat bahá'í volen rentar el cos i embolcallar-lo amb un sudari. Per aquest motiu és possible que es facin requeriments d'espais per rentar el cadàver.

SIKHISME

La religió sikh va sorgir en el segle xv a la regió índia del Panjab i considera que Déu es va revelar al guru Nanak Dev Ji (1469-1539). Nanak va ser succeït per nou gurus més. El darrer d'aquests gurus, Gobind Singh, va establir com a guia etern i infal·lible de la comunitat sikh un llibre sagrat, anomenat *Guru Granth Sahib*, que fonamentalment recull un conjunt d'himnes i pregàries elaborats pels deu gurus sota la inspiració d'un únic esperit.

El sikhisme és la cinquena religió en nombre de seguidors arreu del món. Tot i que és una religió d'implantació recent, a Catalunya ja hi ha diversos milers de persones, pràcticament totes procedents de l'Índia, que se'n declaren seguidores.²⁰

Doctrina

Els postulats bàsics del sikhisme són:

- Creença en un Déu únic i totpoderós, d'aparença incognoscible per als humans.

- Aceptació de la idea de la reencarnació. Tanmateix, a diferència de l'hinduisme o del budisme, el sikhisme considera que els humans poden aconseguir l'alliberament de la roda de reencarnacions en el transcurs d'una sola vida.

- Creença en la llei del *karma*, allò que determina el destí dels humans d'acord amb les accions de cadascú en el passat.

- Idea que el "món sensible" (*maya*) no és tan sols una il·lusió, sinó una realitat on també s'hi pot copsar la imatge de Déu.

20 - Entre els sikhs és habitual donar indistintament els mateixos noms a nens i a nenes. Tanmateix, el nom es completa afegint-hi la partícula *Singh*, en el cas dels nens, i *Kaur* en el cas de les nenes. Les partícules *Singh* o *Kaur* no indiquen, per tant, la pertinença a una mateixa família.

Llibres sagrats i textos fonamentals

La doctrina sikh està recollida en un llibre sagrat anomenat *Guru Granth Sahib*. És considerat el guia etern i infal·lible de la comunitat sikh i, per tant, ningú no està autoritzat a introduir-hi cap mena de variació.

Ritus més importants

Els sikhs fan tres pregàries al llarg del dia (abans de l'alba, a la posta de sol i abans d'anar a dormir). El diumenge al matí solen celebrar una cerimònia llarga al temple sikh, anomenat *gurdwara*.

Autoritats religioses o persones consagrades al culte

En el sikhisme no hi ha cap figura semblant a la d'un sacerdot. El *granthi* és la persona que s'encarrega de llegir el *Guru Granth Sahib* al temple. Sovint també és qui s'encarrega de donar assistència religiosa als malalts en moments determinats.

La màxima autoritat de la comunitat sikh correspon al *jathedar*, la persona que s'ocupa de l'*Akal Takht* o 'tron etern', un temple situat a la ciutat d'Amrítzar (Panjab, Índia).

Organització

No hi ha una estructura jeràrquica que organitzi els sikhs que es troben arreu del món. Malgrat que en determinades àrees hi ha associacions de temples que han esdevingut molt poderoses, en principi, cada *gurdwara* és plenament independent. Internament, cada *gurdwara* sol organitzar-se mitjançant una junta directiva amb un president, els càrrecs de la qual no necessàriament han de desenvolupar funcions religioses.

Celebracions específiques

Els sikhs tenen el seu calendari propi, el *Nanakshahi*. A partir

d'aquest calendari determinen les seves festivitats; en destaca la festa del naixement del seu fundador, el guru Nanak, a mitjan novembre; la festa de Baisakhi (13 o 14 d'abril), que commemora la creació del *khalsa*, un orde religiosomilitar sikh, i la *Divali* (octubre-novembre), que rememora l'alliberament d'un guru sikh del seu captiveri. En aquestes jornades, es reparteix als temples un pastís ritual anomenat *karah pras-had*, tal com es fa en altres ocasions.

Prescripcions alimentàries

Tot i que és matèria de discussió si es tracta d'un precepte religiós o no, força sikhs són vegetarians. En aquests casos, el consum d'ous també és rebutjat.

Així mateix, com a influència de l'hinduisme, entre els sikhs s'ha estès el costum de no menjar carn de vedella, fins i tot entre els que no són vegetarians.

Els sikhs tenen prohibit el consum d'alcohol.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

Els sikhs poden triar formar part del khalsa, un orde religiós creat pel desè guru sikh, amb l'objectiu de preservar l'essència del sikhisme davant de qualsevol adversitat. Quan un sikh s'uneix al khalsa, es duu a terme una cerimònia especial anomenada *amrit*. Els sikhs que han dut a terme aquesta cerimònia són anomenats *amritdaris*. Els amritdaris porten sempre uns elements rituals coneguts com les cinc K:

- *Kes*: cabell i barba sense tallar. Lligat a aquest compromís, els homes vesteixen un turbant per tal de mantenir els cabells nets i cuidats.

- *Kanga*: una pinta de fusta.

- *Kachera*: un tipus específic de roba interior.

- *Kara*: un braçalet d'acer.

- *Kirpan*: una navalla.

Alguns nens sikhs no es tallen el cabell i el porten recollit en un monyo i cobert amb un tros de roba, anomenada *ramal*.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- Alguns sikhs fan tres pregàries diàries repartides al llarg del dia. Per això poden sol·licitar espais per dur a terme aquestes pregàries.

- És habitual que els pacients vulguin escoltar recitacions del Guru Granth Sahib, el llibre sagrat dels sikhs. Per això és comú que duguin aparells electrònics per fer-ho.

- Els sikhs “purs” duen en tot moment –també volen fer-ho un cop ingressats– les cinc K.

- La doctrina sikh especifica que no es poden tallar cap cabell del cos. Per això, és important tenir-ho en compte en el cas d'haver de fer intervencions quirúrgiques que requereixin rasurar prèviament una determinada part del cos ja que el pacient sikh s'hi pot oposar.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

- És habitual que durant el moment de la mort un granthi o algun membre de la comunitat sikh acompanyi el malalt i resi determinades pregàries.

- Després de la defunció, els sikhs solen voler rentar completament el cos del difunt i untar-li la boca amb mantega. Per aquest motiu és possible que sol·licitin un espai on rentar el cadàver.

TAOISME

Les diverses escoles de pensament xineses són sincrètiques i, per tant, podem considerar el taoisme com una religió sempre que no la concebem com un corpus tancat i distingible de la resta de corrents de pensament. El taoisme és un conjunt de sistemes de creences que giren a l'entorn del concepte del *tao*, que se sol traduir per 'via', 'camí'.

Doctrina

Tao. El tao, com a entitat primordial i eterna, hi és abans que res. No té forma, no té límits, ni té nom. Tampoc no té pensament, acció, desig ni ego. De fet, els taoistes condemnen tot coneixement discursiu en introduir multiplicitat a l'ànima, quan cal aspirar a la unió, és a dir, la unió amb el tao, preservant-se dels sentits i les passions. Els sentits són considerats obertures per on s'escapa el tao si no és ben controlat, mentre que les passions i les emocions són causa d'exhauriment del poder vital i espiritual. El tao no és una divinitat (de fet, n'està per sobre), però és sens dubte objecte dels sentiments religiosos.

Txi. En la cosmologia xinesa, el *txi* és l'energia o substància energètica (literalment 'vapor', 'alè'), tant dels éssers humans (*zen txi*), com de la terra (*dih txi*) i l'univers (*tian txi*). Tot ésser viu posseeix el seu propi txi, que tendeix a reequilibrar-se. Quan aquest equilibri es perd, hi ha una malaltia, i per tant cal introduir algun canvi per mantenir o guanyar el txi.

Cada persona té una part innata d'aquesta força vital, i ha de pretendre no dissipar-la amb activitat sensorial, sinó controlar-la, fer-la circular a través del sistema de meridians i incrementar-la, eixamplant així la vida (objectiu implícit de tot el taoisme). El sistema de meridians consisteix en el complex de canals i òrgans vitals per on circula l'energia, i és la base de tota la medicina xinesa. Acupuntura, herbes,

alquímia interior, meditació, massatges, fengshui, respiració guiada, *fang-chung* (pràctiques sexuals), *txi-kung*, tai txi i la resta d'arts marcial internes no són més que tècniques que a través de mecanismes diversos pretenen una circulació del txi més fluida.

Com els antics xinesos, entenen l'univers com un tot dinàmic, en constant canvi i transformació, dintre del qual hi ha l'home com un microcosmos, amb correspondència entre els seus òrgans i les parts de l'univers.

Divinitats. En el taoisme es lloen divinitats i el mateix *Tao Te Xing* (o *Daodejing*) es pot interpretar amb i sense divinitats (encara que les traduccions occidentals solen fer prevaler aquesta última versió). De fet, el tao és tan genèric i insondable que les divinitats en representen una part o, millor dit, una fase. Així i tot, cada escola adora una sèrie de divinitats, que no sempre coincideixen amb les dels altres corrents, encara que hi tenen un paper afí. Els temples, per exemple, sempre estan dedicats a alguna divinitat, que alhora està subjecta a altres divinitats, dintre d'una complexa jerarquia divina.

Llibres sagrats i textos fonamentals

El *Daozang* (cànon taoista), d'autor desconegut, es va iniciar amb l'emperador Groc (2698 aC). Trobem l'índex més antic de llibres sagrats en l'obra del mestre Ge Hong (283-263). El cànon actual data de la dinastia Ming (1368-1644) i consta de 5.485 exemplars. S'estima que avui existeixen més de deu mil llibres taoistes. En destaca el *Daodejing*, atribuït a Laozi (o Lao Tse), que la tradició situa entre els segles VII i VI aC.

Ritus més importants

El nucli de tot ritual taoista és l'ordre i l'harmonia en tots els nivells: el cosmos, la societat i la interioritat de les persones. Els rituals impli-

quen purificació, meditació i ofrenes a les deïtats. El ritual taoista més important és el *txiao*, un ritu de renovació còsmica, que al seu torn es compon de diversos rituals. Els rituals del temple es poden utilitzar per regular el txi i equilibrar el flux del *yin* i el *yang*, tant per part de les persones com de la comunitat. Inclouen pregàries, meditacions sobre talismans i cants i recitacions.

Autoritats religioses o persones consagrades al culte

Cada mestre crea la seva escola, i no hi ha cap autoritat que els representi o que esdevingui un referent per sobre dels altres.

Organització

Actualment hi ha dos grans corrents taoistes: *Quanzhen* i *Zhengyi*, que difereixen únicament en la pràctica. Si bé hi ha monestirs, la forma habitual d'organitzar-se és a partir de la relació mestre-deixeble. A casa nostra, els seguidors d'un mestre se solen agrupar en una associació.

Celebracions específiques

Les festes taoistes principals s'escauen en els solsticis i els equinoccis. Tot i així, hi ha més festes locals i sovint es confonen amb d'altres de caràcter secular allunyades del sentit originari. Cal destacar-ne les següents del calendari xinès:

- Tian La, Any Nou xinès o festival de Primavera (celebrada amb ritus, cerimònies, felicitacions, balls, focs artificials, flors i regals).

- Aniversari de l'emperador de Jade.

- ShangYuan, festival dels Fanals sota la bandera del cel.

- Ascensió al cel i immortalitat de l'emperador Groc Huang, que marca el final de les festes de Cap d'Any.

- Festa del Sol per celebrar el naixement del Déu del Sol Dong Hua Di Jun.
- Naixement de Taishang Laojun, festival en honor de Laozi.
- Reunió de déus i immortals.
- Qingming, festa de la Llum pura. Visita i neteja de les tombes de la família.
- Naixement del gran mestre Lü Dongbin, de la dinastia Tang (618-907).
- Di La i Duanwu, curses tradicionals amb vaixells decorats amb forma de drac.
- Solstici d'estiu, Xia Zhi, aniversari de Ling Bao Tian Zun.
- Zhong Yuan, aniversari del déu de la Terra, Di Guan.
- Guijie / Zhongyuan, festival de les Ànimes. Sota el signe de la Terra, són les cerimònies i ofrenes a les "ànimes perdudes".
- Zhongqiu, festa del festival de mitjans de tardor en honor a la Lluna, coneguda pels seus pastissos de lluna.
- Chong Yang, naixement del gran mestre Wang Chongyang (1113-1170).
- Min Shui La, festa dels avantpassats.
- Xiayuan, naixement de la divinitat de l'aigua.

- Solstici d'hivern, naixement de Yuan Shi Tian Zun.

-Wang Hou La / La Ba, festa coneguda per la sopa de cereals.

Prescripcions alimentàries

Els taoistes es fixen tant en els aliments com en la forma de prendre'ls, per tal que l'alimentació prolongui la vida i ajudi a fluir el txi (estar relaxat, no tenir pressa, seure en posició correcta, mastegar bé, no ingerir aliments en temperatures extremes, etc.). Els monjos són vegetarians.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

Hi ha una vestimenta tradicional xinesa que facilita els exercicis físics, però no és la indumentària habitual.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

La salut és un estat d'harmonia física i espiritual amb la natura i, de fet, amb el Tao. Conseqüentment, la malaltia és una manifestació de la ruptura de l'harmonia dels éssers humans amb la natura. Segons la concepció taoista, el cos té uns meridians que connecten diversos punts del cos, i en la mesura que hi flueix el txi correctament es manté l'equilibri saludable. Algunes pràctiques com l'acupuntura, els exercicis marcial, la ingesta d'herbes medicinals –com el ginseng– o la moxibustió tenen l'objectiu de preservar la fluència. En canvi, parlar obertament dels problemes o dificultats perjudica aquesta fluïdesa.

Les pràctiques més habituals per part dels malalts són:

- la recitació del Tao Te King, que expulsa els esperits malèfics, dona bona sort i perllonga la vida.

- la meditació, que facilita l'accés al Tao directament.

- el control de la respiració, per modular l'energia interna.

- els exercicis de txi kung i tai-txi per activar l'energia positiva i millorar la immunitat.

Per això, els pacients poden demanar l'ús de talismans, llibres, miralls o plantes.

Preceptes i costums en el moment del naixement

No hi ha preceptes específics vinculats a la religió.

Preceptes i costums al final de la vida

El taoisme presta més atenció a la immortalitat que a una vida més enllà de la mort. A través de la pràctica taoista, la mort pot esdevenir una porta a la immortalitat i un alliberament del cos. Una sèrie de rituals serveixen per conjurar l'energia interior i aconseguir que protegeixi el cos.

JUDAISME

El judaisme és la religió del poble d'Israel i es fonamenta en el pacte entre Déu i Abraham narrat en el llibre del Gènesi. La comunitat jueva calcula que en l'actualitat a Catalunya són uns 15.000, molts d'ells originaris d'Amèrica del Sud i del Magrib. S'organitzen al voltant de diverses comunitats amb diferents orientacions doctrinals.

Cal aclarir que els termes *jueu* i *israelita* es poden utilitzar com a sinònims, mentre que *israelià* fa referència a l'Estat d'Israel, creat el 1948.

Doctrina

És difícil especificar amb poques paraules quina és la doctrina jueva. Al llarg dels segles, diverses persones han intentat sistematitzar les creences del judaisme. En aquest sentit destaca la compilació de preceptes morals o creences essencials bàsiques que va elaborar el gran pensador Maimònides (1138-1204):

1. El món va ser creat per Déu i és dirigit per ell.
2. Existeix un únic Déu.
3. Déu no té un caire corporal.
4. Déu és el principi i l'eternitat.
5. Les oracions només poden ser dirigides a Déu.
6. Les paraules dels profetes són veritats.
7. Moisès és el patriarca dels profetes de tots els temps.
8. La Torà d'avui dia és la mateixa que Déu va lliurar a Moisès.
9. La Torà és eterna i no està sotmesa a modificacions.
10. Déu és omniscient.
11. Déu premia els que segueixen els preceptes religiosos i castiga els que no ho fan.
12. Un messiès arribarà en el futur.
13. Els morts ressuscitaran quan sigui voluntat de Déu.

En tot cas, els 613 preceptes o mitsvot establerts a la Torà constitueixen la base de la Llei jueva.

En general, hom sol distingir entre el judaisme ortodox (o tradicional), el conservador (o moderat) i el reformat (progressista o liberal). Les fronteres entre l'un i l'altre són imprecises. Les diferències provenen de la interpretació de la llei jueva de forma estricta (ortodoxos), flexible (conservadors) o adaptada a la societat (reformats). Aquestes diferències són més perceptibles en els rituals que caracteritzen els jueus: lleis alimentàries, ús de la llengua vulgar a la sinagoga, igualtat entre homes i dones, el rigor en el compliment del sàbat, l'estatus dels conversos, etc. En termes religiosos, les diferències entre sefardites (jueus d'origen hispànic) i asquenazites (jueus d'origen de l'Europa central) no són tan significatives com les diferències entre els diversos corrents esmentats.

Llibres sagrats i textos fonamentals

Tanakh: és el nom que els jueus donen a les Escriptures (que corresponen a les que els catòlics anomenen Antic Testament), i que estan compartimentades en tres grans seccions: la Torà, que inclou els cinc primers llibres de la Bíblia (Gènesi, Èxode, Levític, Nombres i Deuteronomi), considerats divins, i especifica quines són les lleis per les quals s'ha de regir la vida dels jueus; els llibres dels Profetes o Neviim, i els altres Escrits o Ketuvim.

Talmud: és un recull de comentaris rabínics sobre els textos sagrats jueus.

Ritus més importants

Els jueus duen a terme tres oracions al llarg del dia:

- Saharit: l'oració del matí, dins de les tres hores següents a la sortida del sol. Per dur a terme aquesta pregària, els jueus utilitzen el *tal·lit*, un xal

ritual, i els *tefil·lín*, unes petites caixes que se situen per distintes parts del cos i a l'interior de les quals hi ha fragments de les Escriptures Sagrades.

- Minha: oració del migdia-tarda.

- Arbit: oració del capvespre-nit.

La celebració principal dels jueus al llarg d'una setmana és el sàbat ('dissabte'), que s'allarga des de la posta de sol del divendres fins al crepuscle del dissabte. Aquesta jornada ha d'estar plenament dedicada a Déu, de manera que no es pot dur a terme cap mena de treball. A la sinagoga, el dissabte, igual que els dies festius, es duen a terme les oracions esmentades. Als domicilis particulars, la dona jueva ha de rebre el sàbat encenent espelmes i posant a la taula un mantell blanc sobre el qual es disposen dos pans trenats i una copa plena de vi. Després es recita la benedicció, anomenada *quidduix*.

Autoritats religioses i persones consagrades al culte

La màxima autoritat religiosa a l'interior d'una sinagoga és el rabí. El rabí no és un sacerdot sinó un erudit en la llei jueva. La seva tasca principal és la de proporcionar formació religiosa a les persones que assisteixen a la sinagoga. Eventualment també pot ser l'encarregat de realitzar la circumcisió dels infants i controlar la mort dels animals de manera ritual.

Organització

Els jueus s'organitzen fonamentalment al voltant de les sinagogues. Dins de cada sinagoga s'acostumen a constituir diversos grups destinats a atendre les diferents necessitats que es deriven de la llei jueva (alimentació, funerals, etc.). D'altra banda, internacionalment, sovint sorgeixen unions de diverses sinagogues que comparteixen una mateixa orientació doctrinal.

Celebracions específiques

En el calendari jueu (solar i lunar alhora), l'any comença la primera quinzena de setembre, en la festivitat del Roix ha-Xanà (Any Nou jueu), i deu dies més tard és el dia del Perdó o de l'Expiació, el Yom Kippur, el dia més solemne del calendari, en què tots els jueus fan dejuni estricte. Una altra festa important és el Sucot, o festa de les Cabanes, en què commemoren el temps en què el poble d'Israel va caminar pel desert. Cap a la primavera se celebren dues festes molt importants, el Pèssah (la Pasqua jueva) i el Xavuot (Pentecosta), dues festes que es viuen principalment en l'àmbit familiar.

Aquestes cinc festes són les que es reconeixen com a principals a l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya, signat l'any 1992.

Altres festes que s'acostumen a celebrar són la Simkhat Torà (la festa de la Torà) i, cap a primers de desembre, la Hanukkà, que és la festa de les Llums.

Prescripcions alimentàries

Els aliments consumibles són els anomenats *caixer*, és a dir, 'aptes'; els que no es poden menjar són *taref*. Entre els aliments caixer hi ha la carn de tots els ungulats amb peülla partida (bovins i ovins), dels peixos amb escates i aletes, i de les aus de corral (pollastres, ànecs, coloms, etc.). Perquè el menjar sigui caixer no només ha de complir aquestes condicions, sinó que també ha de seguir un procés de preparació i de cocció determinat. Aquestes restriccions alimentàries es basen en el capítol 11 del Levític. Així mateix, perquè la vaixel·la sigui caixer, ha de ser de vidre o de metall i rentada amb aigua bullint. La de ceràmica no es pot emprar perquè, pel fet de ser porosa, pot contenir restes de menjar no caixer.

Són aliments *taref* la sang i el greix animal, algunes vísceres, les aus nocturnes i rapinyaires, els cavalls, els camells, els ases, els animals amfibis, els insectes, els rèptils, la llebre i el conill, el porc i tots els seus derivats, tot tipus de marisc (llagostes, gambes, escamarlans, bous de mar, crancs...) i de mol·luscos (musclos, cloïsses, navalles...), i els peixos sense escates, com ara l'anguila o el congre. També es considera *taref* la carn d'una bèstia morta per defunció natural, i no es poden barrejar productes càrnics amb productes làctics.

Pel que fa als dejunis, entre d'altres, dins dels deu dies després del Roix ha-Xanà, hi ha un dia sencer de dejuni. No obstant això, no se n'ha de fer si s'està malalt. Aquests deu dies finalitzen amb la festivitat del Yom Kippur.

Preceptes i costums vinculats a les formes de vestir

En el judaisme, més que de preceptes en les formes de vestir, cal parlar de costums, ja que aquestes no tenen una justificació bíblica o doctrinal directa.

Els homes acostumen a dur el cap cobert amb una quipà (petita gorra jueva) o una gorra. Simbolitza la necessitat de tenir sempre present Déu, que està per sobre de tot i de tothom.

També és costum que els jueus portin, per sota de la camisa, un tal·lit petit, una peça de roba blanca amb serrells que pengen de les quatre puntes i que recorden totes les observances.

Costums i rituals que poden incidir en l'àmbit sanitari

- Habitualment els jueus fan tres oracions repartides al llarg del dia, tot i que el nombre pot ser superior en diades especials. Per això, és probable que les persones jueves sol·licitin espais per poder pregar.

- Algunes persones jueves poden voler seguir de forma molt estricta la regla de no treballar des de la posta de sol de divendres fins a la posta de sol del dissabte o per les festivitats religioses. Aquesta norma religiosa és contrària a l'ús de certes eines o de fer certes tasques. Així, tasques com escriure, utilitzar un interruptor per encendre els llums, prémer botons per trucar les infermeres o ajustar un llit motoritzat poden ser evitades. Els pacients que tinguin aquest costum és probable que rebutgin les intervencions mèdiques en aquests dies de repòs o durant les festes religioses.

- És probable que molts pacients jueus desitgin romandre amb el cap cobert durant l'ingrés hospitalari.

Preceptes i costums en el moment del naixement

Alguns jueus ortodoxos eviten tenir contacte físic i visual amb la seva dona mentre aquesta pareix.

Preceptes i costums al final de la vida

- En els moments que precedeixen la mort, és probable que el pacient jueu demani ser acompanyat per un rabí, que resarà determinats salms i farà diversos rituals.

- Just abans de morir, el malalt o alguna persona en nom seu pronuncia la Shemà Israel, la professió de fe dels jueus.

- Un cop mor la persona, és habitual que es vulgui estirar completament el cos i cobrir-li la cara amb una tela. Probablement no es voldrà deixar sol ni a les fosques. Habitualment la *hevrà qaddixà* (o 'germandat santa'), un grup existent en moltes sinagogues format per persones que s'ofereixen voluntàries per condicionar el cos dels difunts i fer les tasques d'acompanyament dels moribunds, s'encarrega de totes aquestes tasques.

- Després de la defunció d'una persona, és possible que els familiars desitgin fer l'enterrament de manera immediata i que no vulguin que es faci l'autòpsia del cos. A més, pot ser que algun familiar demani acompanyar el difunt constantment.

ANNEX III. QUADRE RESUM

	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
Església catòlica	<p>Sol·licitud d'espais per fer hi oracions o cultes.</p> <p>Voluntat de rebre la comunió, de confessar-se i de rebre els sagraments.</p> <p>Voluntat de rebre la benedicció d'un sacerdot.</p> <p>Petició d'instal·lar imatges sagrades a l'habitació.</p> <p>Voluntat de conservar determinats objectes de significat religiós com estampes, rosaris, crucifixos i imatges de la Mare de Déu, entre d'altres.</p>	<p>Voluntat de dejunar durant el Dimecres de Cendra, a l'inici de la Quaresma i el Divendres Sant.</p> <p>Voluntat de no ingerir carn durant els divendres de Quaresma.</p>	<p>Desig de dur objectes com rosaris o collarets amb crucifixos o imatges de Jesucrist, de la Mare de Déu i d'alguns sants.</p>			<p>Voluntat de rebre la unció dels malalts, ser confessats o rebre la comunió o el viàtic.</p>

	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
Esglésies evangèliques	<p>Sol·licitud d'espais per fer-hi pregàries o cultes.</p> <p>Voluntat de celebrar el sant sopar.</p> <p>Voluntat de celebrar oracions específiques per als malats.</p> <p>Voluntat de rebre acompanyament espiritual per part d'un pastor.</p>					<p>Petició de rebre acompanyament espiritual.</p>

	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
Islam	Sol·licitud d'espais per a l'oració. Voluntat de dur a terme les cinc oracions diàries orientats cap a la Meca i sobre una estora. Voluntat de rentar-se amb aigua corrent, tant abans dels àpats com abans de dur a terme les oracions.	Sol·licituds de menús <i>halal</i> , vegetarians o lliures de porc. Voluntat de celebrar el Ramadà i dejunar durant el dia.	Voluntat per part de moltes dones de romandre amb el cap cobert.		Voluntat que en el moment de néixer les primeres paraules que senti l'infant siguin una oració islàmica. Durant les primeres hores de vida, voluntat que el nadó prengui una mica de mel o llepi un dàtil.	Voluntat d'orientar el moribund en direcció a la Meca, tombat sobre el costat dret. Voluntat de recitar fragments de l'Alcorà durant els moments abans de la mort. Just abans de la mort, voluntat de pronunciar la professió de fe islàmica. Petició d'espais per al rentat ritual del cadàver i voluntat d'embolcallar-lo amb un sudari. Voluntat que el cos del difunt no sigui tocat per persones del sexe contrari.

	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
Testimonis Cristians de Jehovà	Voluntat de tenir una Bíblia i altres publicacions. Sol·licitud d'assistència religiosa.	Rebuig a qualsevol aliment que tingui sang en la seva composició.		Rebuig a les transfusions sanguínies.		
Budisme	Sol·licitud d'espais per a la meditació i la recitació de mantrès. Voluntat d'instal·lar imatges a l'habitació. Sol·licitud de cremar encens o espelmes.	Sol·licitud de menús vegetarians.	Voluntat de portar rosaris o cordons de protecció, entre d'altres.	Reticències a prendre analgèsics. Reticències a prendre medicaments que es produeixin utilitzant animals.		Reticències als tractaments pal·liatius i voluntat de romandre conscient. Voluntat de recitar determinats textos sagrats durant els últims moments de la vida. Voluntat de la família de fer una meditació al costat del cos del difunt. Voluntat de mantenir el difunt immòbil durant 72 hores. Reticències a l'autòpsia.

	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
Esglésies ortodoxes	Sol·licitud d'espais per fer-hi pregàries. Sol·licitud de confessar-se i combregar en presència d'un sacerdot ortodox. Voluntat d'instal·lar imatges sagrades a l'habitació i de disposar de la Bíblia.	Sol·licitud de menús vegetarians en dies determinats. Voluntat de dejunar en dies concrets. Rebuig del consum d'oli d'oliva durant la Quaresma i la Setmana Santa.	Desig de dur objectes com rosaris o collarets amb crucifixos o imatges de Jesucrist, de la Mare de Déu i d'alguns sants.			Voluntat de rebre la unció dels malalts.

	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
Hinduisme	Sol·licitud d'espais per meditar, recitar mantrès o cants rituals. Petició d'instal·lar imatges de divinitats a l'habitació. Voluntat de rentar-se amb aigua corrent. Voluntat de no despendre's de talismans.	Sol·licitud de menús vegans, vegetarians o lliures de porc i de vedella. Reticències al consum d'all, cebes, alguns bolets, te o cafè. Voluntat de dejunar durant alguns dies o períodes.	Voluntat d'algunes dones de portar rosaris, pīrcings i bindis, entre d'altres.		Voluntat que, en el moment de néixer, les primeres paraules que senti l'infant siguin mantrès. Durant les primeres hores de vida, voluntat que el nadó prengui una mica de mel. Voluntat que es facin marques amb pols de colors a la cara del nadó, especialment en el cas que sigui una nena. Voluntat de retardar la decisió del nom definitiu del nadó.	Voluntat de recitar determinats mantrès durant els últims moments de la vida, encendre espelmes o oferir al pacient aigua del riu Ganges. Petició d'espais per al rentat ritual del cadàver. Voluntat de posar el cos del difunt a terra i de posar-li fulles de determinades plantes a la boca. Voluntat de tapar el cos del difunt amb una tela.

	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
Església Adventista del Setè Dia	Voluntat de celebrar el sant sopar un dissabte cada trimestre.	Sol·licitud de menús vegetarians. Rebuig al consum de café, te i altres productes que considerin poc saludables.				
Església de Jesucrist dels Sants dels Darrers Dies	Voluntat de celebrar el sant sopar. Voluntat de rebre la benedicció de salut.	Rebuig al consum de café, te, alcohol i altres begudes excitants. Voluntat de dejunar un dia al mes, generalment el primer diumenge de mes.	Voluntat de vestir una determinada roba interior ritual.			Voluntat de rebre la benedicció de salut. Voluntat de vestir el cadàver amb un hàbit determinat moments després de la mort.
Fe bahá'í	Voluntat de resar orientats cap a l'est i havent-se rentat prèviament.	Rebuig al consum de begudes alcohòliques. Dejuni del mes d'Al-là (del 2 al 20 de març) des de la sortida de sol fins a la posta de sol.				Petició d'espais per al rentat ritual del cadàver. Immediatament després de la mort, voluntat de rentar el cos i embolcallar-lo amb un sudari.

	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
Sikhisme	Sol·licitud d'espais per a l'oració. Voluntat de rentar-se els cabells abans de les oracions diàries. Petició d'escollir recitacions del llibre sagrat sikh.	Sol·licitud de menús vegetarians.	Voluntat de portar en tot moment els elements coneguts com les cinc K.	Rebuiga ser rasurats (incidència en la pràctica d'intervencions quirúrgiques).		Voluntat que un granthi o membre de la comunitat sikh acompanyi la persona en el moment de la mort. Petició d'espais per al rentat ritual del difunt.
Taoisme	Sol·licitud d'assistència religiosa regular. Sol·licitud d'espais per meditar o per practicar txikung o tai-txi. Sol·licitud d'utilitzar talismans, miralls o plantes.	Alguns taoistes són vegetarians.				Voluntat de realitzar pràctiques per conjurar l'energia.

Judaisme	Pràctica religiosa habitual en l'àmbit sanitari	Alimentació	Indumentària	Incidència en les pràctiques mèdiques	Naixement	Final de la vida
	Sol·licitud d'espais per a l'oració. Rebuig a fer determinades accions des de la posta de sol de divendres fins a la posta de sol de dissabte.	Voluntat de prendre alimentació caixer. Voluntat de dur a terme diversos dejunis al llarg de l'any.	Voluntat de romandre amb el cap cobert, especialment els homes durant els àpats mitjançant la quipà. Voluntat per part de les dones ultraortodoxes de no portar pantalons ni ensenyar les espatlles nues. Voluntat de vestir una determinada roba interior ritual.	Possibles negatives a determinades pràctiques mèdiques durant el sàbat.	Voluntat de no tenir contacte físic ni visual amb la dona que està donant a llum.	Voluntat de ser acompanyat per un rabí en el moment de la mort. Voluntat de pronunciar la professió de fe dels jueus just abans de la mort. Retencions a l'autòpsia. Voluntat d'impedir que el difunt es quedi sol o a les fosques un cop mort. Se li voldrà cobrir la cara amb una tela.

ANNEX IV. CALENDARI DE FESTIVITATS RELIGIOSES

La commemoració de les festivitats i diades pròpies de cada confessió són un element essencial de la vida religiosa de moltes persones. Cada festivitat pot comportar la celebració de determinats ritus o unes demandes alimentàries específiques que poden repercutir en la vida quotidiana dels diversos centres sanitaris.

No obstant això, no sempre és fàcil saber amb exactitud les dates en què s'escauen les diferents celebracions, atès que sovint varien d'un any a un altre. La Direcció General d'Afers Religiosos del Departament de Governació i Relacions Institucionals publica cada any, a través de la seva pàgina web, un calendari actualitzat d'aquestes festivitats. Podeu consultar-lo en l'enllaç següent:

<http://www.gencat.cat/afersreligiosos>

ANNEX V. RECURSOS

• Llibres i publicacions

Recursos sobre diversitat religiosa i dret de llibertat religiosa:

Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós. (2015): Diccionari de religions. Generalitat de Catalunya. Direcció General d' Afers Religiosos.

Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós (publicació anual): *Calendari interreligiós*, Barcelona.

Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa. (2013): *La diversitat religiosa en les societats obertes. Criteris de discerniment*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consultable en línia:
http://governacio.gencat.cat/web/.content/afers_religiosos/butlleti/006/documents/doccadr1.pdf.

Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa. (2015): *L'aportació social de les tradicions religioses dins les societats obertes. Les religions com a capital sociocultural*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consultable en línia:
http://governacio.gencat.cat/web/.content/afers_religiosos/documents/doccadr2.pdf.

Diputació de Barcelona (2006): *Multiculturalitat i dret de Culte*, Barcelona: Diputació de Barcelona. Consultable en línia:
http://www1.diba.cat/uliep/pdf/fullejar/36547_fullejar.pdf.

Martín Velasco, J. (2006): *Introducción a la fenomenología de la religión*, Madrid: Trotta.

Diversitat religiosa en l'àmbit de la salut:

Comitè de Bioètica de Catalunya (2007): *Orientacions sobre la diversitat cultural i la salut*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consultable en línia:
<http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/02/diversitat2007.pdf>.

Observatorio del Pluralismo Religioso en España (2011): *Guía de gestión de la diversidad religiosa en los centros hospitalarios*, Barcelona: Observatorio del Pluralismo Religioso en España. Consultable en línia:
http://observatorioreligion.es/upload/25/56/Guia_Hospitales.pdf.

Alimentació, salut i religió

Fernández-Miró, M. i Goday Arnó, A. (2008): *Diabetes y Ramadán*, Barcelona: Mayo Ediciones. Consultable en línia:
http://www.redgdps.org/gestor/upload/file/Diabetes_y_Ramadan.pdf.

Al-Arouj, M. et al. (2010): “Recommendations for Management of Diabetes During Ramadan”, *Diabetes Care*, volum 3, número 8. 1895-1902. Consultable en línia:
<http://care.diabetesjournals.org/content/33/8/1895.full.pdf+html>.

Autonomia de la persona en l'àmbit de la salut:

Comitè de Bioètica de Catalunya (2003): *Guia de recomanacions sobre el consentiment informat*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consultable en línia:
http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/02/repositori_consentiment.pdf.

Comitè de Bioètica de Catalunya (2009): *La persona menor d'edat en l'àmbit de la salut*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consultable en línia:

<http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/02/info8juliol2009.pdf>.

Comitè de Bioètica de Catalunya (2010): *Recomanacions del Comitè de Bioètica de Catalunya davant el rebuig dels malalts al tractament*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consultable en línia: http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/06/recomanacions_davant_rebuig.pdf.

Consejería de Salud (2011): *Recomendaciones para la elaboración de protocolos de atención sanitaria a personas que rechazan la terapia con sangre o hemoderivados*, Sevilla: Junta de Andalucía. Consultable en línia: http://www.juntadeandalucia.es/salud/export/sites/csalud/galerias/documentos/p_3_p_14_testigos/protocoloRechazoSangre.pdf.

Document de voluntats anticipades

Comitè de Bioètica de Catalunya (2010): *Consideracions sobre el document de voluntats anticipades*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consultable en línia: <http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/05/voluntats2010.pdf>.

Model orientatiu del document de voluntats anticipades. Consultable en línia: <http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/05/model-de-dva.pdf>.

Diversitat religiosa i processos de mort

Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós et al. (2014): *Atenció religiosa al final de la vida. Coneixements útils sobre creences i conviccions*, Barcelona: Obra Social “la Caixa”. Consultable en línia: http://governacio.gencat.cat/web/.content/afers_religiosos/documents/atencioreligiosaalfinaldelavida.pdf.

Barbero, J., Benito, E. i Dones, M. (ed.) (2014): *Monografias SECPAL*, número 6. *Espiritualidad en clínica. Una propuesta de evaluación y acompañamiento espiritual en cuidados paliativos*, Madrid: Sociedad Española de Cuidados Paliativos. Consultable en línia: <http://www.secpal.com/%5CDocumentos%5CBlog%5CMonografia%20secpal.pdf>.

Comitè de Bioètica de Catalunya (2010): *Recomanacions als professionals sanitaris per a l'atenció als malalts al final de la vida*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consultable en línia: http://comitebioetica.cat/wp-content/uploads/2012/05/recomanacions_professionals_final_vida.pdf.

Llorca, B. (2009): *Una guia de la mort per a budistes*, Barcelona: Coordinadora Catalana d'Entitats Budistes.

Bibliografia vinculada al coneixement de les diferents confessions:

General

Díez de Velasco, F. (2002): *Introducción a la historia de las religiones*, Madrid: Trotta.

Dumortier, B., & Rouvillois, M. (2003): *Atlas de les religions: creences, pràctiques i territoris*, Barcelona: Pòrtic.

Estruch, J., Gómez i Segalà, J., Griera, M. del M., & Iglesias, A. (2004): *Les altres religions: minories religioses a Catalunya*, Barcelona: Editorial Mediterrània.

Melloni, X. (2003): *L'U en la multiplicitat. Aproximació a la diversitat i unitat de les religions*, Barcelona: Editorial Mediterrània.

Poupard, P. (1998): *Diccionario de las religiones*, Barcelona: Editorial Herder.

Smith, H. (1995): *Las religiones del mundo*, Barcelona: Thassàlia.

Dialogal. Quaderns de l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós. Barcelona: El Ciervo.

Budisme

Ávila, M. (2008): *Una ullada a les religions d'avui: l'hinduisme i el budisme*, Barcelona: Abadia de Montserrat.

Díez de Velasco, F. (2013): *El budismo en España*, Madrid: Akal.

López, D. S. (2009): *El Buddhismo: introducción a su historia y sus enseñanzas*, Barcelona: Kairós.

Església Adventista del Setè Dia

Valls Estebanell, J. Et al. (2003): *Compartiendo la esperanza. Cien años de Adventismo del Séptimo Día en España*. Madrid: Editorial Sa-feliz.

Església catòlica

Bada, J. (2003): *Història del cristianisme a Catalunya*, Lleida: Pagès Editors.

Consell Pontifici de la Justícia i de la Pau (2005): *Compendi de la doctrina social de l'Església*, Barcelona: Editorial Claret.

Corts, R., Galtés, J. & Manent, A. (1998): *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, (3 volums). Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Església catòlica, (2011): *Catecisme de l'Església catòlica*, Barcelona: Editorial Claret.

Pié-Ninot, S. (2008): *Què és l'Església?*, Barcelona: Editorial Claret.

Ratzinger, J. (2002): *Introducció al cristianisme*, Salamanca: Sígueme.

Esglésies orientals

Janeras, S. (2011): *Les esglésies orientals. Història, tradició espiritual i visió ecumènica*, Lleida: Pagès Editors.

Díez de Velasco, F. (ed.) (2015): *Las iglesias ortodoxas en España*, Madrid: Akal.

Hinduisme

Vallverdú, J. (2006): *L'hinduisme*, Barcelona: Editorial UOC.

Satyananda, S. (2013): *L'hinduisme*, Barcelona: Fragmenta Editorial.

Islam

Bramon, D. (2002): *Obertura a l'islam*. Barcelona: Editorial Cruïlla.

Manyer, J. (1996): *Quan l'islam truca a la porta. Per a una aproximació cultural als musulmans de Catalunya*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular, Editorial Alta Fulla.

Moreras, J. (1999): *Musulmanes en Barcelona. Espacios y dinámicas comunitarias*, Barcelona: Edicions CIDOB.

Palacios, J. (2009): *Coneixes els nostres veïns musulmans?*, Mataró: Associació Cultural Musulmana Al Ouahda / Associació Cultural Islàmica Annour. Consultable en línia:

<http://www.tarragona.cat/serveis-a-la-persona/serveis-socials/observatori-social-de-la-ciutat-de-tarragona/fixters/altres/eines-per-laccio/coneixes-els-nostres-veins-musulmans>.

Judaisme

Barnes, T. (2006): *Judaísmo: culto, festividades y ceremonias litúrgicas del mundo*, Madrid: San Pablo.

Estanyol, M.J. (2002): Judaisme a Catalunya, avui, Barcelona: Editorial Pòrtic.

Protestantisme

Baubérot, J. I W. J.P. (1996): *El protestantismo de la A ala Z*, Rubí: Gayata.

Consell Evangèlic de Catalunya (2006): *El protestantisme en 100 paraules* (1a ed.), Barcelona: Publicacions del Consell Evangèlic de Catalunya.

Griera, M. (2006): “Recomposicions del protestantisme català: de la dictadura al tombant de segle”, *Quaderns. Revista de l’Institut Català d’Antropologia* 07/a. Consultable en línia: <http://www.antropologia.cat/antiga/quaderns-e/07/Griera.htm>.

Sikhisme

Farjas, A. (2006): *Desh, Pradesh (el meu país, l’altre país): els panjabis a les comarques gironines*, Girona: Diputació de Girona.

Pániker, A. (2007): *Los sikhs*, Barcelona: Kairós.

Testimonis de Jehovà

Fons i Duocastella, C., & Luque Capelles, B. (2008): “Els testimonis

de Jehovà: quan la fe truca a la porta”, Materials del Baix Llobregat, 14, 59–64. Consultable en línia: <http://www.raco.cat/index.php/Materials/article/download/139907/327022>.

Ibars Samaniego, L. (2006): “Los Testigos de Jehová: algunas anotaciones”, *Quaderns. Revista de l’Institut Català d’Antropologia*, 7. Consultable en línia: <http://www.antropologia.cat//antiga/quaderns-e/07/Ibars.htm>.

• Webgrafia

Institucional

Direcció General d’Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya: www.gencat.cat/afersreligiosos

Canal Salut de la Generalitat de Catalunya: <http://canalsalut.gencat.cat>.

Observatorio del Pluralismo Religioso en España: www.observatorioreligion.es.

Entitats de diàleg interreligiós

Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós: www.audir.org.

Grup de Treball Estable de Religions: www.grupdereligions.org.

**Generalitat
de Catalunya**

EDICIÓ:

Generalitat de Catalunya

Departament de Governació i Relacions Institucionals

www.gencat.cat/afersreligiosos

@afersreligiosos

Departament de Salut

salutweb.gencat.cat

@salutcat